

ARTIKELS

-
- M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *De parochies van het bisdom Doornik 1400-1559.* 187-220
- C. VANDENBROEKE en P. VANDEWALLE, *Regionaal comparatieve analyse van het prijsverloop in NW-Europa (15de-18de eeuw).* 221-232
- R. VAN BELLE, *De grafplaat van Tristran van Halewijn (†1474) uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Oudenburg.* 233-240

KLEINE BIJDRAGEN

-
- L. DEVLIEGHER, *Het Kartuizerklooster te Brugge vóór zijn verbouwing tot kazerne.* 241-251
- L. VAN BIERVLIET, *De Brugge Volto Santo.* 253-260

WESTVLAAMSE BIOGRAFICA

-
- A. VANDEN ABEELE, *Edouard Prisse (1814-1907), bouwer van Westvlaamse spoorwegen.* 261-268
- L. VAN BIERVLIET, *Nieuwe gegevens over John Sutton.* 269-273

BOEKBESPREKINGEN

-
- W. PARAVICINI, *Hansekaufleute in Brügge* (A. Vandewalle) 275-276
- K. PARMENTIER, *Inventaris archief Fl. Grammens* (L. Valcke) 276-277
- Vlaamse miniaturen vóór Van Eyck* (A. Dewitte) 277-279
- H. ROMBAUT, *Bronnen voor de agrarische geschiedenis* (M. Vandermaesen) 279-280
- R. WATHY, *Dagboek interneringskamp Sint-Kruis* (M. Nuyttens) 281
- M. BERCKMOES, *Historiek Maatschappij voor Geschiedenis* (S. Vrielynck) 282-283

-
- KRONIEK 285-307
-

DE PAROCHIES VAN HET BISDOM DOORNIK, 1400-1559

M. VLEESCHOUWERS - VAN MELKEBEEK °

Het bisdom Doornik is in 1146 autonoom geworden tegenover de vroegere unie met het bisdom Noyon. Het bisdom Doornik werd aanvankelijk bestuurlijk ingedeeld in twee aartsdiaconaten, te weten Doornik en Vlaanderen. Dit laatste aartsdiaconaat omvatte de latere aartsdiaconaten Brugge en Gent. In 1272 werd het aartsdiaconaat Vlaanderen gesplitst in de twee aartsdiaconaten Brugge en Gent, met telkens aan het hoofd een aartsdiaken. Tot 1272 waren er dus twee aartsdiakens in het bisdom Doornik, vanaf 1272 drie¹. Deze aartsdiaconaten waren op hun beurt ingedeeld in decanaten², met aan het hoofd een landdeken of deken van kristenheid. Het aartsdiaconaat Doornik telde tot 1369 vier decanaten (Doornik, Helkijn, Kortrijk en Rijsel). Op 27 april 1369 scheidde Filips van Arbois, bisschop van Doornik, 31 parochies af van het decanaat Rijsel en richtte er het decanaat Seclin mee op³. Vanaf 1369 telde het aartsdiaconaat Doornik

° Docent Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

1. Vleeschouwers-Van Melkebeek M., *De officialiteit van Doornik. Oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300)*, Brussel, 1985, p. 132.

2. Zie het standaardwerk van Jacques Fr., *Le diocèse de Tournai (1690-1728) et ses divisions archidiaconales et décanales de 1331 à 1789. Cartes de géographie historique*, Brussel, 1973.

3. Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 74, f° 127 v°. - Een eerste gebrekkige uitgave, waarin 10 parochies worden overgeslagen, werd gepubliceerd in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, I, 1864, p. 479-480. Deze uitgave wordt vermeld door Jacques, *o.c.*, p. 57 n. 2. Ook de uitgave door Leuridan Th., *Histoire de Seclin*, III, *Documents*, Rijsel, 1939, p. 168-169, nr. 132 slaat de zelfde tien parochies over, vermoedelijk daar Leuridan de uitgave in de *Analectes* gewoon heeft overgenomen zonder collationeren.

5 decanaten (Doornik, Helkijn, Kortrijk, Rijsel en Seclin). Het aartsdiaconaat Brugge, opgericht in 1272, bevatte drie decanaten, te weten Brugge, Aardenburg en Oudenburg. Het aartsdiaconaat Gent, eveneens opgericht in 1272, telde vier decanaten, namelijk Gent, Oudenaarde, Roeselare en Waas. Kortom: het bisdom Doornik, in 1146 autonoom, telde twee aartsdiaconaten tot 1272 (Doornik en Vlaanderen), vanaf 1272 drie aartsdiaconaten (Doornik, Brugge en Gent). Er zijn elf decanaten tot 1369, nadien twaalf.

* *
*

Het standaardwerk in verband met zowel de aantallen decanaten en parochies in het bisdom Doornik van het Ancien Régime, als de toewijzing van parochies aan een gegeven decanaat is dat van Fr. Jacques, *Le diocèse de Tournai (1690-1728) et ses divisions archidiaconales et décanales de 1331 à 1789. Cartes de géographie historique*, Brussel, 1973. Bij het opstellen van de indices van plaatsnamen bij de voorbereiding van de uitgave⁴ van de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e eeuw⁵ bleek het noodzakelijk om de parochie-lijsten, zoals bij Jacques uitgegeven, nader te onderzoeken aan de hand van hoofdzakelijk onuitgegeven materiaal en om deze lijsten aan te vullen en zonodig te verbeteren. De doelstelling van dit artikel is de resultaten van dit onderzoek kenbaar te maken. De voorstelling der middeleeuwse parochie-lijsten bij Jacques biedt net iets te weinig inzicht in het evoluerend karakter van de aantallen parochies binnen het bisdom Doornik in de 15e en 16e eeuw.

4. Vleeschouwers-Van Melkebeek M. (ed.), *Rekeningen van de officialiteit van Doornik, 1429-1481*, Brussel (K.C.G., publikaties in-quarto), uitgave ter perse.

5. Rijsel, Archives Départementales du Nord, 14 G 105 (13 ff. - 1.7.1429-30.6.1430), 14 G 91 (151 ff. - 1.7.1446-30.6.1447), 14 G 92 (165 ff. - 1.7.1447-30.6.1448), 14 G 93 (160 ff. - 1.7.1461-30.6.1462), 14 G 94 (165 ff. - 1.7.1470-30.6.1471), 14 G 95 (80 ff. - 24.11.1473-30.6.1474), 14 G 96 (131 ff. - 1.7.1474-30.6.1475), 14 G 97 (103 ff. - 1.7.1476-30.6.1477), 14 G 98 (95 ff. - 1.7.1479-30.6.1480), 14 G 99 (83 ff. - 1.7.1480-30.6.1481). - In de uitgave werden de onderscheiden posten in de rekeningen doorlopend genummerd van 1 tot 16.699. De hierna volgende verwijzingen gebeuren naar deze nummers.

Wat nu het aantal parochies per decanaat betreft, moet inderdaad vooraf vastgesteld worden dat dit aantal varieerde. Niet enkel de demografische evolutie der parochies maakte splitsingen of samensmeltingen (*jumelages*) noodzakelijk. Oorlogen en/of overstromingen brachten soms een tijdelijke, soms een definitieve onderbreking teweeg in het bestaan van zekere parochies.

De instrumenten die voor het bisdom Doornik⁶ ter beschikking staan om dit evoluerend aantal te volgen zijn velerlei.

Fiscale documenten zoals de *pouillé's* bestrijken in principe het gehele bisdom en horen alle bestaande parochies van het ogenblik te registreren. *Pouillé's* zijn tabellen met de bestuurlijke indeling van het bisdom in aartsdiaconaten, decanaten en parochies, vaak met de namen van de *collatores* of begevers van deze *beneficia*, m.a.w. van degenen die het recht hadden op voordracht bij de bisschop van kandidaten ter benoeming tot pastoor. Dit recht op voordracht werd belast en deze belasting veroorzaakte registratie, vaak met gedetailleerde lijsten van de werkelijke en van de dienstdoende pastoors. De bedoeling van de *pouillé's* is toe te laten een vooropgesteld bedrag van taxatie om te slaan over de beneficie-dragers in een bisdom. Het basisdocument voor *pouillé's* was de loutere lijst van kerkelijke en/of wereldlijke *patroni* of *collatores*, zonder taxatiebedragen. Het nadeel van *pouillé's* als historische bron is wel dat zij vaak vroegere toestanden weerspiegelen en parochies lijken te taxeren die in feite niet meer bestonden.

Voor het bisdom Doornik van voor 1561 zijn er ten minste acht *pouillé's* bewaard. Vier ervan dateren uit de 14e eeuw, respectievelijk van 1331, van 1362, van [voor 1364] en van de [14e eeuw]. Drie dateren uit de 15e eeuw, respectievelijk van 1455, van 1460, van 1465. Ten slotte dateert een *pouillé* van [voor 1560].

6. Het niveau van het bisdom overstijgend, vormt de documentatie van pauselijke benoemingen en bekrachtigingen van benoemingen vanuit Rome en Avignon, uitgegeven door de *Ecole française de Rome* en door het Belgisch Historisch Instituut te Rome (*Analecta Vaticano-Belgica*), een interessante rechtstreekse bron voor de kennis van de parochies in een gegeven periode. Op het ogenblik zijn de gepubliceerde systematische ontleding der registers gevorderd tot het laatste kwart der 14e eeuw.

Uit 1331⁷ (verder: 1331) dateert een pouillé met de taxatie, te innen door de abt van de abdij van Saint-Nicolas-des-Prés bij Doornik, ten behoeve van de koning van Frankrijk. In deze pouillé worden de *collatores* of *patroni* niet vermeld⁸, evenmin als in de volgende pouillé uit 1362⁹ (verder: 1362). De pouillé¹⁰ van [voor 1364] (verder: [voor 1364]) is van het type der lijsten van louter *patroni* met recht op voordracht ter benoeming van de pastoors. Deze lijst dateert alleszins van voor de splitsing van het decanaat Rijsel in 1369, aangezien binnen het decanaat Rijsel alle parochies vermeld worden die in 1369 naar het decanaat Seclin zouden overgaan. In het decanaat Aardenburg wordt de abt van de Sint-Pietersabdij te Gent nog vermeld als *collator* van de parochie Groede die als Groede-Oost¹¹ in de pouillé van 1331 vermeld wordt. De parochie Groede of Moorskerke wordt nog niet vermeld¹². Daarom dateren wij deze lijst van [voor 1364].

7. Gent, Rijksarchief, *Staten van Vlaanderen*, 963, ff. 1 r°-21 v° (afschrift ca. 1465 in: Gent, l.c., *Gedeponeerd fonds Bisdom en Sint-Baafs*, R 213, ff. 83 r°-112 v°). - Uitgave: Piot Ch., *Les limites et les subdivisions de l'ancien diocèse de Tournai*, in: *Annales de la Société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, 22, 1870, p. 184-228 (inleiding: p. 175-183). - Zie Jacques, o.c., p. 13-37.

8. J. Deharveng en A. de Ghellinck, *Répertoire des paroisses et des chapelles*, in: *Circonscriptions ecclésiastiques. Chapitres, abbayes, couvents en Belgique avant 1559* (Histoire de l'Eglise en Belgique, Tome complémentaire I, Texte), Brussel, 1948, p. 9, n. 3.

9. Longnon A., *Pouillés de la province de Reims*, I, Parijs, 1908, p. 385-415, naar een handschrift in het Vaticaan Archief, Armario XXXII, nr. 9 (*ibidem*, p. VII en p. LVIII). - Dat deze pouillé voor het gehele aartsbisdom Reims eerder uit het jaar 1372 zou dateren dan uit 1362 (*ibidem*, p. VII-VIII), is onwaarschijnlijk daar het decanaat Seclin in deze pouillé nog niet afgesplitst is uit dat van Rijsel (tot deze splitsing werd beslist in april 1369).

10. Doornik, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Kapittelarchief, cartularium F, ff. 110 r°-110 (sexies) v°: Doornik (f° 110 r°); Helkijn (f° 110 v°); Oudenaarde (f° 110 (bis) r°); Gent (ff. 110 (bis) v°-110 (ter) r°); Waas (ff. 110 (ter) r°-v°); Aardenburg (ff. 110 (ter) v°-110 (quater) r°); Rijsel (ff. 110 (quater) r°-v°); Kortrijk (f° 110 (quinquies) r°); Roeselare (ff. 110 (quinquies) v°); Brugge (f° 110 (sexies) r°); Oudenburg (f° 110 (sexies) v°).

11. Zoals Gottschalk M. K. E. (*Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, I, Assen, 1955, p. 104 n. 3) opmerkte, staat de benaming "Groede", ook zonder de toevoeging "Oost", soms voor de parochie Nieuwkerk (b.v. in 1281). Groede-Oost wordt reeds omstreeks 1270 vermeld (Gottschalk M. K. E., *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, II, Assen, 1958, p. 244, n. 2).

12. De parochie Moorskerke wordt voor het eerst vermeld in 1364 (Gottschalk, o.c., I, p. 29 n. 1, 104 n. 3, 129, 156).

In een pouillé uit de [14e eeuw] (verder: [14e eeuw]), bewaard in een afschrift uit 1482¹³, staan de *collatores* of *patroni* wel vermeld. Voor de decanaten Brugge, Gent, Helkijn, Rijsel, Oudenburg, Roeselare, Seclin, Doornik en Waas bestaat een pouillé¹⁴ uit het jaar 1455 (verder: 1455). Voor de decanaten Aardenburg, Oudenaarde en Kortrijk bestaat een pouillé uit het jaar 1460¹⁵. Een pouillé¹⁶ (met enkel de parochies en *beneficia* binnen het rechtsgebied van de hertog van Bourgondië) uit 1465 (verder: 1465) is opgemaakt door Pieter de Vlenke, voorheen zegelaar van de officialiteit van Doornik. Ten slotte is een pouillé van voor 1560-1561 (verder: [voor 1560]) bewaard¹⁷. Vervolgens is er documentatie die eveneens het gehele bisdom bestrijkt maar in feite slechts een gedeeltelijke doorsnede biedt van een aantal parochies op een gegeven ogenblik. De rekeningen van de officialiteit van Doornik¹⁸ vallen in deze categorie daar zij enkel

13. Longnon, *Pouillés*, I, p. LVIII-LX; uitgave: *ibidem*, I, p. 416-451. - Longnon dateert foutievelijk het afschrift uit 1492 (*ibidem*, p. LVIII, met verwijzing naar p. 451 E). De juiste datum van het afschrift is 9 mei 1482, wat overeenstemt met het 11e pontificaatsjaar van Sixtus IV († 1484). Longnon, *l.c.*, p. LVIII-LIX, drukte twijfels uit ten aanzien van de historische waarde van dit afschrift. Het afschrift van deze 14e-eeuwse pouillé leert een niet-geïdentificeerde parochie Hausin kennen onder het patronaat van de abt van de Cysoing-abdij (Longnon, *l.c.*, p. 417 c en *e.l.*, II, Parijs, 1907, p. 851). Jacques, *Le diocèse de Tournai*, vermeldt noch Hausin noch een mogelijke identificatie.

14. Doornik, Kathedraal, Kapittelarchief, deel van hs. 75. - Uitgave: Warichez J., *Etat bénéficial de la Flandre et du Tournais au temps de Philippe le Bon (1455)*, Leuven, 1912; vermelding van de bron: *ibidem*, p. 10-11.

15. Uitgave: Warichez, *o.c.*, p. 312-342 (Brugge, Bisschoppelijk Seminarie).

16. Gent, Rijksarchief, *Gedeponeerd fonds Bisdom en Sint-Baafs*, R 213, ff. 113 r°-153 v°. - Zie Prevenier W., *De verhouding van de Clerus tot de locale en regionale Overheid in het Graafschap Vlaanderen in de Late Middeleeuwen*, in: Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne Tijden. Actes du Colloque de Bruxelles 30 nov.-2 déc. 1967 (I^e et IIe sections), Leuven, 1968, p. 15, n. 31.

17. Uitgave: [Huguet L.-A.-J.] (ed.), *Liste des bénéfices du diocèse de Tournay. Divisée par Doyennez avant l'Erection des nouveaux evechés par Philippe 2 Roi d'Espagne en 1560*, in: *Bulletins de la Société historique et littéraire de Tournai*, 16, 1874, p. 173-210 (Rijsel, Bibliothèque municipale). - Zie ook: Jacques, *o.c.*, p. 16 en p. 40-60.

18. Voor de 15e eeuw is de uitgave van de rekeningen van de officialiteit van Doornik ter perse (zie hoger, noot 4). - Voor de 16e eeuw staan 5 rekeningen binnen het bisdom Doornik van voor 1559 ter beschikking: Rijsel, Archives Départementales du Nord, 14 G 100 (185 ff. - 1.7.1511-30.6.1512), 14 G 101 (220 ff. - 1.7.1519-30.6.1520), 14 G 102 (92 ff. - 1.7.1520-30.6.1521), 14 G 103 (236 ff. - 1.7.1528-30.6.1529), 14 G 104 (211 ff. - 1.7.1530-30.6.1531).

die parochies registreren wiens parochianen inkomsten en/of uitgaven veroorzaakten binnen een gegeven boekjaar. Waardevol bij deze bronnen is dat zij volkomen actueel waren wat de aanduiding van de parochies betreft. Het ging om individuen en het was essentieel precies te registreren in welke parochie deze individuen woonden. Eveneens tot deze categorie hoort een rekening van de secretaris van de vicarissen-generaal van de bisschop van Doornik voor het boekjaar 1487/1488. Deze rekening situeert zich in de periode van schisma in het bisdom Doornik, met meerdere simultane kandidaat-bisschoppen. De hier langs zijn vicarissen-generaal vertegenwoordigde bisschop is Jan Monissart, in *Romana Curia residens*¹⁹. Slechts de namens hem doorgevoerde pastoors-benoemingen zijn aangeduid. Deze rekening bevat geen lijst van alle parochies met hun pastoor(s). Ten slotte is, voor de periode 1460-1469, de inhoud van een nu verloren register²⁰ bekend met benoemingen binnen hun parochie van pastoors, kapelaans en kosters.

Bovendien zijn er bronnen die op een meer beperkt bestuurlijk niveau functioneren. De rekeningen van de zegelaar te Brugge van de Doornikse officialiteit beslaan enkel het aartsdiaconaat Brugge, m.a.w. de drie decanaten Brugge, Aardenburg en Oudenburg. Dergelijke rekeningen zijn bewaard voor de rekenjaren 1432/1433²¹ en 1441/1442²². Deze

19. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 316 r°-327 v°.

20. Olim Bergen, Rijksarchief, *Evêché de Tournai*, 197: *Registrum collationum et aliorum actorum per dominos vicarios reverendi in Christo patris ac domini mei, domini Guillermi, miseratione divina Tornacensis episcopi, ac etiam per ipsum dominum episcopum, inchoatum per me Johannem Hermetis, publicum apostolica auctoritate ac curiae episcopalis Tornacensis scribam sive secretarium, anno Domini millesimo cccc^{mo} sexagesimo, mensis Septembris die XXVI^{ta}*. - Het register van benoemingen is sedert mei 1940 niet meer voorhanden, maar de inhoud ervan is ons gelukkig grotendeels bekend op basis van in de 19e eeuw gemaakte regesten, gepubliceerd in een vervolg-bijdrage, getiteld: *Priesterlijke benoemingen uit den ouden tijd*, in: *Fragmenta. Maandschrift voor de Geschiedenis van Steden en Dorpen in Vlaanderen* (red. G. Carton, D. De Somviele, H. Hosdey, J. Samyn), Tielt, 1ste reeks, 1ste tot 3de jaar, november 1886-oktober 1889; 2d reeks, 4de en 5de jaar, januari 1890-december 1891.

21. Rijsel, A.D.N., B 20038/19887. - Zie Vleeschouwers-Van Melkebeek M., *Aperçu typologique des principales sortes de registres produits par l'officialité de Tournai au moyen âge, avec notes sur le registre de sentences de Bruxelles (1448-1459)*, in: *Bronnen voor de Geschiedenis van de Instellingen in België. Handelingen van het Colloquium te Brussel*, 15.-18.IV.1975, Brussel, 1977, p. 427.

22. Rijsel, A.D.N., 14 G 107bis. - Zie Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Aperçu*, p. 427.

rekeningen bevatten wat de zegelaar inde aan zegelrechten en, per parochie, aan boeten en straffen vanwege de geëxcommuniceerden en interdict-gestraffen. Voor de meeste parochies van het aartsdiaconaat Brugge is informatie bewaard uit 1527 (verder: 1527). Uit dat jaar dateert een petitie van de pastoors uit het Vrije van Brugge en het Appendantsche²³ om te bewijzen dat zij overbelast werden.

Op een nog lager bestuurlijk niveau, dat van het decanaat, zijn eveneens rekeningen bewaard. Vaak werden hier de data van aanstelling of overlijden van de individuele pastoors genoteerd of de stand van het proces over de toewijzing van de parochie als *beneficium cum cura*. Rekeningen van landdekens rapporteren tevens over wie in het decanaat pastoor is van welke parochie. Zulke decanale rekeningen zijn bewaard voor de boekjaren 1551/1552²⁴, 1552/1553²⁵ en 1553/1554²⁶ in het decanaat Brugge, voor de boekjaren 1429/1430²⁷, 1532/1533²⁸ en 1559/1560²⁹ in het decanaat Aardenburg, voor het boekjaar 1556/1557³⁰ in het decanaat Oudenburg en voor de boekjaren 1438/1439³¹, 1442/1443³², 1515/1516³³ in het decanaat Roeselare. Voor het decanaat Oudenburg is bovendien een staat bewaard van de seculiere clerus uit 1540³⁴ om bij te dragen voor de Blijde Inkomst van bisschop Karel van Croÿ. Nog steeds op het bestuurlijk lager niveau van het decanaat zijn er enkele lijsten bewaard van geëxcommuniceerden

23. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373. - Niet alle pastoors dienden de ingevulde vragenlijst terug in.

24. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 372.

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*.

27. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 170 r°-179 v°.

28. *Ibidem*, ff. 180 r°-188 v°.

29. *Ibidem*, ff. 190 r°-197 v°.

30. *Ibidem*, ff. 129 r°-138 v°.

31. *Ibidem*, ff. 210 r°-222 v°.

32. *Ibidem*, ff. 223 r°-234 v°.

33. *Ibidem*, ff. 235 r°-243 v°.

34. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 109 r°-128 v°. - De rekening werd afgesloten te Gistel op 11 juli 1542 en te Doornik op 13 november 1542.

en interdict-gestraften, namelijk voor de parochies in de decanaten Brugge in 1393³⁵ en Oudenburg in 1393³⁶ en 1451³⁷.

* *

*

Vanuit de hoger beschreven hoofdzakelijk onuitgegeven instrumenten die voor het bisdom Doornik ter beschikking staan om het evoluerend aantal parochies te volgen binnen de periode 1400-1559 hebben wij de parochie-lijsten in het standaardwerk van JACQUES FR. (*Le diocèse de Tournai (1690-1728) et ses divisions archidiaconales et décanales de 1331 à 1789*, Brussel, 1973) onderzocht, aangevuld en zonodig verbeterd. Het hierna volgend overzicht geeft de resultaten van ons onderzoek.

A. AARTSDIACONAAAT DOORNIK (1400-1559)

1. DECANAAT DOORNIK

63 parochies

Het standaard-referentiewerk van Jacques telde 63 parochies in het decanaat Doornik voor de hier bestudeerde periode van 1400-1559. Ons onderzoek sluit aan bij zijn resultaten.

De 63 parochies zijn: Aix, Auchy, Bachy, Baisieux, Beuvry, Blandain, Bourghelles, Bouvines, Brillon, Bruyelle, Calonne³⁸, Camphin-en-

35. Bergen, Rijksarchief, *Familie Errembault de Dudzeele*, voorlopig nr. 487, ff. 1 r°-28 v°. - Zie Vleeschouwers-Van Melkebeek M., *Aperçu*, p. 425-426.

36. Bergen, *l.c.*, ff. 29 r°-86 v°.

37. Gent, Rijksarchief, *Gedeponeerd fonds Bisdom en Sint-Baafs*, K 2563. - Zie Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Aperçu*, p. 426-427.

38. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560].

Pévèle³⁹, Cappelle-en-Pévèle⁴⁰, Chercq⁴¹, Chéreng, Cobrieux, Cysoing⁴², Dons, Doornik O.-L.-V.⁴³, Doornik Sint-Jakob⁴⁴, Doornik Sint-Katherina⁴⁵, Doornik Sint-Kwinten⁴⁶, Doornik Sint-Margareta⁴⁷, Doornik Sint-Maria-Magdalena⁴⁸, Doornik Sint-Nicasius⁴⁹, Doornik Sint-Piatus⁵⁰, Doornik Sint-Pieter⁵¹, Dusempierre⁵², Ere, Espain, Esplechin, Froidmont, Froyennes⁵³, Genech, Gruson, Hertain, Hollain, Howardries, Jollain, Lamain, Landas, Lecelles, Lesdain, Louvil⁵⁴, Marquain⁵⁵, Mouchin, Nivelles⁵⁶, Nomain, Orchies, Orcq⁵⁷, Rongy, Rosult, Rumegies, Rumes, Saint-Amand-les-Eaux, Saméon, Taintignies, Templeuve-en-Pévèle, Thun-Saint-Amand, Velvain, Wannehain⁵⁸, Wez, Willemeau.

De parochie Bouvines wordt in de rekeningen van de officialiteit van de 16e eeuw eveneens aangeduid als Pont-à-Bouvines. De parochie Chercq wordt in dezelfde 16e-eeuwse rekeningen aangeduid als de parochie van Sint-Andreas te Doornik⁵⁹. De parochie Dons wordt

39. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362 en 1455.

40. Niet vermeld in de pouillé's van 1362, [14e eeuw] en [voor 1560].

41. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560], noch in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e eeuw.

42. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362 en 1455.

43. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

44. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

45. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

46. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

47. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

48. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

49. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

50. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

51. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], 1455 en [voor 1560].

52. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362, [voor 1364], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560].

53. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1331], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560].

54. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362 en 1455.

55. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560].

56. Niet vermeld in de pouillé van 1455.

57. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364], [14e eeuw], 1455 en [voor 1560].

58. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

59. Zie ook Warichez, *o.c.*, p. 233, n. 1 (Bouvines) en p. 225, n. 2 (Chercq).

in de 15e eeuw enkel als Dons aangetroffen in de rekeningen van de officialiteit. De 16e-eeuwse rekeningen van deze rechtbank duiden deze parochie beurtelings aan als Dons en als Maulde. Hetzelfde fenomeen speelt voor de parochie Dusempierre die in de 16e eeuw de benamingen heeft van Dusempierre en van Saint-Maur.

2. DECANAAT HELKIJN

*32 parochies tot 1462, 33 vanaf 1462;
34 in 16e*

Jacques telde 32 parochies. Volgens ons onderzoek zijn er 33 parochies in de late 15e eeuw en 34 parochies in de 16e eeuw. Jacques hield voor de 15e en 16e eeuw geen rekening met de parochie Lannoy, noch voor de 16e eeuw met de parochie Esquelmes. De kerk en het altaar van Lannoy⁶⁰ werden op 14 november 1462 door Willem Filastre, bisschop van Doornik en abt van Sint-Bertijns, gewijd. Blijkens de rekeningen van de officialiteit werd in de 16e eeuw de parochie *Esquelmes juxta Ramegnies* of Esquelmes toegevoegd⁶¹ bij de 33 parochies uit de late 15e eeuw.

De parochies uit de 15e eeuw zijn: Avelgem, Bailleul, Bossuit, Dottignies, Estaimbourg, Estaimpuis, Évregnies, Heestert, Helkijn, Hem, Herseaux, Kooigem, Lannoy⁶², Leers, Luingne, Lys-lès-Lannoy, Moen, Moeskroen, Néchin, Outrijve, Pecq, Ramegnies, Roubaix, Saily-lès-Lannoy, Saint-Léger, Sint-Denijs, Spiere, Templeuve, Toufflers, Tourcoing, Warcoing, Watrelos, Willems.

60. Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 75, f° 107 r°. - Zie Vleeschouwers C. en Vleeschouwers-Van Melkebeek M., *Regesten der cartularia van het bisdom Doornik (Rijksarchief Doornik, Cartularia 68-75) (Stein, 3910-3916). I. Cartularium 75*, in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1973, 44, p. 210-211, nr. 232.

61. Rijsel, A.D.N., 14 G 101, ff. 76 r°, 83 r°, 94 r°.

62. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362, [voor 1364], [14e eeuw], 1455, 1465 en [voor 1560]. - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1476/1477 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 12658, 12863, 15685).

3. DECANAAT KORTRIJK

42 parochies

Jacques telde 42 parochies. Ons onderzoek bracht geen nieuwe parochies aan het licht.

De 42 parochies zijn: Aalbeke, Bavikhove, Bellegem, Beveren, Bissegem, Bousbecque, Dadizele, Deerlijk, Desselgem, Geluwe, Gullegem, Halluin, Harelbeke, Heule, Hollebeke, Houthem, Hulste, Komen, Kortrijk Sint-Maarten⁶³, Kuurne, Lauwe, Ledegem, Lendeledé, Linselles, Machelen, Marke, Menen⁶⁴, Moorsele, Neuville-en-Ferrain, Olsene⁶⁵, Ooigem, Rekkem, Rollegem, Roncq, Sint-Baafs-Vijve, Sint-Eloois-Vijve, Waregem, Wervik, Wevelgem, Wielsbeke, Zulte, Zwevegem.

4. DECANAAT RIJSEL

53 parochies

Jacques telde 49 parochies. Blijkens ons onderzoek horen in de 15e en 16e eeuw ook de parochies Englos, Escobecques, Fâches en Tressin⁶⁶ tot het decanaat Rijsel, wat het totaal op 53 parochies brengt.

De 53 parochies uit de 15e eeuw zijn: Annappes, Anstaing, Ascq, Beaucamps⁶⁷, Bondues, Capinghem, Croix, Deûlémont, Emmerin, Englos⁶⁸, Ennetières-en-Weppe, Erquinghem-le-Sec, Esco-

63. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1364].

64. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1364].

65. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

66. Jacques (*o.c.*, p. 58, r. 23) sloot ten onrechte de parochie Tressin in bij het decanaat Seclin.

67. Vermeld in de pouillé's van 1331, 1362, [14e eeuw], 1465 zonder Englos, in de pouillé van [voor 1364] naast Englos, in de pouillé's van 1455 en van [voor 1560] als een dubbelparochie Beaucamps-Englos. - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448, 1473/1474 en 1474/1475 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 2746, 3424, 9202, 10494, 10731, 10880).

68. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362 en [14e eeuw]. - Vermeld als deel van dubbelparochie Beaucamps-Englos in de pouillé's van 1455 en [voor 1560]. - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1461/1462, 1474/1475 en 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 5535, 10995, 12424).

becques⁶⁹, Esquermes, Fâches⁷⁰, Fives⁷¹, Flers, Frelinghien, Hallennes-lès-Haubourdin, Haubourdin, Hellemmès, Houplines, Lambersart, Le Maisnil, Lesquin, Lezennes, Ligny⁷², Lomme, Lomporet, Loos⁷³, Marcq-en-Barœul, Marquette, Mouvaux, Pérenchies, Prêmesques, Quesnoy-sur-Deûle, Radinghem⁷⁴, Rijsel Sint-Andreas, Rijsel Sint-Katherina, Rijsel Sint-Maria-Magdalena, Rijsel Sint-Mauritius, Rijsel Sint-Pieter, Rijsel Sint-Salvator, Rijsel Sint-Stefaan, Ronchin, Santes, Sequedin, Tressin⁷⁵, Verlinghem, Wambrechies, Wasquehal, Wavrin, Wazemmes.

Jacques telde Englos en Fâches niet als afzonderlijke parochies, maar beschouwde ze ten onrechte als deel van de respectieve parochies Beaucamps-Englos en Fives-Fâches⁷⁶. In de rekeningen van de officialiteit zijn Beaucamps, Englos, Fâches en Fives autonome pa-

69. Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1461/1462 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nr. 4993) en uit 1520/1521 en 1530/1531 (Rijsel, A.D.N., 14 G 102, f° 35 v°; 14 G 104, ff. 49 r°, 66 r°, 84 v°).

70. Vermeld als deel van dubbelparochie Fâches-Fives in de pouillé's van de [14e eeuw], 1455, 1465 en [voor 1560]. - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1473/1474 en 1474/1475 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 9688, 11529).

71. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362. - Vermeld als deel van dubbelparochie Fâches-Fives in de pouillé's van de [14e eeuw], 1455, 1465 en [voor 1560]. - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1473/1474, 1474/1475 en 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 241, 2548, 2778, 2853, 2888, 4661, 5179, 7190, 7249, 7267, 7280, 7653, 9424, 9505, 9557, 9684, 9695, 10493, 10879, 11102, 11216, 11278, 11297, 11298, 11300, 11454, 12584, 12630, 12718, 12790, 12839, 12932, 13066, 13071, 13072, 13167).

72. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

73. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

74. Vermeld als deel van dubbelparochie Radinghem-Escobecques in de pouillé van 1455.

75. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1560].

76. Ook Platelle H., *Les paroisses du décanat de Lille au Moyen Age*, in: *Mélanges de Science Religieuse*, 25, 1968, p. 77, n. 3 drukte ten onrechte het vermoeden uit dat zowel Fâches en Fives als Beaucamps en Englos doorheen de gehele middeleeuwen als jumelage-parochies bleven bestaan. Weliswaar gaf Warichez J., *o.c.*, p. 143 "la cure de Fâches et Five" aan, in 1455. - In 1223 (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 68, f° 27 v°) werd bevestigd dat de pastoor van Fâches de zielzorg had over de parochie van Fives.

rochies. Deze splitsing van jumelage-parochies had reeds lange tijd voor 1561 plaats⁷⁷, en wel van in de 15e eeuw.

DECANAAT SECLIN

30 parochies in 15e eeuw, 29 in 16e

Jacques telde 31 parochies, waaronder de parochie Tressin die hij ten onrechte insloot in het decanaat Seclin in plaats van in dat van Rijsel. Met andere woorden: na weglating van Tressin blijven er 30 parochies over binnen het decanaat Seclin. Ons onderzoek beaamt dit resultaat voor de 15e eeuw.

De 30 parochies voor de 15e eeuw zijn: Allennes, Annœullin⁷⁸, Antreuille, Attiches, Avelin, Bauvin-Provin⁷⁹, Bersée, Camphin-en-Carembault, Carnin, Carvin⁸⁰, Chemy⁸¹, Ennevelin, Fretin, Gondécourt, Herrin, Houplin-Liéchin⁸², Mérignies, Meurchin, Mons-en-Pévèle, Noyelles-lès-Seclin, Péronne-en-Mélantois, Phalempin, Pont-à-Marcq⁸³,

77. Jacques, *o.c.*, p. 67, n. 1 zag dit pas in 1561 gebeuren, bij de oprichting van het nieuwe bisdom Doornik.

78. Niet vermeld in de pouillé van 1331.

79. Dubbelparochie in de pouillé's van 1331, 1362, [14e eeuw], 1455 en 1465. Eveneens dubbelparochie in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1461/1462, 1470/1471, 1473/1474, 1474/1475 en 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 198, 705, 5483, 8033, 9734-9736, 9813, 10842, 11312, 11330, 12606, 12807).

80. Niet vermeld in de pouillé van 1331.

81. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1560]. - Jacques, *o.c.*, p. (32-)33, n. 3, sluit ten onrechte Chemy en Wavrin in bij de parochies die na 1369 in het decanaat Rijsel achterbleven. In 1369 was het precies de pastoor van Chemy die als eerste landdeken van Seclin werd aangeduid.

82. In de pouillé's van 1331, 1362, [voor 1364], [14e eeuw] en 1455 wordt enkel Liéchin vermeld. Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1447/1448, 1461/1462, 1473/1474, 1474/1475 en 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 850, 879, 2332, 2768, 5176, 9450, 9625, 9718, 11184, 11237, 11238, 11286, 11351, 11416, 12734-12736, 13069) onder de benaming Liéchin, in de rekening van diezelfde officialiteit uit 1473/1474 (*Rekeningen*, nr. 9427) onder de benaming Houplin en in de rekening van deze officialiteit uit 1476/1477 (*Rekeningen*, nr. 12652) onder de benaming Houplin Liéchin. - Houplin en Liéchin (*Lesquin*) zijn onderscheiden parochies in de pouillé van [voor 1560].

83. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362.

Pont-à-Vendin, Sainghin-en-Mélantois, Seclin, Templemars, Thumeries⁸⁴,
Tourmignies, Wahagnies⁸⁵, Wattignies.

In de 16e eeuw vindt een jumelage plaats tussen de parochies Thumeries
en Wahagnies, wat het aantal parochies van het decanaat Seclin
brengt op 29.

Het decanaat Seclin telde bij zijn oprichting in 1369 31 parochies.
Sainghin-en-Mélantois hoorde er bij de oprichting niet bij, maar
Wavrin wél. Wavrin keerde tussen 1369 en 1455⁸⁶ van het decanaat
Seclin terug naar dat van Rijsel⁸⁷. Omgekeerd is tussen 1369 en 1455
Sainghin-en-Mélantois van het decanaat Rijsel overgegaan naar dat
van Seclin. Thumeries en Wahagnies waren in 1369 afzonderlijke
parochies, wat in de 15e eeuw blijktens de rekeningen van de officialiteit
nog steeds het geval was. In de 16e eeuw vormden Thumeries en
Wahagnies, zoals hoger aangeduid, een jumelage-parochie. In 1511⁸⁸,
1520⁸⁹ en 1531⁹⁰ moest de parochie van Wahagnies geldelijke steun
inzamelen.

84. Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447 en
1470/1471 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 708, 7448, 7637,
8051).

85. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362, [voor 1364], [14e eeuw] en 1455. -
Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447 en 1447/
1448 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 831, 2438, 4589). - In
een pouillé van 1465 (Gent, Rijksarchief, *Gedeponereerd fonds Bisdom en Sint-Baafs*,
R 213, ff. 113 r°-153 v°) en in de pouillé van [voor 1560] wordt Wahagnies slechts
vermeld als kapel.

86. Warichez, *o.c.*, p. 161-162: Wavrin (décanat de Lille).

87. Platelle H., *Les paroisses du décanat de Lille au Moyen Age*, p. 71.

88. Rijsel, A.D.N., 14 G 100, f° 17 r° (rekening officialiteit Doornik uit 1511/1512):
Questa parrochialis ecclesie de Wahegnyes, taxata ad 34 s., solvit 34 s.

89. *E.l.*, 14 G 102, f° 2 r° (rekening officialiteit Doornik uit 1520/1521): Questa
parrochialis ecclesie Sancti Bartholomei de Wahaignies, taxata ad 34 s., solvit 34 s.

90. *E.l.*, 14 G 104, f° 21 v° (rekening officialiteit Doornik uit 1530/1531): Questa
parrochialis ecclesie de Wahegnyes, taxata ad 34 s., solvit 34 s.

B. AARTSDIACONAAAT BRUGGE (1400-1559)

DECANAAT BRUGGE

51 parochies

Jacques telde 47 parochies. Blijkens ons onderzoek zijn er 51 parochies in de 15e eeuw. In de 16e eeuw⁹¹ verliest het decanaat Brugge drie parochies (Hoeke, Muide en Westkapelle) aan het decanaat Aardenburg maar krijgt er drie andere (Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel) voor in de plaats. Het aantal parochies blijft derhalve gelijk.

De 51 parochies in de 15e eeuw zijn: Assebroek, Brugge O.-L.-V., Brugge Sint-Baafs, Brugge Sint-Donatiaan⁹², Brugge Sint-Gillis, Brugge Sint-Jakob, Brugge Sint-Salvator, Brugge Sint-Walburga, Brugge begijnhof de Wijngaard, Brugge Magdalena-hospitaal⁹³, Brugge Potterie-hospitaal⁹⁴, Brugge Sint-Janshospitaal, Damme O.-L.-V., Damme

91. De rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 16e eeuw duiden Brugge Sint-Kristoffel en Male aan als plaatsen waar een strafbare en vervolgte daad had plaatsgevonden. Gewoonlijk wijst dit op parochies, in deze beide gevallen slechts op kapellen. - Brugge, Sint-Kristoffel (rekening officialiteit Doornik uit 1511/1512: Rijsel, A.D.N., 14 G 100, f° 111 r°) slaat op de Sint-Kristoffelkapel van het ambacht der vrije viskopers in Brugge. De kapel wordt vermeld in de pouillé van 1455 (Warichez, o.c., p. 42: Capella sancti Christophory). Deze kapel wordt weliswaar in een vonnis van de Raad van Vlaanderen van 28 juli 1480 (Brugge, Rijksarchief, *Oorkonden met blauw nummer*, 8592) aangeduid als "eene capelle ghefundeert in Sente Christoffelkerke binder voors. stede van Brugghe", maar de Sint-Kristoffelkerk komt in geen enkele pouillé voor. In deze kapel werd dagelijks een gelezen mis opgedragen en op drie feestdagen in het jaar werden drie gezongen missen gevierd. De Sint-Kristoffel-parochie wordt niet vermeld bij Deharveng en de Ghellinck, *Répertoire des paroisses*, p. 153 (*Bruges*). - Male (rekening officialiteit Doornik uit 1528/1529: Rijsel, l.c., 14 G 103, f° 132 v°) wordt niet als parochie vermeld in een der pouillé's of lijsten, noch bij Deharveng en de Ghellinck, o.c., p. 289 (*Malderen, Malempré*). In de pouillé van 1455 (Warichez, o.c., p. 22) wordt in het kasteel van Male een kapelanij vermeld onder de parochie Sint-Kruis.

92. Niet vermeld in de pouillé's van [voor 1364] en 1455.

93. Niet vermeld in de pouillé's van [14e eeuw] en [voor 1560].

94. Niet vermeld in de pouillé's van 1331, 1362, [voor 1364], [14e eeuw] en [voor 1560].

Sint-Katherina⁹⁵, Dudzele, Hoeke, Houtave, Jabbeke, Knokke, Koolkerke, Koudekerke (Heist), Lissewege, Loppem, Meetkerke, Muide, Nieuwmunster, Oostkamp, Oostkerke, Ramskapelle, Ruddervoorde, Schaarp hout (Blankenberge), Sijsele, Sint-Andries, Sint-Jans-op-de-Dijk, Sint-Katelijne Brugge⁹⁶, Sint-Kruis Brugge, Sint-Michiels Brugge⁹⁷, Sint-Pieters-op-de-Dijk, Sint-Trudo-Odegem⁹⁸, Snellegem, Stalhille, Uitkerke, Varsenare, Vlissegem⁹⁹, Waardamme, Wenduine, Westkapelle, Wingene, Zedelgem¹⁰⁰, Zuienkerke, Zwevezele.

Jacques sloot binnen de stad Brugge ten onrechte volgende parochies niet in: Brugge begijnhof de Wijngaard, Brugge Magdalena-hospitaal, Brugge Potterie-hospitaal, Brugge Sint-Janshospitaal, hoewel de pouillé's van 1455 en 1465 elk van deze parochies vermelden met een *curatus*¹⁰¹. Ook begreep Jacques niet dat, wanneer

95. In de 15e eeuw wordt de parochie *Sancta Katherina (juxta) Dam* vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1461/1462, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 5812, 14393, 14405, 14511, 14611, 14734, 14838, 15003, 16171, 16207, 16246, 16266, 16267) en in deze uit de 16e eeuw uit 1511/1512 en uit 1519/1520 (Rijssel, A.D.N., 14 G 100, f° 121 r°; 14 G 101, ff. 147 r°, 148 v°, 149 v°). - Er waren binnen het aartsdiaconaat Brugge vijf parochies met het patrocinium Sint-Katherina, waarvan drie in het decanaat Brugge, namelijk Sint-Katelijne (*Sancta Katharina juxta Brugas*), Damme Sint-Katherina (*Sancta Katherina juxta Dam*) en Knokke (*Knocke Sancte Catherine*) (Warichez, *Etat bénéficial*, p. 31 n. 5 vermeldt ten onrechte de heilige Margareta als patroonheilige van Knokke. De pouillé uit 1465 vermeldt Knokke met het patrocinium Sint-Katherina (zie voor verdere vermeldingen van Sint-Katherina in Knokke: De Flou K., *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen*, 14, Brugge, 1933, kol. 602)). Bovendien was er zowel in het decanaat Aardenburg als in het decanaat Oudenburg een parochie met het patrocinium Sint-Katherina: beide parochies heetten *Sancta Katherina West*, en slaan respectievelijk op Sint-Katherina-bij-Oostburg in het decanaat Aardenburg (zie verder noot 136) en op West-Sint-Katherina in het decanaat Oudenburg (zie verder noot 163).

96. Niet vermeld in de pouillé van 1455.

97. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1364].

98. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

99. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

100. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

101. Jacques, *o.c.*, p. 45, rr. 12-15; Warichez, *o.c.*, p. 36 (Vinea Brugensis: unus curatus), p. 24 (Cura beate Marie Magdalensis: curatus), p. 38 (Hospitale sancti Johannis: curatus), p. 23 (Hospitale de Potteria: curatus). Ook de pouillé's van 1331 en 1362 beschouwden de Wijngaard, het Magdalena- en het Sint-Janshospitaal als *beneficia cum cura*. - Zie ook Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 153, alwaar deze vier parochies mede opgesomd worden.

Strubbe¹⁰² een te Brugge tussen 1198 en 1200 opgerichte "S.Pietersparochie" vermeldde, deze uitspraak sloeg op de parochie Sint-Pieters-op-de-Dijk¹⁰³ met het gevolg dat Jacques ten onrechte tussen de Brugse stadsparochies een Sint-Pietersparochie inlaste¹⁰⁴. Bovendien vermeldde Jacques niet de parochie van Sint-Katherina te Damme, hoewel zowel de pouillé's van 1455¹⁰⁵ en 1465 als de vragenlijsten van de pastoors uit 1527¹⁰⁶ en de rekeningen van de landdeken van Brugge uit 1551/1552, 1552/1553 en 1553/1554¹⁰⁷ deze parochie ingesloten hadden in hun lijsten¹⁰⁸.

In de 15e eeuw heet Blankenberge in de rekeningen van de officialiteit eveneens Schaarphout en Heist heet soms Koudekerke. In de 16e eeuw zijn de benamingen Blankenberge en Heist meer ingeburgerd.

Wat nu de 16e eeuw betreft, blijkt enige tijd voor 1527 een uitwisseling van drie parochies te hebben plaatsgehad tussen het decanaat Brugge en het decanaat Aardenburg. De vragenlijsten uit 1527, ingevuld door de pastoors van het Brugse Vrije¹⁰⁹, vermelden Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel onder het decanaat Brugge. Tevoren lagen deze drie parochies in de zuidwestelijke hoek van het decanaat Aardenburg. Daarentegen rangschikte in 1527 de pastoor van Westkapelle, voorheen uit het decanaat Brugge, zichzelf in het decanaat Aardenburg¹¹⁰. De rekeningen van de landdeken van Brugge uit 1551/1552, 1552/1553 en 1553/1554¹¹¹ bevestigen de toestand waarbij Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel wel tot het decanaat Brugge

102. Strubbe Eg. I., *De parochies te Brugge voor de XIIe eeuw*, in: A. Hodüm, N. Huyghebaert en Eg. I. Strubbe (ed.), *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen opgedragen aan Z.E.H. Michiel English*, Brugge, 1952, p. 379.

103. Jacques, *o.c.*, p. 46, r. 10.

104. *Ibidem*, p. 45, r. 7.

105. Warichez, *o.c.*, p. 27.

106. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 98 v°-99 v°.

107. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 372.

108. Zie ook: Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 172 (Damme, Sainte-Catherine).

109. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 63 r°-65 v° (Beernem); ff. 92 r°-93 v° (Oedelem) en ff. 97 v°-98 r° (Sint-Joris-ten-Distel).

110. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 59 r°-60 v°. - De pastoor van Hoeke antwoordde niet en Muide wordt niet vermeld.

111. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 372: Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel worden opgesomd maar Hoeke, Muide en Westkapelle niet.

behoorden, maar Hoeke, Muide en Westkapelle niet meer. De rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560¹¹² bevestigen hunnerzijds de toestand waarbij Hoeke, Muide en Westkapelle behoorden tot het decanaat Aardenburg. Deze drie parochies, oorspronkelijk uit het decanaat Brugge, moeten derhalve afgetrokken worden van het aantal parochies van het decanaat Brugge voor de 16e eeuw, maar Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel moeten toegevoegd worden aan het decanaat Brugge voor de 16e eeuw.

DECANAAT AARDENBURG

*30 parochies tot 1461, 31 vanaf 1461;
35 in 16e*

Jacques telde 37 parochies. Blijkens ons onderzoek zijn er in de 15e eeuw 30 parochies voor de oprichting van de parochie Middelburg in 1461, 31 parochies na 1461. In de 16e eeuw verliest het decanaat Aardenburg drie parochies (Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel) aan het decanaat Brugge maar krijgt er drie andere (Hoeke, Muide en Westkapelle) voor in de plaats. In de 16e eeuw komen er vier nieuwe parochies bij: Watervliet (1504), Breskens of Breskenszand (1510), Nieuwvliet (1527) en Oudeman (1553).

In de 15e eeuw horen volgende parochies tot dit decanaat: Aardenburg O.-L.-V.¹¹³, Aardenburg Sint-Baafs, Adegem, Beernem¹¹⁴,

112. Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371: Hoeke (ff. 187 v°, 190 v°, 193 v°, 197 v°), Muide (ff. 188 r°, 196 v°), Westkapelle (ff. 181 r°, 188 r°, 192 v°, 196 v°). - De pouillé van [voor 1560] vermeldt de drie parochies Hoeke, Muide en Westkapelle ten onrechte nog steeds onder het decanaat Brugge ([Huguet] (ed.), *Liste des bénéfices*, p. 202; Jacques, *o.c.*, p. 45-46) alsook de drie parochies Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel onder het decanaat Aardenburg ([Huguet] (ed.), *Liste*, p. 205-206, 208; Jacques, *o.c.*, p. 42-43).

113. De kerk werd afgebroken in 1625 (Beekman A. A., *Het bisdom Doornik*, in: *Geschiedkundige Atlas van Nederland. De kerkelijke indeeling omstreeks 1550 tevens kloosterkaart*, III, 's-Gravenhage, 1923, p. 102-103).

114. Voor 1527 afgestaan aan het decanaat Brugge. - Zie hoger, noot 109.

Beniardskerke *alias* Coxyde¹¹⁵, Cadzand¹¹⁶, Eeklo, Gaternisse¹¹⁷ met haar succursaal IJzendijke¹¹⁸ (vanaf 1455), Groede *alias*

115. Beniardskerke werd door de Sint-Elizabethvloed van november 1404 weliswaar sterk aangetast, maar overleefde (Gottschalk, *Historische Geografie*, I, p. 203, 209). - Vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit 1447/1448, uit 1461/1462, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 3706, 6014, 14494, 14641, 16320), in de rekening van de vicarissen-generaal uit 1487/1488 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 319 v°), in de vragenlijst van de pastoors uit het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 16 r°-17 r°), in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 187 v°, 197 r°) en in de pouillé van [voor 1560]. - In 1583 liep al het land van Coxyde onder water en Coxyde zou nooit meer herrijzen (Gottschalk, *Historische Geografie*, I, p. 5; II, p. 220-221).

116. Vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit 1446/1447, 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1473/1474, 1474/1475, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 1002, 1003, 1312, 3626, 3628, 3631, 3637, 3701, 3770, 3785, 5645, 5807, 5832, 5835, 5866-5870, 5894, 5899, 5953, 6005, 8179, 8261, 8292, 8293, 8306, 9900, 9913, 9983, 11565, 11659, 11676, 11692, 11701, 11702, 11737, 14429, 14473, 14579, 14959, 15554, 16103, 16110), in de vragenlijsten van de pastoors uit het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 13 r°-15 v°), in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 187 v°, 197 v°) en in de pouillé van [voor 1560].

117. De parochie Gaternisse bleef behouden na de grote overstroming van de winter van 1375/1376 (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163-164). Na de stormvloed van 1404 bleef enkel een deel van de parochie Gaternisse bewaard (*Ibidem*, I, p. 202). - De parochie van Gaternisse wordt vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit 1461/1462, 1473/1474, 1474/1475, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 5928, 9975, 11662, 11705, 14740, 14938, 16083), in de vragenlijsten van de pastoors uit het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 21 v°-23 r°), in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 182 v°, 187 v°, 197 v°) en in de pouillé van [voor 1560]. - Volgens Beekman, *o.c.*, p. 108 en volgens Gottschalk, *Historische Geografie*, II, p. 210, verdronk Gaternisse voor altijd in november 1570. De parochianen van Gaternisse gingen dan ter kerke in Noormanscapelle (Gottschalk, *l.c.*, II, p. 210 n. 3).

118. IJzendijke wordt vermeld als *submersa* in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1429/1430 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 172 r°), maar niet vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik, noch uit de 15e noch uit de 16e eeuw, en evenmin in de pouillé's van 1460 en 1465 noch in de vragenlijst der pastoors van het Brugse Vrije uit 1527. IJzendijke had de overstroming van de winter van 1375/1376 overleefd maar lag aan de uiterste rand van het overstromingsgebied (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163-164, 166, 174). In 1403 was dit vroeger lid van de Londense Hanze ten dode opgeschreven en het zieltogend stadje verdween in de Sint-Elizabethvloed van 1404 (*Ibidem*, I, p. 187, 201). De stad was totaal verwoest. Het beeld van Sint-Kristoffel kon slechts met veel moeite uit de kerk gered

Moorskerke¹¹⁹, Hanekenswerve¹²⁰, Heile¹²¹, Lapscheure¹²², Maldegem,

worden (*Ibidem*, I, p. 207-209)). In 1455 waren de kerkmeesters en parochianen van IJzendijke erin geslaagd de kerk terug op te bouwen en onder dak te brengen. Jan Chevrot, bisschop van Doornik, liet in 1455 kerk en kerkhof inzegenen. Ook regelde hij dat, zolang de kerk geen eigen pastoor kon onderhouden, de pastoor van Gaternisse tijdelijk de zielszorg moest op zich nemen (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 75, ff. 120 v°-121 r°; Vleeschouwers, *Regesten*, nr. 201, p. 201). In 1459 en in 1471 (Doornik, *l.c.*, *Cartulaires*, 75, ff. 121 r°, 121 r°-v°; Vleeschouwers, *Regesten*, nrs. 207, p. 203-204 en 254, p. 217) werd de pastoor van Gaternisse aangesteld met zielszorg voor het *appendicium* IJzendijke. Na 1587 ontwikkelde zich op de schorren bij het voormalige IJzendijke de tegenwoordige plaats van die naam (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 221). - Zie Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 251.

119. Niet vermeld in de pouillé van 1331. - Volgens Gottschalk, *o.c.*, I, p. 29 n. 1, 104 n. 3, 129, 156) wordt Moorskerke voor het eerst als parochie vermeld in 1364. Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1470/1471, 1476/1477, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 1019, 1021, 1169, 8353, 12569, 13215, 13304, 14560, 14601, 14609, 14659, 14738, 14747, 14889, 14895, 14985, 15002, 15009, 15839, 15954, 16117, 16132), in de rekening van de vicarissen-generaal uit 1487/1488 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 316 v°), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1511/1512, 1519/1520, 1528/1529 en 1530/1531 (Rijssel, A.D.N., 14 G 100, ff. 102 r°, 113 r°; 14 G 101, ff. 161 r°, 163 v°; 14 G 103, ff. 138 r°, 150 v°, 155 v°, 165 v°; 14 G 104, f° 108 r°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 19 v°-21 r°) en in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 188 r°, 191 v°, 192 r°, 197 r°). Niet vermeld in de pouillé van [voor 1560]. - In 1583 ging het oude Groede ten onder door vrijwillig doorsteken van de dijken (Beekman, *o.c.*, p. 108-109). - Zie ook Jacques, *o.c.*, p. 43, n. 4.

120. Vermeld in de pouillé van 1460 (Warichez, *o.c.*, p. 315), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1474/1475, 1476/1477 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 3707, 3708, 5637, 5753, 8210, 8223, 8253, 8291, 11738, 13227, 13305, 14958, 16116), in de rekening van de vicarissen-generaal uit 1487/1488 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 319 r°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, ff. 23 v°-24 r°), in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 183 v°, 187 v°, 196 v°) en in de pouillé van [voor 1560]. - Gottschalk, *Historische Geografie*, II, p. 220-221 vermeldt de heropbouw van Hanekenswerve onder de naam Draaibrug na het onder water lopen van Hanekenswerve in 1583 door dijk-doorsteking.

121. In 1461 nam het groeiende Middelburg de pastorale rechten over van Heile (Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 232). - Heile bleef nochtans actief als parochie, blijkens de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nr. 12568) en uit 1519/1520 (Rijssel, A.D.N., 14 G 101, f° 143 r°). Vermeld in de pouillé van [voor 1560]. - Beekman, *o.c.*, p. 104 vermeldt de kerk in de buurt van (Oud) Heile.

122. In 1583 liep Lapscheure onder water door het doorsteken der dijken (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 220).

Middelburg in *Flandria* (vanaf 1461)¹²³, Moerkerke, Nieuwkerk *alias* Groede-Oost¹²⁴, Oedelem¹²⁵, Oosmanskappelle¹²⁶, Oosmanskerke¹²⁷,

123. In 1461 werd Middelburg een parochie (Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 232). Middelburg (in *Flandria*) wordt vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit 1473/1474, uit 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 9974, 14409, 14619, 14921, 14942, 14968, 15614), in de rekening van de vicarissen-generaal uit 1487/1488 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 317 r°, 317 v°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 29 r°-30 r°) en in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 184 r°, 187 r°, 191 v°, 196 r°). Niet vermeld in de pouillé's van 1465 en van [voor 1560]. - Het Middelburg in *Flandria* behoort nu tot de gemeente Maldegem (België, prov. Oost-Vlaanderen) en is te onderscheiden van het Middelburg in Nederland, prov. Zeeland, eiland Walcheren. - Zie Beekman, *o.c.*, p. 104-105; Deharveng en de Ghellinck, *Répertoire*, p. 232; Gottschalk, *o.c.*, II, p. 80.

124. Vermeld in een renterol van omstreeks 1270 (Gottschalk, *Historische Geografie*, II, p. 244, n. 2), in de pouillé van 1362, in de pouillé van [voor 1364] (als Groede), in een oorkonde van januari 1366 (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 74, f° 79 r°), in de pouillé van de [14e eeuw] als *submersa*, in de pouillé van 1460 (Warichez, *o.c.*, p. 315), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1461/1462, 1470/1471 en 1479/1480 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 1103, 5754, 8146, 8164, 8296, 8361, 14668), uit 1511/1512 (*Nieuwkerke*: Rijssel, A.D.N., 14 G 100, f° 112 r°; *Nieuwkerke sive Groeda*: *ibidem*, ff. 113 v°-114 r°), 1519/1520 (*Nieuwkerke juxta Oostburch*: Rijssel, *l.c.*, 14 G 101, f° 112 v°) en 1528/1529 (*Nieuwkerke juxta Groeda*: Rijssel, *l.c.*, 14 G 103, f° 138 r°; *Nieuwkerke juxta Oostburch*: *ibidem*, ff. 141 r°, 142 v°, 150 v°, 153 v°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 18 r°-19 r°), in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 183 r°, 197 r°), en ten slotte vermeld in de pouillé van [voor 1560]. - Waarschijnlijk in 1582/1583 door onderwaterzettingen ten onder gegaan (Beekman, *o.c.*, p. 108), zou Nieuwkerk nooit meer herrijzen (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 221).

125. Voor 1527 afgestaan aan het decanaat Brugge. - Zie hoger, noot 109.

126. Oosmanskappelle of Noormanskappelle: niet vermeld in de pouillé's. - Herbouwd in 1391 met het puin van de verdrinken kerk van Oostmanskerke (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 181), opnieuw vernietigd door de Sint-Elizabethvloed van 1404 (*ibidem*, p. 202), werd Oosmanskappelle herbouwd in de tweede helft der 16e eeuw. In 1523 klaagt de pastoor over gebrek aan inkomsten omdat de parochie grotendeels overstromd is (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 157-158). - Vermeld in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 197 r°).

127. De parochie Oosmanskerke viel ten offer aan de zee in de grote winteroverstroming van 1375/1376 (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163, 166-167, 180-181). In 1391 werd de kerk zelf gesloopt. Het materiaal diende om binnendijks een nieuwe kapel (Oosmanskappelle) te bouwen. - Vermeld in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1429/1430 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 171 v°, 174 v°) als een parochie in functie, aangezien er boeten geïnd worden van een parochiaan. In de pouillé's van 1460 en 1465 echter vermeld als *submersa*, zonder aanslagsom. In 1466 lag Oosmanskerke nog buitendijks (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 72, n. 1). Niet vermeld in de rekeningen van

Oostburg Sint-Baafs¹²⁸, Oostburg Sint-Elooi, Schoondijke¹²⁹, Sint-Jan-in-Eremo¹³⁰, Sint-Joris-ten-Distel¹³¹, Sint-Kruis, Sint-Laureins-in-Eremo¹³², Sint-Margriete¹³³, Sluis O.-L.-V.¹³⁴, Sluis Sint-

de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw, wel vermeld in deze uit 1511/1512 (Rijsel, A.D.N., 14 G 100, f° 118 r°) alsook in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 (Brugge, *l.c.*, f° 188 v°) en in de pouillé van [voor 1560].

128. Beekman, *o.c.*, p. 107: de kerk is te niet gegaan na 1604.

129. Vermeld in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 56 r°-58 v°) en in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 183 r°-v°, 188 r°, 197 r°). - Het oude Schoondijke is tenondergegaan door de onderwaterzetting van 1582-1583. Het tegenwoordig Schoondijke ontstond pas na 1651 (Beekman, *o.c.*, p. 108; Gottschalk, *o.c.*, p. 221).

130. Niet vermeld in de pouillé van 1331, wel in deze van 1362, [voor 1364], van de [14e eeuw], 1460, 1465 en in de pouillé van [voor 1560], zonder aanslagsom. - De parochie van Sint-Jan-in-Eremo ging ten onder in de grote winteroverstroming van 1375/1376 (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163). In 1427/1428 kon een nieuw dorp Sint-Jan-in-Eremo ontstaan (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 28, 30). - Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1473/1474, 1476/1477, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 3533, 3652, 5764, 8165, 9928, 9952, 13259, 13327, 14887, 14888, 15020, 16259) en uit 1511/1512 (Rijsel, A.D.N., 14 G 100, f° 120 r°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 48 r°-52 r°) en in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 187 r°, 196 v°).

131. Heet *submersa* in de pouillé van de [14e eeuw]. Niet vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e eeuw. Voor 1527 afgestaan aan het decanaat Brugge (zie hoger, noot 109). Vermeld onder het decanaat Aardenburg in de pouillé van [voor 1560].

132. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362. Vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1474/1475 en 1479/1480 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 3570, 5706, 5810, 8195, 8251, 8360, 10657, 14447, 14503, 14557, 14992) en uit 1511/1512 en 1530/1531 (Rijsel, A.D.N., 14 G 100, ff. 116 v°, 135 v°; 14 G 104, ff. 127 r°, 134 r°), in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 196 r°) en in de pouillé van [voor 1560], zonder aanslagsom.

133. Vermeld als *Sancta Margareta Oest* in de pouillé's van [voor 1364] en van de [14e eeuw], als *Sancta Margarita iuxta Moer* in de pouillé's van 1331, 1362 en 1460 (Warichez, *o.c.*, p. 319, waar de parochie *submersa* heet te zijn zonder aanslagsom), als *Sancta Margareta (ten) Poldere* in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1506/1507 (Rijsel, A.D.N., 14 G 106, f° 33 r°) en uit 1519/1520 (Rijsel, A.D.N., 14 G 101, f° 120 r°, alwaar per vergissing *Sancta Maria poldere* vermeld is), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 24 v°-26 r°), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1528/1529 (Rijsel, A.D.N., 14 G 103, ff. 134 r°, 136 v°, 154 v°) en uit

Jan¹³⁵, West-Sint-Katherina *alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg¹³⁶,
Wulpen¹³⁷.

1530/1531 (Rijsel, A.D.N., 14 G 104, ff. 108 r°, 111 v°), als *Terra Sancte Margarete* in de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1511/1512 (Rijsel, A.D.N., 14 G 100, f° 129 v°), als *Sancta Margareta Oostburch* in de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1530/1531 (Rijsel, A.D.N., 14 G 104, f° 131 r°), als *Sancta Margareta* in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en uit 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 187 r°, 192 v°, 196 v°) en als *Sancta Margareta juxta Ardebourg* in de pouillé van [voor 1560]. Niet vermeld in de pouillé van 1465 noch in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw. - Gottschalk, *o.c.*, II, p. 63, 81-82 stelt ten onrechte dat de parochie Sint-Margriete uit de 13e eeuw zich zou hebben ontwikkeld tot een stadje, genaamd Roeselare, dat vervolgens verdween door de overstroming van 1375/1376. - Het is een feit dat de parochie Nieuw-Roeselare omstreeks 1243 gesticht werd door Goswijn van Roeselare, poorter van Gent. Reeds in 1242 wenste deze poorter een kerk te stichten (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 68, ff. 23 v°-24 r°; *e.l.*, Kathedraal, *Kapittelarchief*, cartularium D, f° 70 v°). Die kerk wordt in 1243 vermeld (Doornik, Kathedraal, *l.c.*, Cartularium C, ff. 82 r°-v°; Gottschalk, *o.c.*, I, p. 67). In maart 1248 was de kerk weliswaar gebouwd maar kon Goswijn niet voldoende inkomsten waarborgen voor de pastoor (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 68, f° 24 r°; *e.l.*, Kathedraal, *Kapittelarchief*, cartularium D, ff. 70 r°-v°) en stond daarom in 1275 zijn collatie-recht af aan de bisschop van Doornik (Doornik, Rijksarchief, *Cartulaires*, 71, f° 15 r°; 73, f° 11 v°; 70, ff. 13 r°-v°; 69, p. 38). Nieuw-Roeselare wordt niet vermeld in de pouillé van 1362, noch in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e en 16e eeuw. Het ging definitief ten onder in de overstroming van 1375/1376. Het Transport van Vlaanderen van 1408 somt Roeselare op bij de verdrinken en verloren plaatsen (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 209). In de pouillé's van 1460 en 1465 heet de parochie Nieuw-Roeselare *submersa et destructa* te zijn. - Het is eveneens een feit dat de parochie Sint-Margriete sedert de 13e eeuw de abt van de Sint-Baafsabdij te Gent als *patronus* kende (pouillé van [voor 1364]). Deze abt moest derhalve niet tot 1404 wachten om "het recht van het patronaat over Sint-Margriete te verkrijgen" (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 82). Er is geen sprake op het parochiaal vlak van een "dubbele benaming Roeselare/Sint-Margriet (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 68). - Nieuw-Roeselare ging in de grote winteroverstroming van 1375/1376 ten onder (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163) en is nooit meer herrezen, al bleef Nieuw-Roeselare als parochie vermeld worden in de onderscheiden pouillé's vanuit het traditionele juridische standpunt dat de parochie ooit zou kunnen herrijzen. De pouillé's van 1460 (Warichez, *o.c.*, p. 316) en van 1465 duiden wel aan dat Nieuw-Roeselare niet enkel *submersa* is, maar ook *destructa*. - Sint-Margriete verdween, net als Nieuw-Roeselare, door de overstroming van 1375/1376. Een kwarteeuw later, in 1399, herrees Sint-Margriete in de Sint-Margrietpolder om vijf jaren later, in 1404, opnieuw ten onder te gaan (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 186-188, 202). De parochie Sint-Margriete werd een derde maal heropgericht in 1470, nu in de Sint-Kruispolder (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 81-82).

134. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362. - Beekman, *o.c.*, p. 105-106 : de kerk is ingestort in 1577-1578.

135. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362.

136. De parochie *Sancta Katharina West* of *Sancta Katharina juxta Oostburch*, m.a.w. de parochie West-Sint-Katherina *alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg in het decanaat Aardenburg, is zorgvuldig te onderscheiden, zowel van de parochie Damme Sint-

Het decanaat Aardenburg kende in de 14e, 15e en 16e eeuwen een bewogen nederzettingsgeschiedenis, vooral door stormvloeden, overstromingen en oorlogsfeiten. Parochies verdwenen onder de golven, herrezen in sommige gevallen dank zij inpoldering maar niet noodzakelijkerwijze op het oude site of onder de zelfde benaming.

Katherina in het decanaat Brugge (zie hoger noot 95) als van de parochie West-Sint-Katherina in het decanaat Oudenburg, ten zuidoosten van Oostende (zie verder noot 163). - De parochie West-Sint-Katherina *alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg in het decanaat Aardenburg wordt vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362 als *Sancta Katherina in Oestburg*. In de grote overstroming van de winter van 1375/1376 ging Sint-Katherina-bij-Oostburg ten onder (Gottschalk, *Historische Geografie*, I, p. 163, 166-167) en wordt derhalve in de pouillé van de [14e eeuw] vermeld als *Oest Sancte Catherine* en *submersa*. Omstreeks 1400 werd de kerk van Sint-Katherina herbouwd dank zij de inpoldering van de Dierkinsteepolder (Gottschalk, *l.c.*, I, p. 186, 188) maar verdween een tweede keer in de stormvloed van 19 november 1404 (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 202). Wellicht werd de parochie West-Sint-Katherina *alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg heropgericht in 1465, bij de drooglegging van de Cathelinepolder (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 82). In de pouillé's van 1460 (Warichez, *o.c.*, p. 319) en 1465 heet de parochie (vermeld als *Sancta Katherina West*) nog steeds *submersa*, zonder aanslagsom. De parochie wordt niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw. Blijkens de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1511/1512 zijn de benamingen *Sancta Katherina West* en *Sancta Katherina juxta Oostburch* duidelijk synoniemen om dezelfde parochie West-Sint-Katherina *alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg aan te duiden (Rijssel, A.D.N., 14 G 100, ff. 123 r°, 156 r°). In de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 52 v°-53 v°) heet de parochie *Sancta Catherine juxta Oostburg*. Dezelfde parochie wordt zowel in de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1530/1531 (Rijssel, *l.c.*, 14 G 104, f° 104 v°) als in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 188 v°, 192 r°, 197 r°) enkel nog vermeld als *Sancta Catherine West*. In de pouillé van [voor 1560] heet de parochie *Oost beate Catherine*. - In 1583 liep Sint-Katherina-bij-Oostburg onder water (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 220-221: het aldaar door Gottschalk plots vermelde "St-Catherine bij Damme" is een duidelijke lapsus van deze auteur. Uiteraard hoorde hier Sint-Katherina-bij-Oostburg te staan en niet het veel zuidwestelijker gelegen Damme Sint-Katherina, uit het decanaat Brugge (zie hoger noot 95)). - Ten onrechte aanvaardde Beekman, *o.c.*, p. 102 enkel het bestaan van één parochie West-Sint-Katherina, namelijk deze uit het decanaat Oudenburg. Hierdoor beïnvloed, vermeldden Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 439 ook enkel het West-Sint-Katherina in het decanaat Oudenburg, met verwaarlozing van de gelijknamige parochie in het decanaat Aardenburg. - De verwarring stijgt ten top wanneer in het standaard-referentiewerk van Jacques West-Sint-Katherina als parochie in het decanaat Aardenburg niet meer weerhouden wordt en ten onrechte als synoniem beschouwd wordt van Beniardskerke *alias* Coxyde (Jacques, *Le diocèse de Tournai*, p. 99, 101 en 118).

137. Vermeld als enige parochie op het eiland Wulpen in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1429/1430 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 172 r°, 175 r°), in de rekening van de zegelaar te Brugge van de Doornikse officialiteit uit 1441/1442 (Rijssel, A.D.N., 14 G 107bis, f° 41 v°) en in de pouillé's van 1460 en 1465 (De parochies Avenkerke-in-Wulpen, Reingersdorp-in-Wulpen en Westende-

De winteroverstroming van 1375/1376 was fataal voor meerdere parochies in het decanaat Aardenburg. IJzendijke kon zich in het midden der 15e eeuw herstellen, maar dan slechts als een *appendicium* van de parochie Gatarnisse¹³⁸. Nieuw-Roeselare overleefde de overstroming van 1375/1376 niet. De parochie heet *submersa et destructa* in de pouillé's van 1460 en 1465. De parochie Sint-Margriete¹³⁹, sedert de 13e eeuw volkomen onderscheiden van de parochie van Nieuw-Roeselare, maar waarmede Gottschalk Sint-Margriete verwarde, ging haar eigen weg. De parochie van Sint-Maria-ten-Hamere was eveneens het slachtoffer van de grote winteroverstroming van 1375/1376 en verdween voor altijd¹⁴⁰. Dezelfde overstroming van 1375/1376 verwoestte onherstelbaar de parochie Sint-Nikolaas-in-Vaarne¹⁴¹. In 1509 poogde Jeroen Laurijn de oude parochie te doen herleven¹⁴², maar pas in 1553 slaagde de Sint-Pietersabdij te Gent hierin, in de Oudemanspolder¹⁴³. Deze plaats heette later Waterland-Oudeman¹⁴⁴ of Oudeman¹⁴⁵. Ook Watervliet werd in die zelfde overstroming van 1375/1376 vernietigd¹⁴⁶. De parochie heette dan ook *submersa* te zijn

Wulpen heten in beide pouillé's *submersa* te zijn. De parochies Briele-in-Wulpen en Oostende-in-Wulpen worden in geen van beide pouillé's meer vermeld). - De enige op het eiland Wulpen aanwezige parochie Wulpen wordt verder vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448, 1461/1462, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 3636, 3779, 6040, 14666, 14911, 15937) en in de rekening van de vicarissen-generaal van bisschop Jan Monissart uit 1487/1488 (Brugge, *l.c.*, f° 317 v°). Blijkens de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, *l.c.*, f° 197 v°) ontbreekt het deze parochie aan belangstelling vanwege gegadigde priesters (*caret possessore*). - Zie Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 444.

138. Zie hoger, noot 118.

139. Zie hoger, noot 133.

140. Gottschalk, *o.c.*, I, p. 5, 163. - De pouillé's van 1460 en 1465 vermelden het als *submersa et penitus destructa*, een nuance tegenover het eenvoudige *submersa*.

141. Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163, 173.

142. Gottschalk, *o.c.*, II, p. 149.

143. *Ibidem*, p. 200.

144. *Ibidem*, p. 221. - Zie Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 337-338, 389, 434.

145. Vermeld in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 197 r°) en in 1582 (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 217-218).

146. Gottschalk, *o.c.*, I, p. 163.

volgens de pouillé's van 1460 en 1465¹⁴⁷. In 1504 werd deze parochie nieuw hersticht¹⁴⁸.

Het eiland Wulpen verdween in 1516¹⁴⁹, na een erg bewogen geschiedenis. Toen was er slechts één parochie op het eiland, namelijk Sint-Lambrecht, de patroonheilige van het vroegere Oostende-in-Wulpen. Dit was de toestand, zeker sedert de stormvloed van 1477¹⁵⁰, maar mogelijk reeds sedert voor 1435¹⁵¹. In de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e eeuw en in de pouillé's van 1460 en 1465 is er slechts sprake van de parochie Wulpen¹⁵².

147. Watervliet wordt niet vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit de 15e eeuw.

148. Gottschalk, *o.c.*, II, p. 165.

149. Gottschalk, *o.c.*, II, p. 140, 166, 185.

150. Gottschalk, *o.c.*, II, p. 93.

151. *Ibidem*, II, p. 93.

152. Aanvankelijk, in de 13e eeuw, waren er op dit eiland 5 parochies: Avenkerke-in-Wulpen, Briele-in-Wulpen, Oostende-in-Wulpen, Reingersdorp-in-Wulpen en Westende-in-Wulpen. Gottschalk, *o.c.*, I, p. 5; II, p. 130 stelt ten onrechte dat er slechts 4 parochies waren op het eiland Wulpen. Zij identificeert Avenkerke-in-Wulpen met Briele-in-Wulpen (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 115, 121 n. 1, 160-161) en verwaarloost de duidelijke informatie van de pouillé van 1362 over de twee *patroni*, de abten van de Sint-Baafsabdij te Gent en van Saint-Quentin-en-l'Ile. Briele-in-Wulpen had als *patronus* de abt van Saint-Quentin-en-l'Ile, terwijl de overige vier parochies als *patronus* de abt van de Sint-Baafsabdij te Gent hadden. De pouillé's van 1331 en 1362 vermelden de 5 parochies met een aanslagsom. De parochie Reingersdorp-in-Wulpen, die omstreeks 1335 voor het grootste deel overstromd (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 130, 159) was, had zich blijkbaar hersteld. De pastoor van de parochie Reingersdorp-in-Wulpen bekam van de bisschop van Doornik omstreeks 1335 de *unio* of versmelting van deze parochie met deze van Westende-in-Wulpen, met de zielszorg voor beide parochies onder de pastoor van Reingersdorp. In april 1345/1346 (Gent, Rijksarchief, *Sint-Baafsabdij te Gent*, oorkonden op datum, 5 april 1345/1346) bevestigde bisschop Jan des Prets deze toestand. Daar de parochie van Reingersdorp-in-Wulpen verwijderd was van die van Westende-in-Wulpen en deze van Briele-in-Wulpen minder verwijderd was, moest de pastoor van Reingersdorp-in-Wulpen een praktische regeling treffen met de pastoor van Briele-in-Wulpen voor ziekenbezoek en doopsel van kinderen in de parochie van Westende-in-Wulpen (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 160-161). In de pouillé van [voor 1364] is bij de 4 parochies van de Sint-Baafsabdij de apostille *submersa* ingeschreven. De pouillé van de [14e eeuw] vermeldt Avenkerke-in-Wulpen als belast en Briele-in-Wulpen als *submersa*, vermeldt Oostende-in-Wulpen en Westende-in-Wulpen niet en geeft geen aanslagsom bij Reingersdorp-in-Wulpen. In 1404, bij de Elizabethvloed, werd vermoedelijk de westelijke helft van het eiland weggeslagen (Gottschalk, *o.c.*, I, p. 202). In 1516 verdween het hele eiland.

In de 16e eeuw heeft niet enkel een uitwisseling plaats van drie parochies met het decanaat Brugge (Aardenburg neemt Hoeke, Muide en Westkapelle over van Brugge¹⁵³ en staat Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel af aan het decanaat Brugge¹⁵⁴) maar verschijnen bovendien nieuw of opnieuw gestichte parochies (in ingepolderde kustgebieden), zoals Breskens of Breskenszand¹⁵⁵ (1510), Nieuwvliet¹⁵⁶ (1527), Oudeman¹⁵⁷ (1553) en Watervliet¹⁵⁸ (1504).

DECANAAT OUDENBURG

43 parochies tot 1434, 44 vanaf 1434

Jacques telde 43 parochies. In 1434¹⁵⁹ is echter een "Oostende nieuw" opgericht als parochie naast het bestaande Oostende, van dan af

153. Zie hoger, noten 110, 111 en 112.

154. Zie hoger, noot 109.

155. Reeds in 1487 waren er plannen om te Breskenszand een parochie te stichten. De kerk werd gebouwd tussen 1511/1512 en 1518 (Gottschalk, *o.c.*, II, p. 104, 130, 151-152, 166). - De parochie Breskenszand wordt vermeld in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1519/1520 en 1528/1529 (Rijsel, A.D.N., 14 G 101, ff. 114 r°, 134 r°, 162 v°; 14 G 103, f° 140 r°) en in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 188 v°, 197 r°). De pastoor van Breskenszand antwoordde niet op de vragenlijst van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, *l.c.*, *Nieuw Kerkarchief*, 373). Breskenszand wordt niet vermeld in de pouillé van [voor 1560].

156. Gesticht in 1527/1528, verwoest door een springvloed in november 1530 en herbouwd in 1533 (Gottschalk, *Historische Geografie*, II, p. 142, 165, 168, 176, 207). - Vermeld in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 192 v°). - Het oorspronkelijke dorp Nieuwvliet lag verder noordwestelijk dan het tegenwoordige (Beekman, *o.c.*, p. 107: gesticht omstreeks 1658; Gottschalk, *o.c.*, p. 142, n. 5). - Zie ook Jacques, *o.c.*, p. 43, n. 4.

157. Vermeld in de rekening van de landdeken van Aardenburg uit 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 197 r°). - Als parochie was Oudeman of Waterland-Oudeman de opvolger van het vergane Sint-Nikolaas-ten-Vaarne.

158. Vermeld in de rekeningen van de landdeken van Aardenburg uit 1532/1533 en 1559/1560 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, ff. 188 v°, 197 r°) en in de pouillé van [voor 1560].

159. Oostende was reeds voor 1438 een eerste maal landinwaarts herbouwd en werd nogmaals herbouwd in 1438 (Verhulst A., *Het landschap in Vlaanderen in historische perspectief*, Antwerpen, [1965], p. 48; Idem, *Histoire du paysage rural en Flandre de l'époque romaine au XVIIIe siècle*, Brussel, 1966, p. 72). - Oostende nieuw wordt vermeld in de pouillé van 1455 (Warichez, *o.c.*, p. 178) en in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1461/1462, 1470/1471, 1473/1474, 1474/1475, 1476/

“Oostende oud”¹⁶⁰ genoemd.

De 44 parochies zijn: Aarleboutskapelle (Slijpe), Aatrijke, Beerst, Bekegem, Bovekerke, Bredene, Eernegem, Ettelgem, Gistel, Handzame, Lichtegem, Keiem, Klemskerke, Koekelare, Kortemark, Leffinge, Leke, Lichtervelde, Lombardsijde, Mannekensvere, Middelkerke, Moore, Onkenvliet, O.-L.-V.-Testrep (Mariakerke)¹⁶¹, Oostende (later Oostende oud), Oostende nieuw, Oudenburg, Roksem, Schore, Snaaskerke, Stene, Stuivekenskerke, Torhout¹⁶², Vladslo, Werken, Westende,

1477, 1479/1480 en 1480/1481 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 5838, 8263, 8271, 9970, 9990, 11673, 11682, 11698, 13319, 14603, 15530, 15848, 15931, 16026, 16262), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, f° 165 r°) en in de staat der bijdragen voor de Blijde Inkomst van bisschop Karel van Croÿ uit 1540 (Brugge, *l.c.*, 371). Oostende nieuw wordt niet vermeld in de pouillé van [voor 1560]. - Het waren de wetheren van de nieuwe stad Oostende die voor deze parochie het *collatio*-recht hadden (*Priesterlijke benoemingen*, p. 4 in: *Fragmenta*, 2de reeks, 1-2, 1890; Warichez, *o.c.*, p. 178 n. 2). - Zie ook Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 337.

160. De rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1461/1462, 1470/1471 en 1473/1474 vermelden een Oostende oud of *Ostenda antiqua* (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 6067, 6068, 8264, 9965). Oostende oud wordt nog vermeld in de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1511/1512 (Rijssel, A.D.N., 14 G 100, f° 130 v°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 164 r°-v°), in de staat der bijdragen van het decanaat Oudenburg voor de Blijde Inkomst van bisschop Karel van Croÿ uit 1540 (*ibidem*, 371) en in de rekening van de landdeken van Oudenburg uit 1556/1557 (*ibidem*, f° 137 r°). - De heer van Kleef, heer van Wijnendale, volgde, als *patronus-collator* voor de Sint-Pieterskerk te Oostende, de graaf van Namen op (*Priesterlijke benoemingen*, p. 82 in: *Fragmenta*, 2de reeks, 11-12, 1890; Warichez, *o.c.*, p. 177, n. 3).

161. De parochie van O.-L.-V.-Testrep of Mariakerke wordt vermeld in de registers van geëxcommuniceerden en interdictgestraften uit 1393 en 1451 (Bergen, Rijksarchief, *Familie Errebault de Dudzeele*, voorlopig nr. 487, f° 40 v°; Gent, Rijksarchief, *Gedeponeerd fonds Bisdom en Sint-Baafs*, K 2563, f° 85 v°), in de rekeningen van de zegelaar te Brugge van de Doornikse officialiteit uit 1432/1433 en 1441/1442 (Rijssel, A.D.N., B 20038/19887; 14 G 107bis, f° 34 v°), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1447/1448 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nr. 1308), in de rekening van de vicarissen-generaal uit 1487/1488 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 371, f° 317 r°), in de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1511/1512 en 1519/1520 (Rijssel, A.D.N., 14 G 100, f° 136 r°; 14 G 101, ff. 134 r°, 136 r°, 142 r°), in de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, *l.c.*, 373, ff. 170 v°-171 v°), in de staat der bijdragen van het decanaat Oudenburg voor de Blijde Inkomst van bisschop Karel van Croÿ uit 1540 (*ibidem*, 371) en in de rekening van de landdeken van Oudenburg uit 1556/1557 (*ibidem*, f° 136 v°). - Zie ook Verhulst, *Het landschap*, p. 48 en Idem, *Histoire du paysage rural*, p. 73.

162. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1560].

Westkerke, West-Sint-Katherina¹⁶³, Wilskerke, Zande, Zandvoorde, Zarren, Zerkegem, Zevekote.

In de officialiteitsrekeningen van de 15e en 16e eeuw heet Aarleboutschapelle ook Slijpe. O.-L.-V.-Testrep heet in de 16e eeuw eveneens Mariakerke. Zowel in de 15e-eeuwse als 16e-eeuwse officialiteitsrekeningen prijken beide Oostendes (oud en nieuw) naast elkaar als autonome eenheden.

C. AARTSDIACONAAAT GENT (1400-1559)

DECANAAT GENT

63 parochies

Jacques telde 63 parochies. Ons onderzoek bracht geen wijzigingen aan het licht.

De 63 parochies zijn: Aalter, Afsnee¹⁶⁴, Astene, Baarle, Bachte, Bassevelde, Bellem, Deinze¹⁶⁵, Destelbergen, Desteldonk, Deurle¹⁶⁶,

163. Er bestond, zoals hoger vermeld (zie noot 136), een tweede parochie West-Sint-Katherina (*alias* Sint-Katherina-bij-Oostburg) in het decanaat Aardenburg, ten zuidoosten van Oostburg. Beïnvloed door Beekman, *o.c.*, p. 102, vermeldden Deharveng en de Ghellinck, *o.c.*, p. 439 enkel het bestaan van West-Sint-Katherina in het decanaat Oudenburg met verwaarlozing van de gelijknamige parochie in het decanaat Aardenburg. Ook Jacques, *o.c.*, p. 99, 101, 118 weerhield niet het West-Sint-Katherina in het decanaat Aardenburg dat hij ten onrechte beschouwde als een synoniem voor Beniardskerke. - Het bestaan van de parochie West-Sint-Katherina in het decanaat Oudenburg wordt bevestigd door de rekeningen van de officialiteit van Doornik uit 1446/1447, 1447/1448, 1461/1462, 1470/1471, 1476/1477 (Vleeschouwers-Van Melkebeek (ed.), *Rekeningen*, nrs. 1246, 3489, 3796, 5632, 8226, 13376), door de vragenlijsten van de pastoors van het Brugse Vrije uit 1527 (Brugge, Rijksarchief, *Nieuw Kerkarchief*, 373, ff. 172 r°-173 r°: *Sancta Katharina West*) en door de rekening van de officialiteit van Doornik uit 1530/1531 (Rijssel, A.D.N., 14 G 104, f° 104 v°). Ook in de staat der bijdragen van het decanaat Oudenburg voor de Blijde Inkomst van bisschop Karel van Croÿ uit 1540 (Brugge, *l.c.*, 371: *Sancta Katharina West*) en in de rekening van de landdeken van Oudenburg voor 1556-1557 (*ibidem*, f° 137 v°: *Sancta Catharina*) wordt West-Sint-Katherina nog steeds als parochie omschreven, met zelfs een kapelanij ter ere van Onze-Lieve-Vrouw. De pouillé van [voor 1560] vermeldt wel degelijk nog West-Sint-Katherina met een aanslagbedrag ([Huguet] (ed.), *Liste des bénéfices*, p. 209: *Sta Catharina west xx l.*).

164. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

165. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

166. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

Drongen, Evergem, Gent Heilig-Kerst, Gent O.-L.-V., Gent Sint-Jakob, Gent Sint-Jan, Gent Sint-Maartens-Ekergem¹⁶⁷, Gent Sint-Michiels, Gent Sint-Niklaas, Gent Sint-Veerle¹⁶⁸, Hansbeke, Heusden, Kalken, Kanegem, Kaprijke, Knesselare, Laarne, Landegem, Latem, Lembeke, Lochristi, Lotenhulle, Lovendegem, Mariakerke¹⁶⁹, Meigem¹⁷⁰, Mendonk, Merendree, Nazareth, Nevele¹⁷¹, Oosteeklo, Oostwinkel, Petegem, Poeke, Poesele, Ronsele¹⁷², Ruiselede, Sint-Maria-Lerne¹⁷³, Sint-Martens-Lerne, Sleidinge¹⁷⁴, Ursel, Vinderhoute, Vinkt, Vosselare, Waarschoot, Westrem, Wondelgem, Zaffelare, Zeveneken¹⁷⁵, Zeveren¹⁷⁶, Zevergem, Zomergem, Zwijnaarde.

De benamingen Latem, Petegem en Westrem staan voor respectievelijk Sint-Martens-Latem, Petegem-aan-de-Leie en Sint-Denijs-Westrem.

DECANAAT OUDENAARDE

28 parochies

Jacques telde 28 parochies. Ons onderzoek bracht geen wijzigingen aan het licht.

De 28 parochies zijn: Anzegem, Asper, Bevere, Eine, Eke, Elsegem, Gijzelbrechtegem¹⁷⁷, Heurne, Huise¹⁷⁸, Ingooigem, Kaster,

167. Niet vermeld in de pouillé's van 1362 en 1455.

168. Niet vermeld in de pouillé van 1455.

169. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

170. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw]

171. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

172. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362, noch in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

173. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

174. Niet vermeld in de pouillé van de [14e eeuw].

175. Niet vermeld in de pouillé van 1362.

176. Niet vermeld in de pouillé van 1362.

177. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

178. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1364].

Kerkhove, Kruishoutem, Lede, Moregem, Mullem, Nokere, Ooike, Otegem, Oudenaarde, Ouwegem¹⁷⁹, Petegem, Tiegem, Vichte, Waarmaarde, Wannegem, Wortegem¹⁸⁰, Zingem.

De benaming Petegem staat binnen dit decanaat voor Petegem-aan-de-Schelde.

DECANAAT ROESELARE

32 parochies

Jacques telde 32 parochies. Ons onderzoek bracht geen wijzigingen aan het licht.

De 32 parochies zijn: Aarsele, Ardooie, Beselare, Beveren, Dentergem, Egem, Emelgem, Geluveld, Gits, Gottem, Grammene, Hooglede, Ingelmunster, Izegem, Kachtem, Koolskamp, Markegem, Meulebeke, Moorslede, Oekene, Oeselgem, Oostnieuwkerke, Oostrozebeke, Passendale, Pittem, Roeselare, Rumbeke, Staden, Tielt, Wakken, Westrozebeke, Wontergem.

DECANAAT WAAS

38 parochies

Jacques telde 38 parochies. Ons onderzoek bracht geen wijzigingen aan het licht.

De 38 parochies zijn: Bazel, Belsele, Berlare, Beveren, Burcht¹⁸¹, Daknam¹⁸², Eksaarde, Elversele, Grembergen, Haasdonk, Hamme, Kallo, Kemzeke, Kieldrecht¹⁸³, Kruikebeke, Lokeren, Melsele, Moerbeke,

179. Niet vermeld in de pouillé van [voor 1560].

180. Niet vermeld in de pouillé van 1460.

181. Vermeld onder het decanaat Gent in de pouillé van [voor 1560].

182. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

183. Vermeld als *submersa* in de pouillé van de [14e eeuw]. - Kieldrecht is pas na de stormvloed van 1334 op zijn huidige plaats ingeplant (Gottschalk M.K.E., *De Vier Ambachten en het Land van Saafdinge in de Middeleeuwen*, Assen, 1984, p. 157).

Moerzeke, Nieuwkerken-Waas, Overmere¹⁸⁴, Rupelmonde, Saaftingen O.-L.-V.¹⁸⁵, Saaftingen Sint-Laureins¹⁸⁶, Sinaai, Sint-Gillis-Waas, Sint-Jansteen, Sint-Niklaas, Sint-Pauwels, Stekene, Temse, Tielrode, Uitbergen¹⁸⁷, Verrebroek, Vrasene, Waasmunster, Zele, Zwijndrecht.

De twee parochies van Saaftingen zullen pas omstreeks 1583-1584 ten onder gaan toen de dijken in de heerlijkheid Saaftingen werden doorgestoken¹⁸⁸.

184. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362, noch in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

185. Niet vermeld in de pouillé's van 1331 en 1362. Vermeld zonder aanslagsom in de pouillé van [voor 1560].

186. Zie vorige n.

187. Niet vermeld in de rekeningen van de Doornikse officialiteit uit de 15e eeuw.

188. Beekman, *o.c.*, p. 112; Gottschalk M.K.E., *De Vier Ambachten*, p. 544.

Samenvattende tabel.

Aantallen parochies van het bisdom Doornik, 1400-1559

AARTSDIACONAAAT DOORNIK

DECANAAT	1400-1499	1500-1559	JACQUES 1400-1559
Doornik	63	63	63
Helkijn	32 tot 1462 33 vanaf 1462	34	32
Kortrijk	42	42	42
Rijsel	53	53	49
Seclin	30	29	31
Totalen	220 tot 1462 221 vanaf 1462	221	217

AARTSDIACONAAAT BRUGGE

DECANAAT	1400-1499	1500-1559	JACQUES 1400-1559
Brugge	51	51	47
Aardenburg	30 tot 1461 31 vanaf 1461	35	37
Oudenburg	43 tot 1434 44 vanaf 1434	44	43
Totalen	124 tot 1434 125 van 1434 tot 1461 126 vanaf 1461	130	127

AARTSDIACONAAAT GENT

DECANAAT	1400-1499	1500-1559	JACQUES 1400-1559
Gent	63	63	63
Oudenaarde	28	28	28
Roeselare	32	32	32
Waas	38	38	38
Totalen	161	161	161

PAROCHIES BISDOM DOORNIK

TOTALEN	1400-1499	1500-1559	JACQUES 1400-1559
	505 tot 1434	512	505
	506 van 1434 tot 1461		
	507 van 1461 tot 1462		
	508 vanaf 1462		

* *

*

Blijkens ons onderzoek bleef het aantal parochies binnen het aartsdiaconaat Gent, namelijk 161 tussen 1400 en 1559, volkomen stabiel. Onze resultaten wijken voor dit aartsdiaconaat dan ook niet af van de bevindingen in het standaardwerk van Jacques.

Voor het aartsdiaconaat Doornik kwam Jacques tot een totaal van 217 parochies in de periode 1400-1559. Ons onderzoek brengt het bestaan van 220 parochies aan het licht tussen 1400 en 1461, en 221 tussen 1461 en 1559.

Voor het aartsdiaconaat Brugge kwam Jacques tot een totaal van 127 parochies in de periode 1400-1559. Ons onderzoek nuanceert dit totaal evolutief doorheen de tijd: 124 parochies van 1400 tot 1434, 125 parochies van 1434 tot 1461, 126 parochies van 1461 tot 1499 en 130 parochies tussen 1500 en 1559.

Voor het gehele bisdom Doornik was het aantal parochies in de periode 1400-1559 volgens Jacques 505. Volgens ons onderzoek was dit zo tot 1434. Van 1434 tot 1461 waren er 506 parochies, van 1461 tot 1462 waren er 507 parochies, van 1462 tot 1499 waren er 508 parochies. Tussen 1500 en 1559 waren er 512 parochies binnen het bisdom Doornik.

REGIONAAL COMPARATIEVE ANALYSE VAN HET PRIJSVERLOOP IN NOORD-WEST-EUROPA (15de-18de EEUW)

CHR. VANDENBROEKE en P. VANDEWALLE °

Dat het historisch interesseveld zich regelmatig herschikt, is een bekend gegeven. Het hoogtij van het kwantificeren en van een dominante sociaal-economische belangstelling is duidelijk voorbij¹. Nieuwe contouren en verkenningsvelden tekenen zich voor het ogenblik af, verwijzend naar meer individuele en occasionele items die in de plaats komen van de zwaarder op de hand liggende structurele onder-tonen. In die zin is sprake van een opbloei van alles wat van ver of nabij met mentaliteitsgeschiedenis te maken heeft ten koste van de zakelijkheid van de veel loggere sociaal-economische onderbouw van de eigenlijke leefwereld en van de beschikbare manoeuvreer-ruimte die de koopkracht en de levensstandaard voor Jan Modaal te bieden hadden².

Binnen het structurele onderzoekskader zelf is de belangstellings-sfeer overigens al evenzeer aan een herschikking toe. Grote, nationale overzichten worden aldus in toenemende mate ingeruild voor

° Beide dr. in de geschiedenis, resp. hoofddocent aan de U.G. (Blandijnberg 2, 9000 Gent) en leraar (Albatrosstraat 15, 8400 Oostende).

1. Cfr. H. SOLY, "Geschiedenis in de jaren tachtig : wetenschap of verhaal?", in T. VENCKELEER - W. VERBEKE (red.), "Cultuurwetenschappen in Beweging", Leuven-Antwerpen, 1992, pp. 25-55.

2. Een merkwaardig drieluik laat zich aldus in de historiografie van de naoorlogse periode onderkennen. Achtereenvolgens werd de aandacht aldus toegespitst op de studie van de koopkracht, op de uitbouw van de historische demografie en, sinds kort, op de mentaliteitsgeschiedenis.

meer regionale dieptestudies en comparatieve overzichten³. De achtergronden van subtiele maatschappelijke mutaties gaan immers verloren wanneer vanuit een diffuse en al te heterogene invalshoek gewerkt wordt. Eerder is het aangewezen om vanuit de specificiteit van een regionale analyse tot een concrete omschrijving te komen van eventuele troeven en/of handicaps. Jaren geleden reeds werd dit door S. Pollard als een wezenlijke betrachting vooropgesteld. Het verklaren en begrijpen van industriële processen doet immers naar regionale dieptestudies verwijzen: "*above all, the British-industrial revolution was a regional phenomenon*"⁴. Een zelfde mening werd eveneens door Fr. Mendels geformuleerd: "*l'unité à son analyse est la petite région*"⁵.

Past men deze nood aan regionale specificiteit op het complexe veld van de prijzengeschiedenis toe, dan frappeert het ten zeerste hoezeer de historiografie van de voorbije decennia aan deze noodwendigheid is voorbijgegaan. Weliswaar werd voor een veelheid aan bronnenpublicaties gezorgd; eerder uitzonderlijk werden ze in een ruimer comparatief kader betrokken⁶. Veelal beperkte men zich namelijk tot enkele internationale en dus per definitie min of meer oppervlakkige vergelijkingen⁷. Vanuit een actuele vraagstelling, erop gericht om o.m. de competitiviteit per regio in overweging te nemen, lijkt hoe dan ook een verdere bevraging van deze bronnenpublicaties aangewezen. Met name geldt dit voor het pre-industriële kader van het Ancien Régime, wanneer eventuele verschillen inzake competitiviteit inzonderheid door prijsverschillen van de basislevensmiddelen be-

3. Ondermeer in Frankrijk en in Nederland werden aldus meerdere regionale dieptestudies uitgewerkt, waarin telkens heel veel aandacht uitging naar de basiskenmerken van de landbouweconomie evenals naar de demografische ontwikkeling tijdens de 16de-18de eeuw.

4. S. POLLARD, "Peaceful conquest. The industrialization of Europe, 1760-1970", Oxford, 1981, p. 14.

5. "Aux origines de la révolution industrielle", speciaal nummer in "Revue du Nord", 1981, p. 26. Zie ook E.A. WRIGLEY, "People, Cities and Wealth", Oxford, 1987, hoofdstuk 4.

6. F.C. SPOONER, "The international economy and monetary movements in France, 1493-1725", Oxford, 1972.

7. F. BRAUDEL - F.C. SPOONER, "Prices in Europe from 1450 to 1750", in "The Cambridge Economic History of Europe", vol. IV, Cambridge, 1967; M.J. TITS - DIEUAIDE, "Le prix du blé dans les villes d'Europe occidentale, XVe-XVIIIe siècle", in "Annales. Economies-Sociétés-Civilisations", 1987, pp. 529-548; G. EINAUDI, "i prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi", Turijn, 1967.

paald waren⁸. Direct hiermee gerelateerd waren, zij het in afgeleide orde, de loonindicaties. Wanneer inderdaad alom een systeem van minimumlonen gehuldigd werd terwijl bovendien ruim de helft van de gezinsuitgaven voor de aankoop van graan en brood bestemd was, dan moeten de ontwikkelingskansen van de regionale economie op een beslissende manier door het niveau en de evolutie van de graan- en broodprijzen beïnvloed zijn⁹. Aan het eerste gegeven, de interactie tussen graanprijzen en loonniveau, valt allerminst te twijfelen. Bijzonder kernachtig wordt het door F. Braudel beklemtoond : *"le blé, c'est la moitié de la vie"*¹⁰.

Minder rechtlijnig maar tot hertoe veel te weinig bestudeerd is dan weer de wisselwerking tussen het gangbare prijs- en loonniveau enerzijds en de regionale ontwikkeling anderzijds, vervat als ze zit in het al dan niet voorhanden zijn van expansiekansen van de proto-industrie op het platteland en van de semi-industriële ontplooiing in steden en regionale verzorgingscentra. In vage bewoordingen kennen we enkel het gefaseerd verloop van economische op- en neergang binnen bepaalde centra, een studieobject dat bij voorkeur intern of vanuit politiek-institutionele hoek gevoerd wordt maar waarbij de studie van de lokale of regionale competitiviteit zelden zwaar doorweegt. Hetzelfde geldt voor de ontplooiing van de huisnijverheid. Aan algemene beschrijvingen van regio's waarbinnen bepaalde activiteiten uit het omvattend circuit van de proto-industrie aanwijsbaar zijn, ontbreekt het allerminst¹¹. Met preciseringen omtrent de activiteitsgraad, periode per periode, is het des te meer het geval.

8. N. HAESSENNE - PEREMANS, "La pauvreté dans la région liégeoise à l'aube de la révolution industrielle. Un siècle de tension sociale (1730-1830)", Parijs, 1981, p. 106; C. VANDENBROEKE, "Prijzen en lonen als sociaal-economische verklaringsvariabelen (14de-20ste eeuw)", in "Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent", 1982, pp. 103-137.

9. Cfr. J. MEUVRET, "Le problème des subsistances à l'époque Louis XIV. La production des céréales dans la France du XVIIe et du XVIIIe siècle", Den Haag - Parijs, 1977, p. 41.

10. F. BRAUDEL, "Les structures du quotidien : le possible et l'impossible", Parijs, 1979, p. 107.

11. Cfr. H. KELLENBENZ, "Rural industries in the West from the end of the Middle Ages to the eighteenth century", in P. EARLE (ed.), "Essays in European Economic History, 1500-1800", Oxford, 1974, pp. 51-54; id., in P. LEON e.a., "L'industrialisation en Europe au XIXe siècle", Parijs, 1972, pp. 75-105.

Met deze bijdrage is het de bedoeling om de sociaal-economische onderbouw, gebaseerd als die is op een groter of kleiner concurrentiegegeven per regio, nader te belichten. Als uitgangspunt daartoe geldt een systematische vergelijking van de tarweprijzen sinds de 16de eeuw. Alle beschikbare prijsgegevens werden aldus in zilverequivalenten omgezet¹². Per regio werd bovendien een maximum aan marktcentra in het overzicht betrokken, bedoeld om tot een grotere representativiteit te komen. Meteen wordt aldus het risico van prijsoverschattingen, o.m. door zich al te exclusief op grootsteden te fixeren, in menig opzicht ondervangen.

Het brengt ons tot een globaal bestand van 16 regionale en/of nationale omschrijvingen : Vlaanderen¹³, Brabant¹⁴, Noord-Oost-Frankrijk¹⁵, Noord-West-Frankrijk¹⁶, Ile de France¹⁷, Zuid-West-Frankrijk¹⁸,

12. Het probleem dat zich hierbij stelt, zit uiteraard vervat in het feit dat ook het edel metaal zelf als handelsprodukt aan mogelijke vormen van over- en onderwaardering onderhevig was. Zie dienaangaande P. VILAR, "Or et monnaie dans l'histoire", Parijs, 1974.

13. C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., "Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen", 5 delen, Brugge, 1959-1973; P. VANDEWALLE, "De evolutie van de graanprijzen in West- en Zuid-Vlaanderen, 14de-19de eeuw", in "Bijdragen tot de Geschiedenis van Vlaanderen en Brabant", deel III, pp. 75-78.

14. C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., o.c.; F. DAELEMANS - H. COENEN, "Graanprijzen te Leuven (1579-1794) aan de hand van de Spijkerboeken", in "Bijdragen tot de Geschiedenis van Vlaanderen en Brabant", deel I, pp. 84-146.

15. P. VANDEWALLE, o.c.; C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., o.c.; M. MESTAYER, "Le prix du blé et de l'avoine de 1329 à 1793", in "Revue du Nord", 1963, pp. 157-176; H. NEVEUX, "Les grains du Cambrésis de la fin du XIVE siècle au début du XVIIe siècle. Vie et déclin d'une structure économique", Rijsel, 1974; E. LABROUSSE - R. ROMANO - F. DREYFUS, "Le prix du froment en France, 1726-1913", Parijs, 1970.

16. E. LABROUSSE e.a., o.c.; J. MEYER, "La noblesse bretonne au XVIIIe siècle", Parijs, 1966.

17. J. MEUVRET - M. BAULANT, "Prix des céréales, extraits de la Mercuriale de Paris (1520-1698)", Parijs, 1960-62; J. DUPAQUIER - M. LACHIVER - J. MEUVRET, "Mercuriales du Pays de France et du Vexin Français (1640-1792)", Parijs, 1968.

18. G. en G. FRECHE, "Les prix des grains, des vins et des légumes à Toulouse, 1486-1868", Parijs, 1967; G. FRECHE, "Une enquête sur les prix des produits agricoles dans la région toulousaine, XVe-XIXe siècle", in "Annales du Midi", 1969, pp. 17-39.

Franse Alpen¹⁹, Zuid-Frankrijk²⁰, Noord-Italië²¹, Noord-West-Duitsland²², Zuid-Duitsland²², "Leipzig"²², "Wurzburg"²² en Spanje²³. Daarnaast werd, zowel voor Engeland als voor de Verenigde Provinciën, een "nationaal" gemiddelde weerhouden²⁴.

Onderverdeeld per eeuw leidt dit tot volgende weergave van de zilverequivalenten (zie tabel 1). Aanvullend zorgt een tweede synthesesetabel voor de rangorde inzake de prijsverhoudingen. In een derde tabel wordt de afwijking per regio tegenover het goedkoopste centrum bepaald.

De verdere beoordeling van zo'n uitsplitsing der prijsgegevens moet hoe dan ook behoedzaam verlopen. Compleet wordt hierin immers voorbijgegaan aan de specificiteit van de landbouweconomie en de consumptievoorkeur, met al dan niet een grotere of kleinere voorkeur voor het verbouwen en prefereren van tarwe. Als dominant broodgraan mag evenwel aangenomen worden dat alle prijzen van levensmiddelen zich hieraan spiegelen²⁵.

19. R. LATOUCHE, "Le prix du blé à Grenoble du XVe au XVIIIe siècle", in "Revue d'Histoire Economique et Sociale", 1932.

20. R. BAEHREL, "Une croissance : la Basse-Provence rurale, fin XVIe siècle-1789. Essai d'économie historique statistique", Parijs, 1961, pp. 535-555.

21. C.M. CIPOLLA, "Money, prices and civilization in the mediteranean world", 1956; R. ROMANO, "Prezzi, salari e servizi a Napoli nel secolo XVIII (1734-1806)", Milaan, 1965.

22. D. EBELING - F. IRSIGLER, "Getreideumsatz, Getreide- und Brotpreise in Köln, 1368-1797", Keulen-Wenen, 1976; W. ABEL, "Agrarkrisen und Agrarkonjonktur", Hamburg-Berlijn, 1966; J. ELSAS, "Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland", München, 1936; E. WASCHINSKI, "Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226-1864", Neumunster, 1952-1959; G. WIEBE, "Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts", Leipzig, 1895.

23. A. EIRAS ROEL, "Produccion y precios agricolas en la Galicia atlantica en los siglos XVII-XVIII", in "Congreso de Historia Rural, siglos XV al XIX", 1984, pp. 393-414; "Actas de las i Jornadas de Metodologia aplicada de las ciencias historicas. Historia Moderna", Segovia, 1975; G.A. ALVAREZ - J.P. LE FLEM, "Las crisis del siglo XVII. Produccion agricola, precios e ingresos en tierras de Segovia", in "Moneda y crédito", 1965; O.R. CASTELAO, "Aproximacion a la historia rural en la Comarca de la Ulla (siglos XVII y XVIII)", Santiago de Compostela, 1981.

24. C. VANDENBROEKE, o.c., p. 119.

25. Treffend wordt dit o.m. aangegeven door F. BRAUDEL : "le blé personnage décisif ... de toute l'économie d'Ancien Régime" (in G. PARENTI, "Studi di Storia dei Prezzi", Parijs, 1981, p. XIV).

Tabel 1 : Overzicht van de tarweprijzen, uitgedrukt in gram zilver

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	46	41	36,5	53	-	39	49,5	-	39	-	-	-	-	33	45	48
b	68	61	54	80	-	54	75	-	62	-	81	44	-	56,5	74	79
c	68,5	65	61	83,5	59	54	68,5	91	74	61,3	75	47,5	52	53	66	82,5
d	59	59	55,5	71,8	50,5	50,5	61	79	69,5	53,5	60,5	46,5	38	44,5	51	60
e	53	54	54,5	63	53	56	67	80	73	57,5	-	43	45	52	-	65

Tabel 2 : Rangorde naar duurte van de tarweprijzen

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	7	5	2	10	-	3,5	9	-	3,5	-	-	-	-	1	6	8
b	7	5	2,5	11	-	2,5	9	-	6	-	12	1	-	4	8	10
c	10,5	8	6	15	5	4	10,5	16	12	7	13	1	2	3	9	14
d	9,5	9,5	8	15	4,5	4,5	13	16	14	7	12	3	1	2	6	11
e	4,5	6	7	10	4,5	8	12	14	13	9	-	1	2	3	-	11

Tabel 3 : Afwijking t.o.v. het goedkoopste centrum

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	139	124	111	161	-	118	150	-	118	-	-	-	-	100	136	145
b	155	139	123	182	-	123	170	-	141	-	184	100	-	128	168	179
c	144	137	128	176	124	114	144	192	156	129	158	100	109	109	139	174
d	155	155	146	189	133	133	161	208	183	141	159	122	100	117	134	158
e	123	126	127	147	123	130	156	186	170	134	-	100	105	121	-	151

a = 1500-99 b = 1551-1649 c = 1601-99 d = 1651-1749 e = 1701-99

1 = Vlaanderen	5 = N.W. Frankrijk	9 = Engeland	13 = Leipzig
2 = Brabant	6 = Z.W. Frankrijk	10 = Ver. Provinciën	14 = Wurzburg
3 = N.O. Frankrijk	7 = Franse Alpen	11 = N. Italië	15 = Z. Duitsland
4 = Ile de France	8 = Z. Frankrijk	12 = N.W. Duitsland	16 = Spanje

Onderverdeeld per periode en per regio laten zich alvast enkele krachtlijnen onderscheiden. Minimale prijzen, behoudens in de 17de eeuw wanneer o.m. met de impact van de dertigjarige oorlog moet rekening gehouden worden, zijn hoe dan ook aanwijsbaar voor Noord- en Centraal-Duitsland. Op zich is dit weinig verrassend te noemen voor het hinterland van Leipzig en Wurzburg. Des te meer is dit het geval voor de markt van Keulen. Zelfs op het einde van het Ancien Régime worden er nog steeds de allerlaagste prijzen genoteerd. In welke mate dit o.m. het gevolg is van de vroegtijdige en omvangrijke uitbouw van de aardappelteelt in het Ruhrgebied is een vraagstelling die verder zou moeten uitgediept worden²⁶. Concreet is omgekeerd wel het feit dat de concurrentiekracht van deze regio, weerspiegeld in extra lage prijzen en lonen, voor een manifeste stimulans wist te zorgen voor de uitbouw van de huisnijverheid²⁷.

Een bijzonder merkwaardige evolutie ondergaat het prijsgebeuren in Noord-Oost-Frankrijk. Tot en met het begin van de 17de eeuw wordt er namelijk een heel laag prijsniveau genoteerd. Verrassend is dit allerminst, vermits het zowel om de graanshuur gaat van de Ile de France als van de Zuidelijke Nederlanden²⁸. In de loop van de 17de eeuw ging deze functie evenwel verloren. Deelstudies, o.m. van de hand van M. Morineau en H. Neveux omtrent de graanbouw, bevestigen er inderdaad de weinig dynamische ontwikkeling van de

26. C. VANDENBROEKE, "La culture de la pomme de terre en Belgique, XVIIe-XIXe siècles", in "Flaran 12. Plantes et cultures nouvelles en Europe Occidentale au Moyen Age et à l'époque moderne", Auch, 1992, pp. 115-129.

27. H. KISCH, "Die hausindustriellen Textilgewerbe am Niederrhein vor der Industriellen Revolution", Gottingen, 1981. Zie ook de bijdrage van H. KISCH, in P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM (eds.), "Industrialisierung vor der Industrialisierung", Gottingen, 1978; W. MAGER, "Protoindustrialisierung und agrarisch-heimgewerbliche Verflechtung in Ravensberg während der Frühen Neuzeit", in "Geschichte und Gesellschaft", 1982, pp. 435-474.

28. R. VAN UYTVEN, "Sociaal-economische evolutie in de Nederlanden vóór de Revoluties (veertiende-zestiende eeuw)", in "Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden", 1972, pp. 66-69; A. DERVILLE, "Le grenier des Pays-Bas médiévaux", in "Revue du Nord", 1987, pp. 267-280; id., "Le marché lillois du blé à l'époque bourguignonne", in "Revue du Nord", 1977, pp. 45-62; H. NEVEUX, "Les prix du froment dans une région exportatrice de céréales : le Cambrésis de 1370 à 1580", in "Revue Historique", 1973, pp. 321-336.

landbouweconomie tegen het einde van het Ancien Régime²⁹. Reeds door tijdgenoten, zoals o.m. A. Young en Dérial werd dit bevestigd. Recente studies, waarin het profiel van Engeland en Frankrijk vergeleken wordt, spreken het allerminst tegen³⁰. Geen wonder dan ook dat de prijszetting in de Ile de France, mede door de massale vraag vanuit Parijs, al die tijd een recordhoogte bereikte. Nagenoeg eenzelfde evolutie, zij het iets later in de tijd en beperkt tot de 18de eeuw voltrok zich overigens in Zuid-West-Frankrijk. Doorheen de 16de en 17de eeuw was er sprake van een soort middenprijs; allerminst was dat nog het geval tegen het einde van het Ancien Régime. Net als in de regio van de Franse Alpen werden er toen vrij hoge tarweprijzen genoteerd. Vandaar dan ook dat, vanaf de late 17de en doorheen de 18de eeuw, de laagste prijzen in Frankrijk een eigenheid zullen worden van Poitou en Bretagne. Ten onrechte werd dit lage prijs- en loonniveau wel eens met een vermeende achterlijkheid vereenzelvigd, een gegeven waarop reeds eerder door M. Morineau werd gewezen³¹. In een pre-industriële kader, met prijzen en lonen als sluitstuk om de concurrentiekracht van een regio te betitelen, zou dit alvast tot meer genuanceerde besluiten moeten aanzetten voor wat Noord-West-Frankrijk betreft.

Over vrij summiere gegevens beschikken we voor Noord-Italië. Veel commentaar is er hoe dan ook niet bij nodig. Eender over welke periode het gaat, telkens onderscheidt Noord-Italië zich door een

29. M. MORINEAU, "Les faux-semblants d'un démarrage économique : agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle", Parijs, 1971. Voor een samenvattend overzicht van de productiecijfers in de streek van Cambrai, overgenomen naar het werk van H. NEVEUX, zie P. CHAUNU, "Conjoncture, structures, systèmes de civilisations", in "Hommage C. Labrousse", Parijs-Den Haag, 1974, p. 32.

30. P.K. O'BRIEN, "Agriculture and the Industrial Revolution", in "Economic History Review", 1977, pp. 166-181; P.K. O'BRIEN - C. KEYDER, "Economic growth in Britain and France, 1780-1914. Two paths to the twentieth century", Londen, 1978; P.K.-O'BRIEN - D. HEATH - C. KEYDER, "Agriculture in Britain and France, 1815-1914", in "Journal of European Economic History", 1977, pp. 339-391.

31. M. MORINEAU, "Richesse et pauvreté des régions. Une nouvelle approche", in "Congreso de Historia Rural, siglos XV al XIX", 1984, pp. 373-392; id., "Le commerce de la Baltique dans ses rapports avec le commerce hors de la Baltique (du milieu du XVIe siècle à la fin du XVIIIe)", in "The interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic region, 1400-1800", Leiden, 1983, pp. 31-42. Expliciet worden hierbij o.m. de exportmogelijkheden vanuit Bretagne onder de aandacht gebracht.

extra hoog prijsniveau. In afgeleide orde zou het ertoe doen besluiten dat de regionale expansiekansen al die tijd bijzonder beperkt bleven. Vanuit de geëigende historiografie wordt dit trouwens allerm minst tegengesproken, integendeel. In grote lijnen mag men trouwens een analoge besluitvorming aanhouden voor Spanje³².

Bepaald moeilijk is het verder om de weerhouden prijsindicator, vervat als die zit in de middenprijs voor tarwe, regionaal te differentiëren voor Engeland en de Verenigde Provinciën. Wel is er, zelfs vanuit een zogenaamd nationaal gemiddelde, sprake van een markante evolutie. In de lijn der verwachtingen laat zich aldus een relatief laag prijsniveau in de Verenigde Provinciën opmerken voor de "gouden" 17de eeuw. Met ingang van de 18de eeuw gaat dit concurrentievoordeel evenwel volledig verloren³³. Met een vergaande regelmaat zullen de Verenigde Provinciën tegen het einde van het Ancien Régime zelfs gedwongen worden om graan vanuit de Zuidelijke Nederlanden te importeren, een gegeven dat in de late 16de of tijdens de 17de eeuw compleet ondenkbaar was³⁴.

Nog merkwaardiger is overigens het prijsverloop in (Zuid-)Engeland. Zelfs al mag men aannemen dat het prijsniveau er enigszins vertekend overkomt door een buitensporige impact van Londen, dan nog frappeert de eindconclusie. Doorheen de Nieuwe Tijden evolueert Engeland namelijk van een relatief goedkope natie met naventante concurrentievoordelen tot een duur land en zonder troeven in een pre-industrieel kader³⁵. Een compleet gewijzigde situatie zal er zich evenwel aftekenen tegen het einde van de 18de eeuw. Als een afgeleide van de industriële innovaties konden de gangbare handicaps in de vorm van excessieve prijs- en loonkosten er immers vanuit een verhoogde productiviteit en technologie eerst ondervan-

32. D.R. RINGROSE, "Madrid and the Spanish economy, 1560-1850", Londen, 1983, p. 60; J.F. AMALRIC, "Aux origines du retard économique de l'Espagne, XVIe-XIXe siècles", Parijs, 1983.

33. C. VANDENBROEKE, o.c., p. 119.

34. C. VANDENBROEKE, "Agriculture et Alimentation dans les Pays-Bas Autrichiens", Gent-Leuven, 1975, *passim*.

35. C. VANDENBROEKE, "The regional economy of Flanders and industrial modernization in the eighteenth century: a discussion", in "The Journal of European Economic History", 1987, pp. 149-170.

gen en nadien ruimschoots gecompenseerd worden. Of anders gesteld : Engeland werd eerder noodgedwongen tot industriële vernieuwingen gebracht dan het vanuit vermeende troeven kon opereren en functioneren³⁶. Het is een verklaring die in menig opzicht haaks staat op een aantal partiële besluiten uit de gangbare historiografie, maar die compleet gedragen wordt door een prijsanalyse en door een comparatieve vergelijking van prijzen en lonen. Het doet hoe dan ook zorgen voor een nieuwe dimensie in de immense bibliografie omtrent het hoe en het waarom van een eerste Industriële Revolutie tegen het einde van het Ancien Régime en met een manifeste aanzet in Engeland³⁷.

Ter afronding van de opgebouwde comparatieve prijsanalyse rest het inpassen van Vlaanderen en Brabant in een ruimer geografisch geheel. Niet minder sprekend is evenwel de onderlinge verhouding tussen het graafschap en het hertogdom. De bevindingen uit de "klassieke" literatuur worden namelijk heel goed in de weerhouden prijsevolutie weerspiegeld. In die zin krijgen we de bevestiging van de gangbare reallocatie tussen de economische groeipolen³⁸. Met ingang van de Nieuwe Tijden verloor Vlaanderen namelijk zijn concurrentietroeven tegenover Brabant, in die zin dat de prijsverhoudingen globaal genomen tot extra loonstijgingen aanzetten doorheen de 16de en de 17de eeuw. Het is de illustratie van het gekende verhaal, waarbij de attractiepolen van Ieper, Gent of Brugge het niet enkel moesten afleggen voor Holland maar ook voor de Brabantse centra. Een nieuwe herschikking was evenwel volop in voorbereiding vanaf de late 17de-begin 18de eeuw, met extra groeikansen voor Vlaanderen en dit als gevolg van structurele aanpassingen in zowel de landbouw, de huisnijverheid als in het infrastucturele kader van de wegeaanleg³⁹. Tot in de perfectie komt het tot uit-

36. N.F.R. CRAFTS, "Industrial Revolution in England and France. Some thoughts on the question "why was England first?"" in "Economic History Review", 1977, pp. 429-441.

37. Vgl. H. VAN DER WEE, "Prijzen en lonen als ontwikkelingsvariabelen. Een vergelijkend onderzoek", in "Album C. Verlinden", Gent, 1975, pp. 413-447.

38. E. SCHOLLIERS, "Le pouvoir d'achat dans les Pays-Bas au XVIe siècle", in "Album C. Verlinden", Gent, 1975, pp. 305-330.

39. Voor een samenvattend overzicht, zie C. VANDENBROEKE, "Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk", Leuven, 1982.

drukking in een bijzonder spectaculaire ontplooiing van de proto-industrie in Zuid- en Binnen-Vlaanderen doorheen de 18de eeuw. Lage prijs- en loongegevens, aangevuld door een verhoogde arbeidsintensiteit zorgden er namelijk voor een extra troef met hoog ingeschatte concurrentievoordelen op de internationale afzetmarkten van landbouwproducten en textielfabricaten. Tegen het einde van de eeuw, dit als gevolg van de industriële vernieuwing, kwamen deze troeven evenwel te vervallen. Voortaan waren prijs- en loonvoordelen immers nog maar van ondergeschikt belang. Essentieel werd het gegeven van “productivity of labour”, een gegeven waarop vanuit Engeland noodgedwongen werd ingespeeld en waarvan de concurrentievoordelen in Vlaanderen uit historische redenen veel te laat werden ingezien⁴⁰. Hiermee start evenwel een nieuw verhaal, dat eigen is aan heel anderssoortige overwegingen uit het industriële kader van de 19de eeuw. Het is het tijds kader dat van Engeland een topnatie zal maken terwijl Vlaanderen zich in de kortste keren tot de status van “Arm Vlaanderen” zag achteruitstellen.

Meer dan enkele algemene inzichten en krachtlijnen uit een systematische prijsvergelijking kon noch wou het opgebouwde exposé bijbrengen. Een verdere uitdieping van de regionale historiografie, parallel met de regionale prijsvergelijkingen, is hoe dan ook aangewezen om tot meer gefundeerde en definitieve besluiten te komen. Vast staat wel dat de zogenaamde troeven en/of handicaps van de regionale economie vanuit een structureel-regionale analyse moeten benaderd worden, inclusief de studie van concurrentievoor- en nadelen zoals ze vanuit een doorgedreven prijzengeschiedenis kunnen benaderd worden. Het is de cruciale schakel in het pre-industrieel kader, zij het dan dat die causale factor al te zeer wordt verwaarloosd of genegeerd.

40. F. MENDELS, “Proto-industrialization : the first phase of the industrialization process”, in “Journal of Economic History”, 1972, p. 242.

DE GRAFPLAAT VAN TRISTRAN VAN HALEWIJN (†1474) UIT DE O.-L.-VROUWEKERK TE OUDEN- BURG

R. VAN BELLE °

De Vlaamse palimpsestgrafplaten bewaard in Engeland vormen een niet te verwaarlozen bron voor een betere kennis van de grafplaten uit onze streken¹. Ze laten ons toe belangrijke leemten aan te vullen en bepaalde productiecentra beter te benaderen. De opzoekingen omtrent de grafplaat van Antheunis de Gryse (†1503) en echtgenote, herkomstig uit de O.-L.-Vrouwekerk te Oudenburg, lieten ons toe een bijkomende grafplaat te identificeren². Uitgaande van de gedachte dat andere grafplaten samen met deze van Antheunis de Gryse uit de vloer waren uitgebroken, hebben wij de grafschriften met betrekking tot Oudenburg, waarin vermeld is dat ze van koper waren, vergeleken met tekstfragmenten van in Engeland bewaarde palimpsesten.

° Lane 12, 8000 Brugge.

1. Een palimpsestgrafplaat is een herbruikte plaat. Zij vormde eens een grafmonument en werd op een later tijdstip op de keerzijde van een nieuwe voorstelling voorzien om opnieuw in een grafmonument te worden verwerkt. Zie ook : J. PAGE-PHILIPS, *Palimpsests. The back of Monumental Brasses*, Londen, 1980, verder aangehaald als *Palimpsests* ; ID., *Macklin's Monumental Brasses*, Londen, 1970, blz. 83 e.v.; M. NORRIS, *Brass Rubbing*, Londen, 1968, blz. 98 e.v.; ID., *Monumental Brasses*, Londen, 1977, dl. I, *The Memorials*, blz. 268 e.v.; M. STEPHENSON, *A list of palimpsest brasses in Great Britain*, Londen, 1903, verder aangehaald als *A List*. Een aantal van deze palimpsesten blijken afkomstig te zijn uit Gent. Een andere reeks fragmenten werden o.i. ontvreemd uit kerken van de kuststreek en uit Brugse bedehuizen. Deze laatste hebben een aantal specifieke kenmerken die wij terugvinden op de te Brugge nog bewaarde grafplaten. Wij hopen in een latere bijdrage hierop terug te komen.

2. R. VAN BELLE, *De grafplaat van Antheunis de Gryse (+ 1503) uit de O.-L.-Vrouwekerk te Oudenburg*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, jg. 127 (1990), 1-2, p. 79-90; J. PAGE-PHILIPS, *Palimpsests*, dl. I, blz. 72 met afb., dl. II, blz. 124; M. STEPHENSON, *A list*, blz. 66-67.

Een aantal fragmenten behoren zonder enige twijfel tot het grafmonument van Tristran van Halewijn en zijn echtgenote (zie afbeelding 1).

Men treft vijf fragmenten aan in het grafmonument van Edward Humbarstone en Anna Welsh, gedateerd uit 1583, in de St.-Marychurch te Walkern, d.i. dezelfde tombe waarin de “de Gryse”-fragmenten werden ontdekt³. Deze fragmenten vertonen een golvende tekstband met delen van een grafschrift en florale motieven in de tussenruimten. Tussen het loofwerk bemerkt men een draakfiguur. Een banderol met de lijfspreuk “y:ly. fault.” wordt driemaal aangetroffen. Twee fragmenten zijn bewaard in de St.-Michaelchurch te Whichford, het andere bevindt zich in de kerk van Marsworth. Een laatste fragment met de voorstelling van een vierlob, met het evangelistensymbool van Marcus, nl. de leeuw, is eveneens bewaard in de kerk van Marsworth⁴.

Een handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel van J. Le Boucq, gedateerd 1521, geeft het grafschrift weer met de volgende beschrijving van de grafplaat (de delen van het grafschrift op de palimpsestfragmenten bewaard, werden schuingedrukt) : “En une lame de cuivre sont ces armes et escripture tenant la tombe eslevée (met in de marge de wapens Halewijn en de Bloc) *Sepulture* van Tristran van Hallewin, Willems zone die overleet int jaer 1474 up den 23sten dach in meye. Bidt god over de ziele. Hier lecht joncfrouwe *Cornelie de dochter* van Jan de Bloc, Tristran van Hallewin wijf was die versceet *int jaer* ons heeren 1489 den derden dach *van Lauwe*”⁵.

Een handschrift uit de Universiteitsbibliotheek te Gent, L.G. de Crombrugge-Loovelde⁶, alsook een handschrift van Ch. van Huerne (†1629)⁷, geven op enkele varianten na hetzelfde grafschrift weer.

3. J. PAGE-PHILIPS, *Palimpsests*, dl. I, blz. 72.

4. *Ibidem*.

5. J. LE BOUCQ, *Epitaphier des Flandres. Pays Bas et Nord de la Flandre*, 1521, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Fonds Merghelincq, Hs. nr. 34, f° 88r.

6. Hs. G 12.925, grafschriftenverzameling eertijds toebehorend aan L.G. de Crombrugge-Loovelde, 17de eeuw, Universiteitsbibliotheek te Gent, f° 197v.

7. Hs. gedeeltelijk uit de 16de en de 17de eeuw : *Sepulturen, grafschriften en monumenten van diversche steden van Brabant, vlaemsch en fransch Vlaenderen etc., met tafel, manuscript van mijn ouden oom Joncer Christiaen van Huerne, Dr. Rs. in Jure fil.s Augustini, geschreven inde jaeren XV ct vernieuwt anno XVIII ct benevens d'ander manuscripten vanden selven heer, voor mij en familie J. van Huerne Virtutis amore* (zonder foliëring). Privaat bezit.

De vermelding “tenant la tombe eslevée” heeft betrekking op een verheven tombe in de nabijheid zonder ligbeeld in een nis, nl. van de broer van Tristran, Diederic van Halewijn (†1472) en zijn echtgenote, Margareta de Longprés (†1464)⁸. In de O.-L.-Vrouwekapel, aan de linkerzijde van het hoogkoor, bevond zich een verheven tombe met de ligbeelden van een ridder in wapenuitrusting met zijn echtgenote, nl. Felix van Gistel (†1477) en Margareta van Halewijn (†1503)⁹. Deze laatste was de dochter van Diederic van Halewijn¹⁰. Het hier-

8. Het reeds aangehaalde hs. J. Le Boucq geeft het grafschrift als volgt weer : “En ladicté chapelle est une arcurre en la muraille ou est une tumbé eslevée mais ny a nulz personnaiges, armoiries ny escripture mais en hault de larcurre sont les armes et en la fasce de la dicte arcurre est l'épitaphe - Sepulture van mer Diederic van Hallewin Rudder, raet ende camerlinc van wilen zalegher ghedenckenessen myn heere de hertoghe van Bourgoigne grave van vlaenderen etc ende van vrouwe Marguerite van Longpres zine ghezelneden. Il y a encoire grande escripture des fondations faistes par icuelx Seigneur et Dame que laise pour cause de briefveté en la fin on voit que ledit Seigneur morut l'an 1477 le 26 de septembre et sa femme l'an 1464 le jour Saint Martin en Novembre” (f° 88r.)

9. *Ibidem*, “En l'église paroissiale au costé senestre du coeur en la chapelle nostre Dame est une tumbé eslevée de marbre polis ou est couchés ung homme armes vestus de sa cotte darmes sa femme lez luy et est icuelx tumbé au milieu de la chapelle - Chi gist noble seigneur messire Felix de Ghistelle en son vivant seigneur de Beveren et de Ousselghem conseiller et chambellan de Monseigneur le duc de Bourgoigne comte de flandre et qui trespasa le III jour de mai l'an 1477. Chi gist madame Marquerite de Halewin femme de messire Felix de Ghistelle laquelle trespasa l'an 1503 le 23e jour de février.

10. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, Brugge, 1857, dl. 2, blz. 221, vermeldt verkeerdelijk dat ze de dochter is van Tristran van Halewijn. Margareta huwde een eerste maal met Felix van Gistel (+1477) en een tweede maal met Antoine d'Auxy (+?). In de koormuur van de kerk is een marmeren fundatiesteen bewaard (h. 83 cm, l. 103 cm) met de hierna volgende tekst :

D O M

EN LAN 1464 MESSIRE THIERY DE HALLEWYN CHEVALIER,
FONDA ET DOTA VNE MESSE ET LES SEPT HEVRES CANONIAVX
A PERPETVITE, QUI SE CHANTENT TOUS LES IOVRS EN CESTE
EGLISE DESQVELZ IL ET SES HERITIERS SONT PATRONS, AVQVEL
ONT SVCCEDÉZ MESSIRE ANTH(OIN)E D'AVXY CHEVALLIER DE TOISON
DOR MARY DE MADAME MARGVERITE DE HALLEWYN FILLE
DUDICT THIERY ET A CEVLX MESSIRE ANTH(OIN)E D'AVXY CHEVALLIER
SEIGNEVR DELA TOVR MARY DE MADAME ANTONETTE DE
BRVNETEL LEVR FILX, A CEVLX MESSIRE ANTH(OIN)E D'AVXY FILX
MARY DE MADAME ANNE DE MIREMONT, A CEVLX MESSIRE
LOYS D'AVXY CHEVALLIER SEIGNEVR DE LA TOVR FILX, A
ICELLVY MADAME IEHANNE D'AVXY SA SOEVR AISNEE
FEMME DE MESSIRE ANTHOINE DE BLECOVR CHEVALLIER DV
Ste ESPRIT SEIGNEVR DE BETANCOVRT, DELAISSANTS POVR

boven vermelde handschrift van J. le Boucq geeft in schets, evenwel zonder kleuren, het wapenschild van de familie Halewijn weer. Het wapen van Diederic van Halewijn is er bekroond met een helmteken nl. een leeuw uit het schild tussen een vlucht van hermelijn; de wrong is eveneens van hermelijn¹¹. Hiernaast is een banderol afgebeeld met dezelfde familielijfspreuk als op de palimpsestfragmenten, nl. “y ly fault” in het Nederlands te vertalen als “het moet” (zie afbeelding 2)¹².

Het handschrift L.G. de Cromburgghe-Loovelde uit Gent, waar de wapenschilden gekleurd in voorkomen, laten ons toe het wapen van deze familietak te beschrijven als volgt : “van zilver, met een ingeschulpte rand van azuur, drie klauwende leeuwen van sabel, gekroond (getongd en genageld) van goud, twee één, in het hart een schild van zilver met een kruis van sabel beladen met vijf schelpen van goud”¹³. Het wapenschild van Cornelia de Bloc wordt er als volgt afgebeeld : “van keel met een ankerkruis van zilver”¹⁴. Het weze aangestipt dat één der grafplatingfragmenten een deel van een medaillon vertoont met de punt van een wapenschild dat aan de rand ingeschulpt is (fragment nr. 291 L8). Men mag bijgevolg aannemen dat de koperen omlijsting van de zerk op de hoeken de gebruikelijke evangelisten vertoonde en in het midden van de lange zijden een medaillon met de respectievelijke wapenschilden “Halewijn” en “de Bloc”.

Tristan en Diederic waren de zonen van Willem van Halewijn. Diederic was raadgever en kamerheer van hertog Filips van Bourgondië en baljuw van Oudenburg. Beide broers trokken op bedevaart naar Rome in 1450, toen dit tot een heilig jaar werd uitgeroepen. Het cartularium vermeldt in dit opzicht “It upten IXsten dach in sporcle

LEVRS ENFANS MASLES VIVANS MESSIRES CHAERLES,
FRANCHOIS ET HERY DE BLECOVRT CHEVALLIERS,
AVSQVELZ VIVANS DIEV DONNE PROSPERITE ET AVX
DEFFVUNCTZ REPOS ETERNEL, AINSY SOIT IL,
1630

11. J. LE BOUCQ, *a.w.*, f° 88r.

12. Het weze aangestipt dat de strijdkreet van deze familie als volgt is : “Halewijn ! Halewijn !”. Zie A. O’KELLY DE GALWAY, *Dictionnaire des cris d’armes et de familles nobles et autres de la Belgique ancienne et moderne*, Brussel, 1865, p. 82.

13. Hs. G 13.925, L.G. de Cromburgghe-Loovelde, f° 197v.

14. *Ibidem*.

ghesonden onse baillu Diederic van Halewyn ende Trystram zinen broedre alsi trocken te Romewaert iii.k.wyns, iii.k.iiiij sp.”¹⁵.

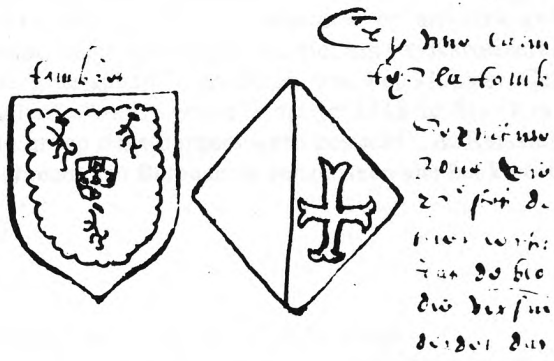
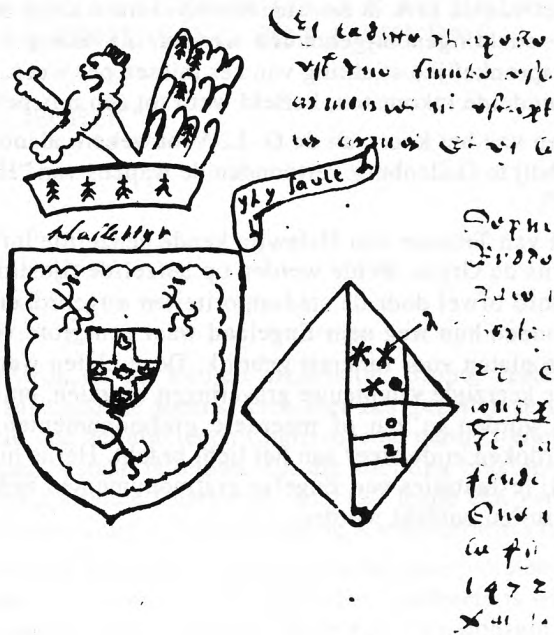
Verder wordt Tristran vermeld als beheerder van een deel van de feodale goederen toebehorend aan de proostdij te Brugge¹⁶. Tristran van Halewijn en zijn vrouw Cornelia de Bloc stichtten op 1 maart 1473 zes missen op elke weekdag te celebreren aan het Maria-altaar in het noordkoor tot verheffing van de erediens, ter ere van God, Maria en alle heiligen¹⁷. Na de mis diende de celebrant naar het graf van de stichters te gaan waar een de Profundis en collecten zouden gelezen worden voor hun zielerust en voor alle overleden gelovigen. Zij gaven daartoe een eeuwige rente van 6 pd. gr. Tournois Vlaamse munt, jaarlijks te betalen aan de kerk, bezet op grond en huizen in de hierna volgende ambachten, parochies en plaatsen: 2 pd. gr. op 2 molens staande in het dorp Wilravenszide binnen de grenzen van de parochie van Middelkerke in het bisdom Doornik ; tevens wordt de voorwaarde gesteld dat als één van de molens door zeewind of brand of door nalatigheid omvalt of teniet gaat de andere de last van de 2 pd. moet dragen totdat de molen hersteld is in zijn vroegere staat ; 2,3 pd. gr. op een huis in Brugge in de Zouterstraat, genaamd “Den Diamant”, gelegen tussen de huizen van “Tibanille” en van “De Braeckere”¹⁸; 3,1 pd. gr. op een hofstede en gronden zoals beschreven hierna : een huis en hofstede in het ambacht en parochie van Klemskerke, zuidwest van de kerk, Jan Jacobszoon Woutermans’ hofstede, 24 gemeten 59 roeden lands ; indien de stichters de rente zouden willen verkopen of wegnemen van de goederen waarop ze bezet zijn dan kan de kerkfabriek deze rente kopen voor elk 24 ponden van dezelfde munt. De akte werd opgesteld ten huize van Johannes van Goes in Oudenburg in tegenwoordigheid van verschillende getuigen en de notaris Audomarus De Pratis (Van der Weyden) tekende eigenhandig voor de vereiste geldigheid.

15. E. FEYS en D. VAN DE CASTEELE, *Histoire d’Oudenbourg*, Brugge, 1873, blz. 418.

16. J. GAILLIARD, *a.w.*, blz. 115.

17. Rijksarchief Brugge, *Kerkarchief Oudenburg*, nr. 14, fundatieakte.

18. De “Zouterstrate” is de huidige Academiestraat. Zie A. SCHOUTEET, *De straatnamen van Brugge*, Brugge, 1977, blz. 12. Wat het huis “Den diamant” betreft, zie L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Les registres des “Zestendeelen” ou le cadastre de la ville de Bruges de l’année 1580*, in : *Annales de la Société d’Emulation*, 1893, 5de serie, dl. VI, blz. 298.

Afb. 2. Wapenschild van Diederic van Halewyn (+1477) en dat van Margareta van Longprés (+1464).
 Wapenschild van Tristran van Halewyn (+1474) en dat van Cornelia de Bloc (+1489).
 Overgetekende schets uit hs. J. Le Boucq, hs. nr. 34, f° 88r.
 Copyright Kon. Bib. Brussel.

De grafplaat van Tristan van Halewijn

In het archief van de kerk is een register bewaard waarin de inkomsten van de stichtingen bijgehouden werden. Zo lezen wij dat in 1645 de oorspronkelijke stichting van zes missen per week, omwille van de verminderde inkomsten, herleid werd tot één mis per week¹⁹.

De glasramen van het koor van de O.-L.-Vrouwekerk alsook van de St.-Pietersabdij te Oudenburg vertoonden de wapens van "Halewijn" en "Gistel"²⁰.

De grafplaat van Tristran van Halewijn kende eenzelfde lot als deze van Antheunis de Gryse. Beide werden op hetzelfde tijdstip door de geuzen geroofd ofwel door de stadsautoriteiten uitgebroken en verkocht. Ze vonden hun weg naar Engeland waar een grote vraag was naar koperen platen voor funerair gebruik. Deze platen werden versneden, op de keerzijde van nieuwe gravingen voorzien, om tenslotte verwerkt te worden in een of meerdere grafmonumenten, tot het toeval de verdoken zijde weer aan het licht bracht. Het is niet uitgesloten dat bij restauraties van Engelse grafmonumenten bijkomende fragmenten zullen ontdekt worden.

19. Kerkarchief Oudenburg, nr. 64, f° 4r. en passim, o.a. f°25, 34, 40, 66 en 88.

20. E. FEYS en D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, p. 651.

HET KARTUIZERKLOOSTER TE BRUGGE VOOR ZIJN VERBOUWING TOT KAZERNE

L. DEVLIEGHER °

In 1084 trok de uit Keulen afkomstige Bruno, verbonden aan de kathedraalschool te Reims, zich met zes gezellen terug in de eenzaamheid van het afgelegen Chartreusedal nabij Grenoble om er een kluisenaarsbestaan te leiden. Uit die stichting ontstond het bekende klooster La Grande Chartreuse. In 1127 legde één van Bruno's opvolgers, prior Guigo, de regel van de Kartuizerorde vast.

Verscheidene Kartuizerkloosters werden door vorsten en rijke burgers gesticht en begiftigd. Het bekendste voorbeeld is wel het klooster van Champmol bij Dijon dat de hertog van Bourgondië Filips de Stoute in 1385 oprichtte en waarmee op artistiek gebied de naam van Claus Sluter verbonden is. Het eerste Kartuizerklooster in het vroegere graafschap Vlaanderen was het klooster Genadedal ("dal van gratien", "vallis gratie") dat in 1318 te Sint-Kruis bij Brugge door een groep rijke burgers werd gesticht¹. A. Raissius vermeldt dat graaf Robrecht van Bethune de eerste steen van het klooster legde². Een

° Dr. kunstgeschiedenis, ten Hove 17, 8200 Brugge

1. Zie over het Brugs Kartuizerklooster : H. SCHOLTENS, *Het Kartuizerklooster Dal van Gracien buiten Brugge*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 83 (1940-1946), p. 133-201; J. VANDEMEULEBROUCKE, *De eerste jaren van de kartuis "Genadedal" te Sint-Kruis (1318-1324)*, in : *Biekorf*, 68 (1967), p. 217-229; J. DE GRAUWE, *Chartreuse du Val-de-Grâce à Bruges*, in : *Monasticon belge. III. Povince de Flandre Occidentale*, 4, Luik, 1978, p. 1191-1230; J. ESTHER, J. DE GRAUWE en V. DESMET, *Het Kartuizerklooster binnen Brugge*. Brugge, 1980.

2. *Origines Cartusiarum Belgi*, Douai, 1632, p. 25. Deze vermelding is letterlijk overgenomen in A. SANDERUS, *Flandria Illustrata, I*, Keulen, 1641, p. 234.

tekening van het klooster te Sint-Kruis komt voor op het stadsplan van Marcus Gerards uit 1562. De plattegrond vertoont de typische kenmerken van een Kartuizerklooster, namelijk het groot pand waarop de individuele monnikencellen of -huisjes met hun eigen tuintje uitgeven ; daarnaast is er het klein pand met de gemeenschapsgebouwen, o.m. kapittelzaal en refectorium.

In 1578, ten tijde van de godsdiensttroebelen liet de Brugse magistraat uit veiligheidsoverwegingen enkele kerken en kloosters buiten de stadsmuren, waaronder Genadedal, slopen zodat ze door vijandelijke troepen niet tot versterkingen zouden kunnen worden uitgebouwd. Na enige jaren in de Carmersstraat en nadien in de Jeruzalemstraat te hebben gewoond, verwierven de Kartuziers in 1609 het Sint-Obrechtgodshuis in de Langestraat. Het bouwen van het groot pand in 1635 e.v. betekende het begin van een nieuwe klooster waaraan - met onderbrekingen - zou voortgebouwd worden tot in 1776, het jaar van de voltooiing van de kerk. Enkele jaren later echter schafte keizer Jozef II door het decreet van 17 maart 1783 de zg. nutteloze kloosters af, waaronder ook het Brugse Kartuizerklooster.

Het plan om op de gronden van de Kartuziers een kazerne te bouwen en een deel van de kloostergebouwen aan dit project aan te passen, was de reden om in 1787 e.v. de middeleeuwse Waterhalle op de Markt te slopen en het afbraakmateriaal voor die nieuwe gebouwen te gebruiken³. Uiteindelijk duurde het tot in 1835 vooraleer een gedeelte van het klooster werd afgebroken en de eerste nieuwe kazernegebouwen werden opgetrokken⁴. De beslissing om de gerechtelijke diensten van de Burg over te brengen naar het kazerneterrein bood in 1979-1984 een unieke kans om op te ruimen, te bewaren en te restaureren. Wat bleef werd hersteld en in het nieuwe complex geïntegreerd : de ene overgebleven 17de-eeuwse pandgang (afb. 1), de ingangspoort, het voorkwartier en de kerk uit de 18de eeuw en,

3. B. DEWITTE, *De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 122 (1985), p. 209-232.

4. F. SIMON, *Geschiedenis der kazernes Knapen en Rademakers te Brugge*, Brugge, s.d., p. 10-12 (overgenomen in *De Gidsenkring*, 5 (1967), afl. 4, p. 1-24).

als laatste herinnering aan de kazernetijd, een niet-storend gebouw uit het midden van de 19de eeuw.

Van het klooster in de Langestraat zijn maar weinig ikonografische bronnen bekend. Een pentekening van ca. 1640 bestemd voor het niet verschenen derde deel van Sanderus' *Flandria Illustrata* geeft een gezicht vanuit het zuiden op het klooster dan toen nog maar enkele jaren in opbouw was⁵. Opvallend zijn het groot pand met de cellen tegen drie pandgangen, het klein pand ten zuiden van de kerk, de oudere kapel (met klokkenmuurtje) van het Sint-Obrechtsgodshuis⁶.

Op het Rijksarchief te Brugge wordt een - erg beschadigde - plattegrond van het klooster bewaard uit het derde kwart van de 18de eeuw⁷. Tegen twee pandgangen, de oostelijke en de zuidelijke, zijn cellen aangebouwd, in totaal tien, wat te weinig is voor de normale bezetting van twaalf monniken en de prior. Waarom en wanneer de cellen op de noordzijde verdwenen zijn, is ons niet bekend. Tegen de zuidkant van de kerk in opbouw, liggen het klein pand en de kapittelzaal; beide zijn door een gang verbonden met o.m. de kapel van het Sint-Obrechtsgodshuis aan de Langestraat.

Op het Stadsarchief te Brugge bevinden zich een aantal tot op heden onbekend gebleven tekeningen die verband houden met de geplande verbouwing van de kloostergebouwen tot kazerne⁸. De tekeningen zijn niet gedateerd maar stammen waarschijnlijk uit 1787. Een grondplan (blad 233 x 130 cm) (afb. 2) geeft zowel bestaande als ontworpen gebouwen weer. Elke gang van het groot pand telt zeventien

5. Afbeelding in J. ESTHER, e.a., p. 132. De tekening werd overgenomen in het werk *Maisons de l'Ordre des Chartreux. Vues et Notices*, Parkminster, 1913-1919. Ten onrechte schrijft J. De Grauwe in het *Monasticon*, p. 1197 "dessin entièrement fantaisiste".

6. De tekenaar heeft waarschijnlijk kennis gehad van de bouwontwerpen, zoals dat bv. ook het geval is geweest voor Sanderus' tekening van de Duinenabdij te Brugge. We vinden in de tekening geen elementen terug van het klooster te Sint-Kruis.

7. Kaarten en plannen, nr. 123. Afbeeldingen op p. 137-139 van J. ESTHER, e.a., o.c., p. 137-139.

8. Oud Archief, nr. 298, *Waterhalle*. We identificeerden de plannen tijdens opzoeken voor ons boek "Van Waterhalle tot Provinciaal Hof" te verschijnen in 1994.

traveeën en twee hoektraveeën; in het midden van elke gang zit een toegang naar de pandhof⁹. Tegen de oostelijke en zuidelijke pandgang liggen respectievelijk zes en vier cellen. Via een deur in de achtermuur van de pandgang komt men in de cel¹⁰ (afb. 3). In een kleine gang van ca. 1 m breed bevindt zich aan de ene zijde de trap naar de zolder, aan de andere kant de toegang tot de overwelfde werkplaats van ca. 5 x 3 m waar de monnik kleine handenarbeid verrichte, o.m. het zagen en klieven van het nodige brandhout. Tegenover de ingang in de pandmuur ligt de bidplaats (ca. 5,5 x 3 m) waar een bidbank, een koorstoel en waarschijnlijk een tafel stonden. In de eetkamer (ca. 5,5 x 4 m) bevindt zich een grote schouw. Het bed staat wellicht tegen de trap. In de pandmuur achter de trap zit een loket waarin vanuit het pand het eten voor de celbewoner wordt geplaatst¹¹. Misschien was er naast het loket een kleine spinde onder de steektrap waar eetwaar kon worden bewaard. Op de eetkamer sluit een ca. 2 m brede overwelfde gang aan die door vier vensters wordt verlicht¹². Bij de deur die naar het tuintje leidt staan een pomp en een watersteen. Op het einde van de gang is het toilet. Het lessenaarsdak boven de pandgang gaat boven de voorkamers van iedere cel over in twee niet even hoge zadeldaken. In deze cel leefde de Kartuizer in eenzaamheid. Hij bad en mediteerde er, nam er zijn maaltijden, deed handenarbeid en tuinwerk. Verscheidene malen per dag werd hij opgeroepen voor het gemeenschappelijk gebed in de kerk. Op zon- en feestdagen waren de monniken bijeen in de kapittelzaal en in het refectorium.

9. Op die plaats zat dus geen venster. Tijdens de recente restauratie van de westelijke pandgang moesten de drie meest zuidelijke traveeën volledig afgebroken en herbouwd worden. Het valt te betreuren dat men daar een 19de-eeuwse rondboogdoorgang heeft herbouwd i.p.v. het barokvenster te herstellen. Anderzijds heeft men ten onrechte de - reeds verbouwde - middendoorgang naar de pandhof vervangen door een barok venster.

10. Op de plattegrond uit het Rijksarchief wordt de bestemming van elke plaats in de cel opgegeven : *gank, werckplaetse, bidplaetse, eetkamer, pandeken*.

11. Het loket is duidelijk weergegeven op het grondplan uit het Rijksarchief.

12. Dit "pandeken" telt vier overwelfde traveeën; de werkplaats heeft er twee. Zoals in de nog bestaande westelijke pandvleugel zijn het graatgewelven.

Op het plan is het klein pand - dat aan het groot pand paalt - gedeeltelijk gesloopt. Het gebouw in het kleine pandhof is vergroot in vergelijking met het grondplan uit het Rijksarchief. De muren van het refectorium, gelegen aan de zuidwestelijke hoek van het groot pand zijn niet zwart gekleurd zoals de andere nog bestaande kloostergebouwen. Was dit gebouw ook bestemd om gesloopt te worden ? De zuidelijke gang van het klein pand wordt voorbij de westelijk ervan gelegen kapittelzaal en voorbij het voorkwartier - waarvan de muren ook niet ingekleurd zijn - doorgetrokken naar een gebouw naast de groteingangspoort aan de Langestraat.

Welke nieuwe kazernegebouwen worden voorzien ? Tegen de noordelijke gang van het groot pand zou een gebouw komen met negen kamers en een tussengang. Achter de westelijke pandgang voorziet men naast de kerk twee (in de plaats van een gedeelte van het kleine pand) en drie kamers die van de kerk gescheiden waren door het geplande trappenhuis. Op de noordwestelijke hoek is de reeds vermelde kamer afgescheiden van de drie laatst genoemde kamers door de doorgetrokken noordelijke pandgang. In de kerk wil men drie verdiepingen inrichten, elk met vijf kamers¹³.

Een andere tekening (40,5 x 19,5 cm) (afb. 4) geeft één afbeelding van de gevels van de nieuwe gebouwen naast de kerk, gezien naar het oosten. De kerk zelf wordt in doorsnede getekend met de twee voorziene balklagen. Rechts van de kerk is in doorsnede de noordelijke gang van het klein pand met de geplande verhoging van twee verdiepingen afgebeeld. Ernaast ziet men de westgevel van het nieuw gebouw dat daar het klein pand zou vervangen. Links van de kerk - maar ervan gescheiden door de open plaats voor het trappenhuis - wordt een gelijkaardig gebouw van drie bouwlagen voorzien. Op de begane grond en op de eerste verdieping zijn er segmentboogvensters; op de tweede verdieping zijn de vensters rechthoekig.

Op een derde tekening (42,5 x 17,8 cm) (afb. 5) is de oostkant van het vorige complex voorgesteld, met weglating van het dak van de kerk. Op de begane grond zijn de barokke vensters van de weste-

13. In iedere kamer voorzag men twaalf bedden, goed voor 24 man. De tien kloostercellen waren bestemd voor gehuwde militairen.

lijke pandgang doorgetrokken tot op de grond. Links en rechts van de zeventien vensters zijn respectievelijk de zuidelijke en de noordelijke pandgang doorgesneden. Boven het 17de-eeuwse pand ligt een galerij die aan de voorzijde afgesloten is met Toskaanse zuilen. In de achterwand bevinden zich vijf deuren die naar de vijf kazernekamers naast de kerk leiden, alsmede een rondboogdoorgang naar de verdieping boven de noordelijke gang van het kleine pand. De tweede verdieping kijkt uit boven de galerij en is door rechthoekige vensters verlicht. Uiterst rechts is een doorsnede over een nieuwe kamer tegen de noordelijke pandgang.

De hierboven beschreven tekeningen, twee eeuwen geleden gemaakt in functie van een gedeeltelijke sloping en verbouwing van het Brugse Kartuizerklooster, laten toe een kloostertype - waarvan maar weinig getuigen zijn overgebleven - beter in beeld te brengen en de nog bestaande gedeelten duidelijker in het huidige complex te situeren.

DE BRUGSE VOLTO SANTO

L. VAN BIERVLIET °

In de dom van Lucca (Toscanië, Italië) hangt een kruisbeeld dat volgens de legende door Nicodemus zou zijn gebeeldhouwd naar het model van de sporen op de lijkwade van Christus. Die gekruisigde Christusfiguur, zonder doornenkroon en gehuld in een lange tunica, staat sinds de middeleeuwen bekend als de Volto Santo. De devotie voor het beeld heeft zich sinds de 12de eeuw over Europa verspreid en er werden verscheidene kopieën van het heilig Kruis gemaakt. In Brugge bevond zich in de Speelmanskapel een geschilderde afbeelding van de Volto Santo uit het tweede kwart van de 15de eeuw. Bij de restauratie van het gebouw in 1968-69 gingen de laatste sporen ervan voorgoed verloren. Thans heeft A. Bergmans in een recente studie opnieuw aandacht aan die Brugse Volto Santo besteed¹. Het uitgangspunt van haar beschouwingen is een uitvoerig artikel in *Biekorf* uit 1913 door L. De Wolf². Aan de hand van die gegevens wordt het onderwerp opnieuw benaderd en getoetst aan iconografisch materiaal, o.a. een ongedateerde aquarel door Camille Tulpinck, bewaard in de bibliotheek van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel³. In haar betoog wijst de schrijf-

° Sint-Annarei 11, 8000 Brugge.

1. A. BERGMANS, *Van Lucca naar Brugge, een Volto Santo in de Speelmanskapel*, in : *Monumenten en Landschappen*, 12 (1993), afb. 6, p. 17-24.

2. L. DE WOLF, *De gewezen muurschildering uit de speelmanskapel te Brugge*, in : *Biekorf*, 24(1913) p. 17-119.

3. H. ROUSSEAU, *Catalogue des relevés exécutés par M. C. Tulpinck de peintures murales anciennes décorant divers monuments de la Belgique*, Brussel, 1926, p. 15, nr. 131, gepubliceerd door C. TULPINCK in: *La peinture décorative religieuse et civile en Belgique, aux siècles passés*, Brussel, z.d. [ca. 1906].

ster op de gelijkenis van de Brugse voorstelling met de Volto Santo uit Lucca. Verder wijdt ze uit over de volkse legende die in de Christusfiguur in lang gewaad het beeld van een vrouw ontwaarde en aldus oorsprong gaf aan de verering van de heilige Wilgefortis of Sint-Ontcommen. Tenslotte wordt een relatie gelegd tussen de muurschildering in de Speelmanskapel en het Luccese bankiersmilieu te Brugge, meer bepaald met de familie Rapondi. Eén van hen, Giacomo Rapondi, wordt als mogelijke opdrachtgever genoemd van het Franse handschrift met de 'Légende de Saint-Voult de Lucques' (ca. 1410), waarin een miniatuur van de Volto Santo. Hoewel de hypothesen als zeer aanneemlijk worden voorgesteld, moet alles nog worden bewezen en lijken enkele kritische bedenkingen het overwegen waard.

Beeltenis en verering

De Speelmanskapel op de hoek van de Beenhouwersstraat en de Speelmansrei te Brugge werd in 1421 gebouwd door de gilde van de speellieden of minstrelen. Halfweg de 19de eeuw werd op de noordmuur een schildering ontdekt die door J. Gailliard in 1854 werd gereproduceerd en een 'Santa Valba' werd genoemd⁴. Enige jaren later vormden de geschiedenis van gilde en van kapel het onderwerp van een uitvoerige bijdrage door D. Van de Castele⁵. Beide auteurs laten geen de minste twijfel bestaan over de voorstelling van de Volto Santo, waarvan het 'originael' zich 'te Lucques' bevond. Ook James Weale die de muurschildering op het eind van de jaren 1860 nog heeft gezien, spreekt resoluut over 'la Sainte Face de Lucques'⁶. Waarschijnlijk was zijn aandacht op het kunstwerk gevestigd door de Brugse schilder Renders die hem in 1866 een calque van de muurschildering had aangeboden voor de verza-

4. J. GAILLIARD, *Ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854, tegenover p. 180.

5. D. VAN DE CASTEELE, *Préludes historiques sur la gilde des ménestrels de Bruges*, in: *Annales de la Société d'Emulation*, 20 (1868), p. 53-90.

6. W.H.J. WEALE, *Bruges et ses environs*, 3de ed., Brugge, 1875, p. 249 en 4de ed., Brugge, 1884, p. 217.

melting van de Société archéologique⁷. Er was dus geen sprake van enige verwarring tussen de Volto Santo en de heilige Wilgefortis, die pas bij latere auteurs is gerezen, doch door L. De Wolf werd van de hand gewezen. Hij wist inderdaad op te merken dat in het laat-middeleeuwse Brugge een bloeiende devotie voor laatstgenoemde heilige bestond, die plaatselijk op 10 juli werd gevierd i.p.v. op 20 juli zoals in het Romeins martyrologium is aangeduid. Daarvan getuigt een eigentijds Brugs handschrift met een lofdicht voor Wilgefortis, ook Sint-Ontcommer genaamd⁸. Haar verering situeerde zich o.a. in het Sint-Janshospitaal zoals blijkt uit haar beeltenis aldaar, geschilderd door Hans Memling in 1480 op het drieluk van broeder Adriaan Reins.

A. Bergmans stelt dat de Volto Santo in het 15de-eeuwse Brugge een uniek voorbeeld is in de Zuidelijke Nederlanden. Het is inderdaad best mogelijk dat het tot nog toe het enig bekende voorbeeld is waarvan iconografische getuigenissen bewaard zijn gebleven. Het is echter aanneemlijk dat er nog andere voorbeelden zijn geweest. Toen de natie van Lucca in 1369 te Brugge werd opgericht, gold één van haar doelstellingen de belijdenis van de cultus van de Volto Santo. Voor die verering beschikten de Lucezen over een kapel in de kerk van het augustijnenklooster. Ongetwijfeld prijkte daar een beeltenis van de Volto Santo, die waarschijnlijk bij het vertrek van de natie uit Brugge werd meegevoerd. Ook de veronderstelling dat de verering door Luccese kooplieden alhier werd ingevoerd is niet zo evident. Even goed trokken onze Vlaamse kooplieden naar Italië, niet in het minst de pelgrims. Voor hen betekende Lucca een halte op de terugweg van Rome via Sienna om dan verder langs Piacenza over de Cenisberg in Avignon te belanden. De route staat nauwkeurig uitgestippeld in de zgn. Brugse Wegwijzer van ca. 1380. Daarenboven behoorde in de 14de-15de eeuw een tocht naar de Volto Santo te

7. Brugge, *Stedelijke Musea, archief Société archéologique, compte rendu des séances 1865-1912*, 8 maart 1866. Conservator S. Vandenberghe deelde ons mee dat dergelijke calque in de verzameling van de Stedelijke Musea niet meer aanwezig is en waarschijnlijk met andere 'gescheurde' rollen is verloren gegaan.

8. L. SCHARPE, *Oude Gebedenboeken*, in: *Biekorf*, 6(1895), p. 259-260; - J. GESSLER, *De Vlaamse baardheilige Wilgefortis of Ontcommer*, Antwerpen, 1937, p. 107-111.

Lucca tot de strafbedevaarten in de Nederlanden⁹. Daarvan kunnen we voor het oude graafschap Vlaanderen enkele concrete voorbeelden geven. Zo werd bij grafelijke zoending tot beslechting van de vete Alyn-Rym te Gent, de 'knapen' van Goswyn Rym opgelegd om op 29 augustus 1362 'te purren ten heleghe cruce te Luken'¹⁰. In Ieper werd op 6 januari 1370 Clais Belle als straf opgelegd: 'eene pelgrimage ten Helighen Cruce te Lukes'..'te porren halfmaerte'¹¹. Het boek van de audiëntiën vermeldt te Male op 4 mei 1377, de veroordeling van Fierin Odevare wegens verwondingen van Lodewyc de Boorghere, tot het betalen van een geldboete en 'eene pelgrimage te doene ten heleghe cruce te Lukes [...] up den ban van 2 jaren'¹². Er mag dus niet worden over het hoofd gezien dat de Volto Santo naast tal van andere vreemde devoties in onze gewesten bekend was en dat de afbeelding ook op pelgrimstekens werd ingevoerd. Oude teksten vermelden soms een bedevaart naar Sint-Martinus te Lucca, waarmee eveneens de Volto Santo wordt bedoeld. Immers het beeld staat opgesteld in een kapel van de Duomo, die toegewijd is aan Sint-Martinus. Het is ook opvallend dat er steeds over het 'heilig Kruis van Lucca' wordt gesproken, waardoor het bestaan van een Vlaamse verering bevestigd wordt. In dat verband is het wellicht ook nuttig erop te wijzen dat 'heilig Aanschijn' als vertaling van 'Volto Santo' misschien verwarring kan stichten. Immers, traditioneel wordt met het heilig Aanschijn, de Santo Sudario of Vera Effigies te Rome bedoeld, in de volksmond ook 'Veronika' genoemd, die in Vlaanderen alom werd vereerd¹³.

Opdrachtgevers

Schrijfster van hogervermeld artikel voert aan dat de aquarel door C. Tulpinck aan de vroegere vorsers onbekend was. Zij was inderdaad

9. J. VAN HERWAARDEN, *Opgelegde bedevaarten*, Assen, 1978, p. 53, 184, 243.

10. *Messenger des sciences historiques*, 1850, p. 120-124.

11. P. DE PELSMAEKER, *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, Brussel, 1914, p. 161.

12. N. DE PAUW, *Bouc van der Audiencie*, dl.II, Gent, 1903, p. 902, 972.

13. M. MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden*, dl. II, Antwerpen, 1931, p. 70-80; A. VIAENE, *Vlaamse pelgrimstochten*, Brugge, 1982, p. 11-12.

reeds gepubliceerd vóór L. De Wolf in 1913 over de muurschildering in *Biekorf* schreef en daarover geen gewag maakte. Hij illustreerde zijn artikel met een oude lithografie door J. Petyt, die op de calque van Renders steunde en reeds door D. Van de Castele in 1868 was uitgegeven. Bij het aandachtig bekijken van de prenten door Renders en Tulpinck vallen slechts enkele minieme verschillen op: nl. in de versiering van de achtergrond die bij Tulpinck wat magerder uitvalt en van het rechterschoeisel van de Christusfiguur evenals van de hopen en schoenen van de schenkersfiguren. Ook de vorm van de banderollen is gewijzigd en leunt aan bij de tekening in het boek van J. Gailliard uit 1854. Het lijkt ons niet onbelangrijk daarbij naar twee details te verwijzen die zowel bij de afbeelding Renders als bij Tulpinck verloren zijn gegaan doch op de oudste tekening duidelijk herkenbaar zijn. Het betreft de weegschalen die door A. Bergmans terecht met het beroep van bankier of geldwisselaar worden in verband gebracht. Op de oudste prent (1854) draagt alleen de schenkersfiguur rechts deze emblemen, die bij nader toezien geen deel uitmaken van de mouwen, doch als attribuut door de schilder op de armen als het ware zijn geapliceerd. Daartegenover prijkt op de borst van de linkerfiguur een schildje. Zowel het een als het ander zijn op de latere afbeeldingen gewijzigd: beide schenkersfiguren kregen brede zakmouwen telkens met weegschalen versierd en het schildje 'verwaterde' in een borstspeld. Bij Tulpinck verloren de figuurtjes er zelfs een been bij. Deze vaststellingen verstevigen onze (logische) indruk dat de muurschildering in grotere staat van verwerking was bij de 'reproductie' door Tulpinck dan bij de vroegere weergaven, waardoor de tekening van 1854 misschien wel de meest betrouwbare is i.p.v. 'de meest onnauwkeurige' zoals door A. Bergmans wordt gesteld.

De veronderstelling van een relatie tussen de Speelmanskapel en de in Brugge verblijvende Lucezen is vanzelfsprekend verleidelijk, doch is niet bewezen. Inderdaad woonden ca. 1400 enkele voorname bankiersfamilies uit Lucca te Brugge: Guinigi, Rapondi en Forteguerra¹⁴. De identificatie van de opdrachtgevers van het Franse handschrift, *Légende de Saint-Voult de Lucques* (ca. 1410) met leden van de familie Rapondi maakt de neiging om de Brugse muurschildering

14. A. VANDEWALLE en N. GEIRNAERT, *Brugge en Italië*, in: *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1992, vrnrl. p. 188-194.

met dezelfde in verband te brengen, natuurlijk nog aantrekkelijker, zoals A. Bergmans ook poogt te doen. De familiebanden en de uitbating van het Brugse kantoor liggen evenwel iets anders en iets ingewikkelder dan wordt voorgesteld. Sinds ca. 1365 hield Guglielmo Raponi een kantoor in de Naaldenstraat. Hij was een vennoot van zijn broer Jacopo in Lucca en van zijn andere broer Dino in Parijs, die als een soort familievader optrad en aan het hoofd van het 'familiebedrijf' stond. Laatstgenoemde kwam geregeld naar Brugge om een oogje in het zeil te houden. Vanaf 1381 werden daar de namen van Andrea en Giovanni vermeld, respectievelijk een broer en een neef van Dino Raponi. Toen de neef niet aan de 'zakelijke' verwachtingen beantwoordde, werd hij door oom Dino onterfd en in 1392 vervangen door Filippo, de jongste van de broers Raponi. Als reactie richtte Giovanni een concurrerende firma op, samen met twee neven, Guglielmo en Marco Cenami. Hoewel Dino Raponi hoofdzakelijk in Parijs verbleef bezat hij in 1384 in de Kuipersstraat te Brugge het huis genaamd 'Cruus van Luuc', waar Filippo in 1416 een nieuwe woning liet optrekken. Eerstgenoemde dankt vooral zijn bekendheid als hofleverancier, raadsheer en bankier van de Philips de Stoute en van Jan zonder Vrees. Zo voorzag hij ca. 1400 de hertogelijke bibliotheek van enkele prachtig verluchte handschriften. Hij stierf in 1415 te Brugge en werd in de Sint-Donaaskerk begraven. Hij staat ook bekend als weldoener van de Eekhoutabdij. Uit erkentelijkheid werd hij in de hertogelijke kapel te Dijon met zijn beeltenis vereeuwigd, die onmiskenbaar een gelijkenis vertoont met de schenkersfiguren van de Brugse Volto Santo¹⁵. Het is een niet onbelangrijk gegeven, die in voornoemde bijdrage over het hoofd werd gezien. Als mogelijke opdrachtgevers van de muurschildering in de Speelmanskapel lijken Dino en zijn broer Filippo, evenals de andere familieleden evenwel iets te vroeg in Brugge te zijn opgetreden. Jacopo was er alleen bij naam vertegenwoordigd terwijl er van een Giacomo nergens sprake is. Bovendien valt bij geen van allen enige relatie met de Speelmans- of Pyperskapel te bespeuren. De keuze van de huisnaam met de referentie naar de Volto Santo, is evenmin een argument om

15. R. DE ROOVER, *La Communauté des Luquois à Bruges de 1377 à 1404*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 86 (1949) vnl. p. 37-41, met afbeelding van het portret in Dijon.

de opdracht voor de muurschildering te staven. In analogie verwijzen we naar de meermaals gebruikte 'Veronike' ¹⁶.

Als we even doordenken vinden we gemakkelijk andere mogelijke kandidaten als schenkers van de muurschildering van de Volto Santo, niet in het minst Giovanni Arnolfini. Precies één jaar vóór de bouw van de Speelmanskapel dook deze eveneens fameuze Lucees in het handelsmilieu te Brugge op. In 1434 werd hij schoonzoon van de hoger genoemde Guglielmo Cenami. In 1442 verwierf Giovanni het poorterschap van de stad. Hij werd een invloedrijk raadsheer van Philips de Goede, die in tegenstelling tot zijn voorgangers dikwijls in Brugge verbleef. Daarbij was Arnolfini maistre d'ostel van het Prinsenhof, vlakbij de Speelmanskapel. Met zijn broer Michael, die als bankier eveneens te Brugge was gevestigd, stichtte Giovanni in 1472 een fondatie in de kapel van de Lucezen bij de augustijnen. Na zijn dood werd Giovanni Arnolfini begraven bij de Rijke Claren Urbanisten in de kapel van het heilig Kruis, waarmee wellicht de Volto Santo werd bedoeld. De luxueuze geschenken waarmee hij zijn minnares overstelpte evenals zijn bestellingen aan Jan van Eyck en aan dichters van zijn tijd, getuigen van zijn rijkdom en kunstzinnigheid ¹⁷. Bovendien blijkt Giovanni ook een muziekliefhebber en wordt hij als de opdrachtgever van het zgn. Lucca-manuscript aangezien. Dit te Brugge vervaardigd koorboek werd aan de dom van Lucca geschonken onder het ambtstermijn van de melomane bisschop Stefano Trenta, die met Arnolfini bevriend was. In diezelfde periode werd aldaar een kathedraalkoor gesticht door een andere vriend van Arnolfini, nl. de edelman Nicolao da Noceto ¹⁸. Deze gegevens in acht genomen, zijn Giovanni en Michael Arnolfini grotere kanshebbers als schenkers van de muurschildering in de Speelmanskapel, dan de telgen van de familie Rapondi. Doch daarmee is nog niets bewezen. Deze overwegingen bij de interessante bijdrage door A. Bergmans bewijzen wel de complexiteit van de studie, waarover nog verder onderzoek moet gebeuren.

16. A. VIAENE, *Figuratieve vroomheid in de oude Brugse huiskamer*, in : *Biekerf*, 1963, p. 271-273.

17. E. STRUBBE, *Een episode uit het leven van Giovanni Arnolfini*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 89 (1952) p. 67-81.

18. I. BOSSUYT, *Brugge en het Europees muziekleven*, in : *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1994, p. 268.

EDOUARD PRISSE (1814-1907) BOUWER VAN WESTVLAAMSE SPOORWEGEN

A. VAN DEN ABEELE °

Gedurende een korte periode, van begin 1846 tot einde 1848, komt de naam van baron Edouard Prisse herhaaldelijk in Brugge en West-Vlaanderen voor.

Ter aanvulling van de gepubliceerde genealogische gegevens en van de biografische inlichtingen over zijn belangrijke loopbaan in Sint-Niklaas¹, volgen hierna enkele elementen die hem vóór en tijdens zijn Brugse periode situeren.

Geboorte, afkomst en jeugd

Edouard-Louis-Florent, baron Prisse werd in Maastricht geboren op 26 augustus 1814. Hij overleed in Luik op 21 november 1907. Hij was de zoon van baron Albert Prisse (1788-1856), militair in het Frans en Hollands leger, na 1830 luitenant-generaal van het Belgisch leger, minister van oorlog in het kabinet de Theux-Malou (1846-1847), nadien Minister van Staat, gouverneur van de Konink-

° Stijn Streuvelsstraat 56, 8000 Brugge.

1. *Annuaire de la Noblesse*, 1850; *Etat présent de la noblesse du Royaume de Belgique*, deel XV, Brussel, 1967, blz. 91; E.J. PRISSE, *Beknopte historiek van de familie Price of Prisse*, in : *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waes*, 1970, blz. 229-235 (Baron F.B.E. Prisse, Ulvenhout, Nederland, achterkleinzoon van Ed. Prisse heeft er ons attent op gemaakt dat dit artikel onjuistheden bevat en met grote reserve dient gehanteerd te worden); M. DEWULF, *Baron Edouard Prisse te Sint-Niklaas*, in : *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waes*, 1970, blz. 237-253.

lijke Residentie, directeur van de opvoeding der Koninklijke Prinsen en tegelijk ook beheerder en aandeelhouder in een aantal vennootschappen².

Louis Prisse (1816-1884), broer van Edouard, werd luitenant-generaal en doorliep een mooie loopbaan, eveneens in nauw contact met het koninklijk huis³.

Marie Prisse, zuster van Edouard, huwde in 1853 met de in Brugge geboren Emile de Laveleye (1822-1892) die in Gent en daarna in Luik een schitterende en internationaal erkende loopbaan als professor en auteur van briljante economische en historische werken zou doorlopen⁴.

Het is dan ook zonder meer duidelijk dat Edouard Prisse behoorde tot de leidinggevende kringen in het jonge koninkrijk.

Volgens de familiegegevens werd hij op 17-jarige leeftijd, in 1831, leerling aan de "Ecole centrale des arts et manufactures" in Parijs, waar hij in 1833 het diploma van ingenieur mécanicien behaalde⁵. In 1841 was hij ingenieur bij de Belgische Staatsspoorwegen, en liep er leerschool voor het aanleggen van spoorlijnen. Bij Koninklijk Besluit van 29 juli 1845 werd hij in het kader van het ministerie van openbare werken, directie bruggen en wegen, dienst van de spoorwegen in exploitatie en in opbouw, bevorderd van ingenieur-mecanicien 2de klas tot ingenieur-mecanicien 1e klas⁶. Bij Koninklijk Besluit van 10 augustus 1845 werd hij tot secretaris benoemd van een commissie die in de schoot van het ministerie van openbare werken onderzoekingen moest instellen over nieuwe bouwprocédés

1. *Biographie Nationale*, Tome XVIII, kol. 258-270; J. LAUREYSSSENS, *Industriële Naamloze Vennootschappen in België 1819-1857*, Leuven/Parijs, 1975, blz. 702.

2. *Biographie Nationale*, Tome XVIII, kol. 258-270; J. LAUREYSSSENS, *Industriële Naamloze Vennootschappen in België 1819-1857*, Leuven/Parijs, 1975, blz. 702. In de *Biographie Nationale* wordt niets gemeld over de nochtans belangrijke parallelle activiteiten van generaal Prisse als investeerder en beheerder in o.m. koolmijnen, steengroeven, spoorwegen en verzekeringsmaatschappijen en over zijn associatie met de glasblazer J. Frison.

3. *Biographie Nationale*, Tome XXXIII, kol. 602-604.

4. *Biographie Nationale*, Tome XXXIV, kol. 528-549; *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 9, kol. 451; A. VAN DEN ABEELE, *De Kortrijkse vrijmetselaarsloge L'Amitié (1803-1833)*, in : *De Leiegouw*, 1989, blz. 94.

5. M. DEWULF, a.w.

6. *Journal de Bruges*, 7 aug. 1845. Volgens de gegevens op de Brugse kiezerslijsten voor 1848 werd Edouard Prisse pas op 28 januari 1841 tot Belg genaturaliseerd.

in de verschillende takken van burgerlijke bouwkunde en die tevens het gebruik van inlandse materialen voor overheidsbouwwerken moest bevorderen⁷. Voorzitter van deze commissie was inspecteur-generaal, later gouverneur van Antwerpen, Theodoor Teichman (1788-1867)⁸ en ondervoorzitter inspecteur-generaal van het mijnwezen Jean de Vaux (1794-1866)⁹.

Prisse woonde tijdens zijn eerste professionele jaren in Sint-Joosten-Node. Op 7 juni 1843 huwde hij in Nijmegen met barones Marguerite-Louise van der Capellen (1817-1879), dochter van luitenant-generaal Frederic van der Capellen (1781-1854)¹⁰. Het gezin telde zeven kinderen, geboren tussen 1844 en 1855¹¹.

Aanleg van de spoorweg Brugge-Kortrijk

Eén van de twee inspecteurs van de staatsspoorwegen was van 1840 tot 1845 William Dowsing Chantrell (1801-1857), die samen met Engelse kapitalisten in 1845 overging tot de aanleg van spoorlijnen in West-Vlaanderen. Hiervoor verkregen zij concessie en stichtten de "Compagnie des Chemins de Fer de la Flandre Occidentale", die de bestaande staatsspoorlijnen in West-Vlaanderen (de lijn Gent-Brugge-Oostende en de lijn Gent-Kortrijk-Doornik) zou aanvullen met een lijn Brugge-Kortrijk en een aantal bijkomende lijnen¹².

W.D. Chantrell was de beheerder-directeur van de nieuwe vennootschap maar niet de technisch verantwoordelijke voor de aanleg van de spoorlijn. Dit gebeurde onder de supervisie van ingenieur Georges

7. Journal de Bruges, 26 augustus 1845.

8. *Biographie Nationale*, Tome XXIV, kol. 659.

9. *Biographie Nationale*, Tome XXVI, kol. 513-515.

10. A.J. VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Deel II, blz. 52-53.

11. Volgens de gegevens ons verstrekt door baron F.B.E. Prisse, Ulvenhout (Nederland) waren dit : Florent (1844-1912), Frederic (1846-1913), Henriette (1848-1849), Henriette (1849-1861), Edouard (1851-1936), Robert (1853-1881), Caroline (1855-1863).

12. *Société anonyme des chemins de fer de la Flandre Occidentale. Statuts (...)*, Brugge, 1854, brochure in -8°; J. LAUREYSSENS, a.w., blz. 388-390; A. VAN DEN ABEELE, *Negentiende-eeuwse ondernemers te Brugge : Georges en William Chantrell*, in : *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 1989, blz. 241-268.

Stephenson (1781-1848) zelf, terwijl de uitvoering op het terrein toevertrouwd werd aan een Engelse ingenieur, Henderson genaamd. De werkzaamheden van aankoop of onteigening van gronden, van opmaken van het tracé en voorbereiden van de werken waren nog niet beëindigd of Henderson werd afgedankt. Dit gaf aanleiding tot een scherpe polemiek in de lokale kranten, waarin men politieke achtergronden aantrof die duidelijk te maken hadden met ruzies binnen het liberale kamp¹³. De vervanging was dringend en de "Compagnie" deed een beroep op de Staatsspoorwegen opdat die één van hun ingenieurs zouden uitlenen. Dit gebeurde en in februari 1846 werd Edouard Prisse naar Brugge gedetacheerd als verantwoordelijke voor de aanleg van de spoorweg¹⁴. Zodra aangekomen en aan het werk, werd hij een aanzienlijke lokale personaliteit, wiens doen en laten van nabij werd gevolgd, gerapporteerd in de kranten en bij gelegenheid gunstig of ongunstig becommentarieerd. Reeds in maart 1846 maakte hij, samen met Chantrell, deel uit van een commissie die zich moest buigen over het probleem van een passende verbinding tussen Kortrijk en Bossuit. Een meerderheid sprak zich uit voor een waterweg in plaats van een spoorweg¹⁵. Ondertussen waren de werkzaamheden voor de spoorweg begonnen en werden meer dan 400 man ingezet om de sectie Brugge-Torhout uit te voeren¹⁶. Onder de leiding van Prisse werd de lijn Brugge-Kortrijk als volgt afgewerkt :

openingsdatum :	gedeelte :
16 september 1846	Brugge-Torhout
28 februari 1847	Torhout-Lichtervelde
31 maart 1847	Lichtervelde-Roeselare
1 mei 1847	Roeselare-Izegem
28 mei 1847	Izegem-Ingelmunster
14 juli 1847	Ingelmunster-Kortrijk

13. A. VAN DEN ABEELE, *Georges en William Chantrell, a.w.*

14. *Journal de Bruges*, 10 september 1846.

15. *Journal de Bruges*, 20 maart 1846. Het kanaal werd pas vanaf 1858 gegraven.

16. *Journal de Bruges*, 28 april 1846.

Op anderhalf jaar kwamen dus de werken voor deze Westvlaamse hoofdlijn klaar¹⁷. Dit is dan ook de voornaamste en blijvende verdienste van Prisse op "Westvlaamse bodem" en de reden waarom hij een plaats in de "Westvlaamse biografica" verdient. De periode 1846-1848 was voor de jonge ingenieur een eerste en beslissend hoogtepunt in zijn loopbaan. Zijn verantwoordelijkheden brachten hem niet alleen in contact met alle lokale personaliteiten, meer bepaald met de burgemeesters van de door de spoorweg te doorkruisen gemeenten, maar ook met internationale, vooral Engelse spoorwegpersonaliteiten. Hij ontmoette vanzelfsprekend de Engelse beheerders van de maatschappij, vooral dan de architect en ondernemer Lewis Cubitt (1799-1883)¹⁸ en de vader van de spoorweg, G. Stephenson zelf. Met hem was hij in juli 1846 in Ieper om er het voorgenumen tracé Kortrijk-Ieper te gaan verkennen en vast te leggen¹⁹.

De aanleg van de Westvlaamse spoorlijn werd met zeer grote belangstelling en aandacht gevolgd door de publieke opinie. De bijna dagelijkse berichten erover in de verschillende kranten, zijn er het bewijs van.

Op 19 augustus 1846 kwamen twee ministers - één derde van de regering ! - de werken inspecteren : de minister van openbare werken en die van oorlog. Weliswaar was deze laatste de vader van de leidende ingenieur ! Minister Prisse bood bij die gelegenheid in het Hotel de Flandre in Brugge een banket aan, waarop 40 lokale personaliteiten aanwezig waren²⁰. Betere introductie in de Brugse leidende kringen kon de jonge Prisse waarschijnlijk niet gewenst hebben.

Iedere etappe van de spoorwegaanleg, zowel het inrijden van een strook als het in gebruik nemen van een station, gaf aanleiding tot

17. D. DEVOLDER, *Geschiedkundig overzicht van het openbaar vervoer in de streek van Brugge en Knokke vanaf 1838 tot 1914*, Brugge, 1980; ID., *Geschiedkundig overzicht van het openbaar vervoer in de streek van Roeselare, Izegem, Tielt vanaf 1847 tot 1914*, Brugge, 1980; ID., *Geschiedkundig overzicht van het openbaar vervoer in de streek van Kortrijk, Moeskroen, Menen vanaf 1839 tot 1914*, Brugge, 1981.

18. H. COLVIN, *A Biographical Dictionary of British Architects, 1600-1840*, London, 1978, blz. 242-243.

19. Journal de Bruges, 19 juli 1846.

20. Journal de Bruges, 20 augustus 1846.

grote inwijdingsfeesten, die meestal door de minister van openbare werken, of minstens door gouverneur en minister van staat F. de Muelenaere werden bijgewoond²¹.

Snelheid en degelijkheid van uitvoering werden van hogerhand gewaardeerd, zodat op 9 juli 1847 (een week vóór de laatste strook Ingelmunster-Kortrijk ingehuldigd werd) vier van de verantwoordelijken de toen fel begeerde promotie tot ridder in de Leopoldsorde ontvingen: de voorzitter van de beheerraad William Richards (1789-1860), de beheerder Lewis Cubitt, de beheerder-directeur Chantrell en de 33-jarige ingenieur Prisse. De tussenkomst bij hooggeplaatsten - zowel vanwege Chantrell als Prisse - zal hieraan zeker niet vreemd geweest zijn. Men hoeft slechts de lijst van de ordeleden te overlopen, om vast te stellen dat deze onderscheiding bij ondernemers, en meer bepaald bij aanleggers van geconcedeerde spoorlijnen, een grote zeldzaamheid was²².

Na de aanleg van de lijn Brugge-Kortrijk bleef verdere uitbreiding voorlopig achterwege. Prisse had weliswaar in 1846 het tracé Kortrijk-Ieper vastgelegd met de goedkeuring van Stephenson, maar de lijn werd pas in 1853-1854 aangelegd.

Prisse had ook vanaf mei 1846 schikkingen genomen om de tracés Ingelmunster-Tielt-Deinze en Tielt-Lichtervelde op punt te stellen en binnen de twee jaar te realiseren. De spoorlijn Ingelmunster-Deinze kwam er evenwel pas in 1854-1855 en de lijn Tielt-Lichtervelde werd later door een andere maatschappij aangelegd²³. De redenen van dit vertraagde tempo waren te vinden in de zowel politieke als economische internationale crisis van 1848, die een verdere inbreng van nieuw kapitaal bemoeilijkte²⁴. De activiteiten voor de leidende ingenieur werden derhalve erg gereduceerd, wat zijn vertrek uit Brugge verklaart.

21. Journal de Bruges, 16 september 1846; Standaard van Vlaenderen, 10 april 1847.

22. *Livre d'Or de l'ordre de Leopold*, 2 vol., Brussel, 1858.

23. Journal de Bruges 26 mei 1846; D. DE VOLDER, *Geschiedkundig overzicht van het openbaar vervoer in de streek van Oostende-Veurne vanaf 1838 tot 1914*, Brugge, 1981.

24. J. LAUREYSSENS, *a.w.*, blz. 389.

Prisse in Brugge

Het gezin Prisse was zich in Brugge komen vestigen in de Hoedenmakersstraat E17-58, in een eigendom van William Chantrell die zelf in nummer E17-59 woonde²⁵. Het is duidelijk dat Chantrell zijn medewerker in de Brugse kringen introduceerde en dat de betrekkingen tussen beiden verder reikten dan de beroepsrelaties. Dit blijkt uit het feit dat bij de geboorte van de kinderen Prisse (op 19 juni 1846 : Frederic; op 6 maart 1848 : Henriette) de aangifte bij de Burgerlijke Stand telkens door William Chantrell werd gedaan, de eerste keer vergezeld van stationschef William Mosselman, en de tweede keer van spoorwegcontroleur Charles Kempe. De grote spoorwegfamilie als het ware !²⁶

Eén der voornaamste ontmoetingsplaatsen voor de Brugse prominenten was in die tijd de "Société Littéraire". Pas in Brugge aangekomen, werd Edouard Prisse er op 8 maart 1846 als lid ingeschreven (onder nr. 1089) gelijktijdig met de oudste zoon van William Chantrell, genaamd William Hardi Chantrell²⁷.

Wanneer op 2 en 3 maart 1847 een hevig hongeroproer uitbrak²⁸ en in sommige kringen de nood aan een vernieuwde Burgerwacht werd aangevoeld, was Edouard Prisse één van de eersten - en van de weinigen - om zich vrijwillig bij de "Jagers-Verkenners" aan te melden, waar men hem vanzelfsprekend als een belangrijke rekrut beschouwde²⁹. En wanneer het jaar daarop, ingevolge de wet van 8 mei 1848 de Burgerwacht volledig gereorganiseerd werd, werd Prisse tot majoor- bevelhebber van het eerste bataillon verkozen³⁰. Kort daarop werd William Chantrell tot luitenant-kolonel van de Brugse burgerwacht benoemd en nam hij onmiddellijk ingenieur Prisse als

25. SAB., *Bevolkingsboeken*.

26. SAB., *Burgerlijke Stand*, geboorteregisters 1846 en 1848.

27. Stadsbibliotheek Brugge, Handschrift 604, Ledenlijst Société Littéraire.

28. A. VAN DEN ABEELE, *Hongeroproer te Brugge*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1982, blz. 131-192.

29. A. VAN DEN ABEELE, *Een episode uit de geschiedenis van de Brugse Burgerwacht*, in : *Brugs Ommeland*, 1981, blz. 135-153.

30. E. VAN DEN BUSSCHE, *La garde civique de Bruges depuis 1830*, Brugge, 1881, blz. 65.

adjunct en tweede in bevel. De anglikaan Chantrell en de protestant Prisse waren dus duidelijk op elkaar afgestemd en deze goede verstandhouding zal zeker hebben bijgedragen tot de snelle afwerking van de spoorlijn Brugge-Kortrijk die we hierboven reeds onderstreepten.

Meteen deelde Prisse mee in de politieke klappen die werden uitgedeeld en die voor een niet gering deel op de strijdlustige Chantrell gericht waren. Zo was er een polemiek ontstaan tussen de radicaal-liberale "Impartial de Bruges" en de gematigd-liberale "Journal de Bruges" over de vraag of Prisse al dan niet een determinerende rol had gespeeld bij de reddingsoperaties naar aanleiding van een brand in de Zuidzandstraat .

Naar Sint-Niklaas

Op 28 december 1848 werd het gezin Prisse uitgeschreven naar Sint-Niklaas³². Edouard Prisse begon daar aan een nieuwe loopbaan in opvolging van ingenieur Gustave De Ridder (1795-1862)³³, als directeur van de spoorwegen van het Land van Waas. Hij zou deze functie blijven uitoefenen tot in 1891 en tevens voorzitter, beheerder of directeur worden van een aantal maatschappijen in de sectoren gas en elektriciteit, spoorwegmateriaal en koolmijnen. Vanuit Sint-Niklaas speelde hij tevens een voorname rol in de Evangelische Kerk van België, o.m. tijdens het jaar 1857 toen hij in een heftige en publieke polemiek trad met de Brugse bisschop Malou in verband met diens herderlijke brief over de protestanten, die in brochurevorm werd gepubliceerd onder de titel "La fausseté du protestantisme démontrée"³⁴.

Na 1891 ging Prisse in Luik wonen bij zijn zuster, de weduwe de Laveye, waar hij in 1907 op 93-jarige leeftijd overleed.

31. A. VAN DEN ABEELE, *Georges en William Chantrell, a.w.*

32. SAB., *Bevolkingsboeken.*

33. *Biographie Nationale*, Tome XIX, kol. 314-318; Standaerd van Vlaenderen, 2 december 1848.

34. M. DEWULF, a.w.; R. CAUWE, *Jan-Baptist Malou*, in : M. CLOET (red.), *Het bisdom Brugge*, Brugge, 1985, blz. 360.

NIEUWE GEGEVENS OVER JOHN SUTTON

L. VAN BIERVLIET °

Baron John Sutton (Sudbrooke Holme, Lincolnshire 1820 - Brugge 1873) is een belangrijke figuur in de geschiedenis van de Engelse kolonie in de 19de eeuw te Brugge. Hij was een telg uit een van de rijkste families in Engeland, de oudste in een gezin van zeven broers en vier zusters. Na een verzorgde opvoeding was hij in 1844 in het huwelijk getreden om na amper een maand zijn jonge vrouw reeds ten grave te dragen. Die tragedie zette op John Sutton een levenslange stempel. Hij trok zich aanvankelijk terug in Jesus College in Cambridge, waar hij tevoren had gestudeerd. Daar ontpopte hij zich als een weldoener van de oude kapel, die hij met A.W.N. Pugin als ontwerper verfraaide. In dezelfde periode liet hij in St. Mary's in West Tofts (Norfolk) een familie-grafkapel bouwen en de 15de-eeuwse kerk restaureren, waar zijn broer Augustus Sutton rector was. Onder invloed van Pugin groeide zijn belangstelling voor het rooms-katholicisme en vatte hij het plan op naar het vasteland te reizen om er de gotische kunst te bestuderen. Pugin bezorgde hem een introductiebrief bij Jean Bethune in Brugge. In de zomer van 1847 en van 1848 stak Sutton in gezelschap van zijn schoonbroer het Kanaal over. De reizen verstevigden zijn nieuwe geloofsovertuiging, mede door de omgang met Felix Bethune. In 1855 werd hij door laatstgenoemde in het hospitaal te Roeselare gedoopt en door mgr. J.B. Malou in Brugge gevormd. Hetzelfde jaar stierf zijn vader, Sir Richard Sutton en liet een groot fortuin achter met belangrijke eigendommen en uitgestrekte landerijen. Hoewel Sir John sedertdien de derde baron Sutton werd met alle rechten en plichten van dien, ging hij slechts occasioneel voor zaken naar zijn vaderland terug en

° Sint-Annarei 11, 8000 Brugge

verkoos hij een verblijf op het vasteland. Op een van zijn oudheidkundige zwerftochten bezocht hij Kiedrich aan de Rijn bij Wiesbaden. Daar ontdekte hij in de restauratie van de gotische kerk van Sint-Valentinus en Sint-Dionysius en in de heroprichting van de eeuwenoude choraalschool, een zinvol levensdoel. Toen in 1858 op hem een beroep werd gedaan om in Brugge een Engels seminarie te financieren, kocht hij aldaar twee huizen in de Gouden Handstraat die hij in een neogotische trant liet verbouwen en waarvan hij één bewoonde. Zowel in Kiedrich als in Brugge liet hij zich opmerken als een milde weldoener die zich inzette voor de heropbloei van kerk en geloof. Tot aan zijn plotselinge dood in 1873 reisde Sutton ongedurig van de ene plaats naar de andere en liet er een merkwaardig stuk geschiedenis achter.

In Engeland blijkt John Sutton vooral bekend te zijn gebleven als deskundige voor de restauratie van oude orgels. Die belangstelling had zich van jongs af ontplooid. Op zijn naam staat *A Short Account of Organs*, dat in 1847 in Londen anoniem werd gepubliceerd (reprint Oxford, 1979). Naar verluidt herstelde of verbouwde Sutton vijf orgels, die thans nog op verschillende plaatsen in Engeland bewaard zijn. Een van zijn eerste bezigheden op het vasteland was de restauratie van het 15de-eeuwse orgel in Kiedrich. Hij liet het instrument in 1859 naar Brugge vervoeren om het in het atelier van de orgelbouwer Louis Benoit Hooghuys in de Noordzandstraat te laten herstellen. Met behulp van de Brugse schrijnwerker Charles Van Robays (1822-1872), de architect Jean Bethune (1821-1894) en de jonge Duitse kunstschilder August Martin (1837-1901) heeft Hooghuys voor Sutton talrijke opdrachten uitgevoerd en dankte hij in niet geringe mate zijn kennis en welvaart aan de Engelse baron. Het team werkte in 1860 aan de bouw van een orgel voor de nieuwe kerk van Vivenkapelle bij Brugge, waarvoor Jean Bethune de plannen had ontworpen. Nadien waren zij ook betrokken o.a. bij de herstelling aan het orgel voor de kerk van Eltville-am-Rhein (1868) en aan dat voor de kathedraal van Freiburg-im-Breisgau (1870).

In Brugge wordt Sutton in 1856 vermeld in het verslagboek van de kerkmeesters van Sint-Salvators met betrekking tot een herstelling aan het orgel en de restauratie van de afsluiting van de Schoenmakerskapel (1860) en van de Sint-Blasiuskapel (1870). In zijn parochiekerk van Sint-Gillis wordt hij verondersteld aandeel te hebben gehad in herstellingswerken aan de kerk en aan het orgel. Daarnaast bekostigde hij drie glasramen en liet hij missen van Palestrina

uitvoeren, waarvoor achtereenvolgens Adolf Fraeys (1858-1862) en Amandus Leun (1862-1873) als kapelmeester werden betaald. In de Korte Baliestraat liet hij een gebouw voor de jongenscongregatie optrekken (1867-1868). Vooral is Sutton de stichter van het Seminarium Anglo-Belgicum (1858-1873) geweest, bedoeld voor de opleiding van katholieke priesters voor de missies in Schotland en Engeland. Het initiatief kwam feitelijk van de Engelse bisschoppen en werd gesteund door mgr. J.B. Malou. In de rijke bekeerling vonden zij een milde en enthousiaste mecenas. Aanvankelijk was de instelling ondergebracht in een huis aan de Langerei rechtover de Duinenbrug. Reeds in 1861 kocht Sutton de oude Schipperskapel met aanpalende woning aan de Potterierei. Uit de correspondentie met Jean Bethune blijkt dat hij vooral bezorgd was over de herinrichting van de vervallen bidplaats, waar hij o.a. drie altaren voorzag. Plaatsgebrek noopte er hem toe reeds in 1863 naar een nieuwe vestiging uit te kijken. In 1869 kocht hij samen met bisschop Richard Roskell van Nottingham en met Amatus Boone, econoom van het Engels seminarie en vertrouwensman van Sutton, de overblijfselen van een oud karmelietessenklooster aan de Vlamingdam, dat tot dan toe als militair hospitaal had gediend. Door zijn onverwachte dood in 1873 en de vele onbetaalde hoge rekeningen die hij had nagelaten, dienden de werken te worden stopgezet en het Engels seminarie te worden opgedoekt. Ook de overige projecten die hij op gang had gebracht, moesten worden gestaakt. Alleen voor het instandhouden van de choraalschool in Kiedrich had hij voorzieningen getroffen. Hij werd begraven in de familiekerelder van mgr. Boone, op het kerkhof van Sint-Kruis op enkele meter van het calvariekruis, waar tevoren in 1868 zijn lijfknecht Hugh Quillan was bijgezet. Honderd jaar later in 1974 werden op aandringen van de gemeentelijke en geestelijke overheid van Kiedrich de lijkst en het grafmonument van Sutton, ontworpen door Jean Bethune, naar Kiedrich overgebracht.

Het was de Duitse dominee J. Zaun die het eerst over Sir John heeft geschreven in zijn *Geschichte des Ortes und der Pfarrie Kiederich* (Kiedrich 1879, reprint, 1979). Hij was een intieme vriend van de Engelsman geweest en een ooggetuige van de gebeurtenissen ter plaatse. Voor de activiteiten en belevenissen van Sutton buiten Kiedrich steunden zijn getuigenissen echter louter op informatie van diens schoonbroer, Edmund Randolph, die hij één- of tweemaal in Kiedrich had ontmoet. Nog op het eind van de vorige eeuw heeft Ernest Rembry in zijn werk over *De bekende pastors van Sint-Gillis* (Brugge,

1890-1896) een beeld van de Engelse baron in Brugge geschetst, als een geestelijk hoogstaand en diepgelovig man en een milde weldoener. Als onderpastoor van de Sint-Gilliskerk had hij Sutton nog bij leven gekend. De stichting van het Seminarium Anglo-Belgicum werd enige decennia geleden door L. Schepens grondig onderzocht in *Het Engels Seminarie te Brugge* (in *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis, Société d'Emulation" te Brugge, CIV* (1967), p.172-197). Afgezien van diverse bijdragen in de Gezelleliteratuur betreffende Gezelles leraarschap aan het Engels Seminarie, waarin vanzelfsprekend John Sutton wordt vermeld, stelde R. Duyck zich op als promotor om zijn verdiensten in Brugge en in Kiedrich bekend te maken. Hij bundelde zijn wetenschap in een artikel: *Baron Sir John Sutton* (in *De Gidsenkring*, 24(1986), nr. 4, 38 p.).

Thans heeft de Engelse predikant en orgeldeskundige C. Davidson de eerste biografie over Sutton geschreven (*Sir John Sutton, A Study in True Principles*, Oxford, 1992, 223 p., ill. en een Duitse samenvatting). Vooral over de periode in Engeland wist hij nieuw materiaal te verzamelen betreffende de familie Sutton en West Tofts. De activiteiten van Sutton als orgelkenner en muzikliehebber bedragen de helft van het boek en vormen voor specialisten wellicht een boeiende informatiebron. De beschrijving van de Brugse periode met de stichting van het Engels seminarie valt erg mager uit en steunt quasi volledig op de publikaties van Rembry en van Schepens, zoals ook het boek van dominee Zaan de belangrijkste bron voor de gebeurtenissen in Kiedrich vormt. Over de relatie met de familie Bethune wordt al te weinig meegedeeld. Nochtans trof de auteur in het familiearchief in Marke een goudmijn aan documenten, waaronder verschillende tekeningen en brieven van Sutton, die echter oppervlakkig en onvoldoende werden benut. Zijn schetsen voor het nieuw Engels seminarie aan de Vlamingdam te Brugge, door Davidson zonder commentaar gepubliceerd, zijn op zijn minst merkwaardig en verdienen een afzonderlijke studie. De familie van Caloen komt helemaal niet aan bod, hoewel Sutton er vriend aan huis was en mede door zijn toedoen A. Martin, een leerling van E.J. von Steinle in Frankfurt, de historische muurschilderingen in het Blauwe salon van het kasteel te Loppem heeft mogen uitvoeren. Evenmin wordt iets gezegd over Gerard van Caloen, benedictijnermonnik in Maredsous, die na de dood van Sutton bewerkstelligd heeft dat diens bibliotheek met kostbare handschriften in de abdij terecht kwam, waar zij de kern van de abdijsbibliotheek heeft gevormd. Naar verluidt was de

woning in de Gouden Handstraat een museum van middeleeuwse kunstvoorwerpen, waarover de auteur blijkbaar geen gegevens heeft kunnen vinden, afgezien van een tekening van de woonkamer door Sutton's zuster, Judith. Nochtans wordt in het Engels klooster in de Carmersstraat een oud geschilderd portret van Sir Thomas More bewaard, dat Sutton ooit aan kanunnik A. De Schrevel ten geschenke gaf. Evenmin wordt een relatie gelegd met de Engelse kolonie in Brugge in het algemeen, noch met bepaalde families in het bijzonder, met wie Sutton alleszins contacten onderhield. Algemeen dient te worden opgemerkt dat de meeste interessante gegevens in het boek aan belang inboeten door de onoverzichtelijke en dikwijls weinig accurate werkwijze. Daarenboven blijft de lezer op zijn honger voor heel wat aspecten van Suttons leven, vooral in Brugge.

Recent hebben A. Fauconnier en P. Roose in hun bijdrage over *Het orgel van Vivenkapelle* (in *M & L*, 13(1994) nr. 1, p. 8-30) een aspect van de Sutton-biografie uitgewerkt. Zij zijn evenwel onbekend met het werk van C. Davidson, waarin zij nochtans een bevestiging zouden hebben gevonden en een aanvulling van hun uiteenzetting o.a. betreffende de activiteiten van L.B. Hooghuys, benevens heel wat informatie over andere orgels die met Sutton in verband worden gebracht. Zowel uit het boek van Davidson als uit de bijdrage van Fauconnier en Roose blijkt hoe ontoereikend en gebrekkig de kennis blijft over de legendarische Engelse baron en bekeerling die nochtans in Cambridge, in Brugge en in Kiedrich zoveel heeft aangeraakt, verwezenlijkt en duidelijke sporen heeft nagelaten. Vooralsnog is over die merkwaardige figuur met zijn krachtige persoonlijkheid en buitengewone idealistische betrachtingen weinig prijsgegeven. Sir John Sutton wacht nog op een diepgaand onderzoek en studie in een ruim perspectief, niet in het minst in het kader van de neogotiek in Engeland, Vlaanderen en Duitsland.

BOEKBESPREKINGEN

W. PARAVICINI (ed.), **Hansekaufleute in Brügge. Teil 1 : Die Brügger Steuerlisten 1360-1390** (ed. K. KRÜGER) (**Kieler Werkstücke, Reihe D : Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, 2**). Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, Verlag Peter Lang, 1992, 227 blz. ISBN 3-631-44760-4.

Deze publikatie is het eerste resultaat van een bijzonder belangrijk inter-universitair onderzoeksproject onder de leiding van prof. dr. W. Paravicini van de universiteit van Kiel, momenteel directeur van het Duits Historisch Instituut in Parijs. Onderwerp van het onderzoek is de samenstelling en prosopografische duiding van de lijst van de Duitse Hanzekooplieden in Brugge tijdens de periode 1360-1390, tussen twee episoden van handelsblokkade en verplaatsing van het Hanzekantoor naar Dordrecht in. Gedurende die tijdspanne werden ca. 1820 namen van Oosterlingen (goed voor meer dan 1000 verschillende personen) in de Brugse stadsrekeningen opgetekend, dit in verband met de gedeeltelijke vrijstelling die ze genoten van wijn- en bieraccijns. Het bestaan van deze vermeldingen was weliswaar niet volledig onbekend, en o.m. door L. Gilliodts-van Severen in zijn grote "Inventaire des archives de la ville de Bruges" benut, maar ze werden nooit ten gronde geëxcerpeerd en verwerkt. Na ze onder ogen te hebben gekregen tijdens een bezoek aan het Stadsarchief in 1985, vatte prof. Paravicini het project aan met behulp van een schare medewerkers en de moderne technologie. Hij maakte dit een eerste maal bekend op het Hanzecolloquium in Brugge in 1988 (bundel besproken in onze Handelingen 128 (1991), p. 136-137).

In dit eerste deel worden de kwartaalvermeldingen van accijnsbetalingen door Oosterlingen volgens een uniform formulier uitgegeven. Deze gegevens worden voorafgegaan door een inleiding en een toelichting over de accijnzen, en gevolgd door drie indices : een op de Oosterlingen zelf (waar het uiteindelijk om gaat), een op de betrokken Vlamingen (accijnspachters, thesauriers en waarden, want deze laatste vertegenwoordigden soms de Hanzeaten die bij hen logeerden) en een op de andere vermelde personen die belastingvermindering genoten. Hier staan de Oosterlingen nog zonder verdere identificatie en los van elkaar, maar het is de bedoeling - dit werk is trouwens volop bezig - in een tweede deel alle prosopografische gegevens rond de persoonsnamen te verzamelen en deze tot concrete personen te herleiden. Hiervoor werd trouwens de medewerking gezocht van verschillende andere universiteiten, o.m. Greifswald, Thorn, Riga, Leiden en Gent. Een later derde deel moet dan de kroon op het werk worden, met de verwerking van de verzamelde gegevens in allerlei verbanden : geografisch, chronologisch, statistisch.

Inmiddels kan dit met veel zorg en kritische eruditie samengestelde eerste deel reeds bijzonder ten nutte gemaakt worden door de historici van de laatmiddeleeuwse handel, het belastingswezen, de Brugse geschiedenis, enz. Bij de nadere identificering in het tweede deel zullen mogelijke verkeerde

lezingen (bv. n. 44 : waarom zou Nieuudorp als Niendorp moeten gelezen worden ? is dit geen interpretatie van onderzoekers die het Nederlandse taalgevoel missen ?) door de confrontatie van gegevens van verschillende herkomst vanzelf gecorrigeerd worden. Tussen haakjes : moet op p. 22 "Getränkeart" niet "Getrankeort" zijn ?

We zien met grote belangstelling uit naar de publikatie van het tweede deel, dat als "een turf" aangekondigd wordt. Niet zozeer zijn omvang maar vooral het enorme belang van de daarin en in het eerste en latere derde deel verzamelde gegevens geven prof. Paravicini en zijn team het recht op onze bijzondere waardering !

A. Vandewalle

KOEN PARMENTIER, Inventaris van het archief Flor Grammens. Bibliotheek Katholieke Universiteit Leuven, Campus Kortrijk, Kortrijk, 1992, 47 p., ill. (150 bfr.)

Flor Grammens (1899-1985), voorvechter van de toepassing van de taalwetgeving, o.m. bekend om zijn taalgrensonderzoek en de bijhorende acties, liet bij zijn dood een uitgebreid archief na. Het bevond zich in het geboortehuis van Grammens, aangekocht door het Grammensfonds en onmiddellijk geschonken aan de gemeente Bellem. In dit huis bracht Flor Grammens ook zijn laatste levensjaren door. Toen op de dag van zijn overlijden - 28 maart 1985 - ingebroken werd, bracht men het archief om veiligheidsredenen over naar de KULAK-bibliotheek, die het een paar jaar later definitief in bezit kreeg mits de nodige garanties i.v.m. de bewaring en inventarisatie.

De besproken publikatie omvat 3 delen :

- een biografische schets
- de inventaris
- het register

De biografische schets - p. 11 t.e.m. 20 - geeft beknopte informatie over Flor Grammens' kinder- en jeugdijaren, de eerste taalgrensonderzoeken, de Kristen-Vlaamse taalgrensaktie, de Grammensaktie, Grammens in het Parlement, de Commissie voor Taaltoezicht, de repressie, de Vlaamse strijdcentrale en de Vlaamse Volksbeweging, de jaren 60 en 70, het historisch museum van de Vlaamse Strijd en een beknopte bibliografie.

Het gaat hier wel degelijk om een beknopte schets en niet om een uitgebreide biografische studie. Dat werk ligt nog te wachten. Dit onderdeel is echter uiterst nuttig in combinatie met de erop volgende inventaris.

De inventaris - p. 21 t.e.m. 45 - slaat op zowat 15 strekkende meter archiefmateriaal dat door Flor Grammens zelf steeds met zorg behandeld werd en geordend. Bij de opmaak van een ordeningsplan werd zoveel mogelijk rekening gehouden met de structuur die Flor Grammens zelf in zijn archief aanbracht. Dit heeft dan ook geleid tot de bevestiging van een zekere tweeslachtigheid vermits een deel van de correspondentie chronologisch gerangschikt is en

een ander deel thematisch samengebracht werd met andere stukken (bv. Davidsfonds, tweede wereldoorlog).

De nieuwe inventaris heeft 14 onderdelen :

1. personalia m.b.t. de persoon van F. Grammens
2. briefwisseling (grotendeels chronologisch gerangschikt en gaande van 1925 tot 1984)
3. publikaties
4. voordrachten
5. 6. en 7. professionele bezigheden
8. voorvechter van het Nederlands
9. activiteiten op cultureel vlak
10. activiteiten op politiek vlak
11. wereldoorlog II en de repressie
12. geboortehuis en museum
13. papieren Hendrik Tanrez (stukken van de Vlaamsgezinde journalist H. Tanrez - 1894-1963 - die aan Flor Grammens waren toevertrouwd)
14. varia

Het register - p. 46 en 47 - is er een van plaats- en persoonsnamen, geen zaakregister.

Dit - beperkt - register verwijst zowel naar de biografische schets als naar de inventaris.

Dergelijke inventarissen zijn vrijwel altijd een aanwinst wanneer ze helpen om 'vat' te krijgen op een ruim pakket bronnenmateriaal. Aan die voorwaarde voldoet de Grammens-inventaris. Het fonds echt openleggen is echter nog niet gebeurd. Nu leert men dat de briefwisseling uit 1957 één omslag omvat en dat is ook het geval met de briefwisseling januari-maart 1958 of met de briefwisseling met personen in Nederland 1970-78. Om hoeveel brieven het gaat, van en aan wie blijft onbekend. Het is dan ook deze bescheiden ontsluiting die ervoor zorgt dat het register eveneens bescheiden blijft.

P. Soetaert, bibliothecaris KULAK, die het project van K. Parmentier begeleidde, merkt in het "Ten Geleide" terecht op dat "de eerste ... stap om de rijke historische bron die het Grammensarchief is, te ontginnen" gezet is maar dat "nadere ontsluiting niettemin gewenst blijft" (p. 10). Hopelijk volgen de volgende stappen snel.

L. Valcke

Vlaamse miniaturen vóór Van Eyck. Catalogus. Davidsfonds, Leuven, 1993, XII en 249 p., ill.; **Naer Natueren Ghelike. Vlaamse Miniaturen vóór Van Eyck.** Davidsfonds Leuven, 1993, 126 blz., ill.

Het opus magnum van Georges Dogaer Flemish Miniature Painting in the 15th and 16th Centuries, B.M. Israel, Amsterdam, 1987, dat op p. 19-26 Realism about 1400 behandelde, had betrekking op 10 handschriften. Deze

reeks werd in de voorliggende catalogus door prof. M. Smeyers uitgebreid tot 67 codices : 43 overtuigend uit Brugge stammend, gevolgd door de nrs. 44-51 die achte Gentse producties zijn uit 1399-1420; vervolgens de nrs. 52-57, codexen uit Artois en St.-Omer; de nrs. 58-59 respectievelijk stammend uit Parijs in 1400 en de Memoriae van de hand van Herman Scheerre, 1420. De overige nummers 60-62 zijn afkomstig uit Doornik (o.m. de Riegle et ordenance des soers); 63-66 uit Brabant, 1375-1400 en het nr. 67 is een belangrijk verzamelschrift met geestelijke literatuur, Brabants en Vlaams dooreen. Na deze reeks van 67 - die Smeyers laat aansluiten bij de Goudrankengroep - volgt een reeks documentatie en vergelijkingsmateriaal waar de Brugse abt Lubert Hautscilt ruim in vertegenwoordigd is.

Het geheel werd gepresenteerd als een kettingbibliotheek in de overwelfde zaal van het cultureel centrum Romaanse Poort in Leuven, terwijl de benedensalons en de bovenverdieping een schitterende didactische begeleiding bevatten.

Wat is de voorlopige conclusie van een tentoonstelling die ruim twintig jaar opzoekingswerk vertegenwoordigt en meteen "een fundament voor de Vlaamse primitieven" bezorgt ?

Maurits Smeyers - geassisteerd door Bert Cardon, Susie Vertongen, Katrien Smeyers en Rita Van Dooren - slaagde er niet alleen in geheel nieuwe meesterwerken naar voren te schuiven, doch ook er een systematiek in te brengen die de basis wordt voor voortgezet onderzoek, zoals dit naar muziekhandschriften, dat tot vandaag t.a.v. de Brugse collegiales geheel afwezig is. Hij citeert iconografisch nieuwe modellen als de madonna-met-de-inktpot, St.-Anna-ten-drieën, de man van smarten, de Sint-Jozef voorstellingen, terwijl jammer genoeg onderzoek bv. naar de mecenaes in de Brugse e.a. middenklassen eind 14e-begin 15e eeuw geheel óntbreekt om de herkomst en de bedoeling te duiden. Ook literatuurmodellen worden naar voren geschoven voor de periode 1360-1420, een periode die te Brugge beheerst werd - zegt Heeroma - door Moritoen en Jan van Hulst, en duidelijk door vele anderen die instonden voor diëtse getijdenboeken en andere diëtse "rime of spiegels der menscheliker behoudenesse".

De nieuwe ordening van Smeyers ziet er samengevat zo uit :

- een groep getijdenboeken uit 1390-1400, met Cambridge Ms. Ii 6.2. als prototype;

- een Ushawgroep uit 1400-1415, met kopiist Johannes Heineman uit Brugge en de Beaufortgroep met de Legenda Aurea, Glasgow Univ. Libr. Ms. Gen. 1111 als nieuw sleutelhandschrift, met de Memoriae van Herman Scheerre, met Rouen, Bibl. Mun. 3024;

- een fabuleuze Apocalyps, Parijs, Bibl. Nat. Man. Néerl. 3, kort na 1400 : deze is formeel zowel als inhoudelijk de bekroning van de Brugse miniatuurkunst en staat met zijn motieven buiten alle traditie;

- er is verder het Liber astrologiae van Lubert Hautscilt, voor 1403, 76 volbladminiaturen die bedoelen didactische illustratie te zijn, tekeningen dus verhoogd met paars, rood en groen. Een ander voorbeeld zijn de 193 tekeningen bij de Spiegel van de menselijke behoudenis, ca. 1410, zowat zonder aanknooppunten met Parijse of Noordnederlandse voorbeelden;

- een laatste groep tenslotte, 1410-1420 is een combinatie van wat hierboven onder 2 de Ushaw- en de Beaufortgroep heet en is meteen een duidelijke overgangsfase naar de goudrankstijl : een stijl die met geringe inspiratie en stereotiepe figuren pas weer naar een nieuw hoogtepunt kan evolueren onder het mecenaat van Filips de Goede.

A. Dewitte

H. ROMBAUT, Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Deel III: Documenten bewaard in de stadsarchieven te Aalst, Brugge, Gent, Hulst, Mennen, Oudenaarde, Tielt, Veurne en de O.C.M.W.-archieven te Brugge, Damme, Ieper, Oudenaarde. (Belgisch Centrum voor landelijke Geschiedenis, met de steun van het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek, publikatie nr. 106), Gent, 1991, 502 blz.

We herinneren eraan dat het initiatief tot deze archiefgidsen uitgaat van het hogergenoemde B.C.L.G., gesticht in 1966, dat aan dit project als doelstelling meegaf: het bevorderen van de studie van de middeleeuwse agrarische geschiedenis door inventarisatie en analysering van de voornaamste bronnen hiervoor. Aanvankelijk werd gedacht aan bewoningssporen via luchtfotografie en archeologische opgravingen. Vanaf 1972 verlegde men de aandacht naar de geschreven bronnen.

De publikatie noemt zichzelf 'een analytische inventaris van documenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500)'. In tegenstelling tot de wetenschappelijke archiefinventaris of -toegang die een dokument identificeert in het kader van de structuur van een instelling en zijn functionele rol hierin, staat men hier inderdaad voor een thematische archiefgids die een hulpmiddel wil zijn in de heuristiek van de agrarische geschiedenis.

Het geografisch kader omvat het gehele graafschap Vlaanderen met inbegrip van het huidige Zeeuws-Vlaanderen, doch (om praktische redenen) zonder de kasselrijen die heden volledig in Frankrijk zijn gelegen. Chronologisch werd het project terecht begrensd door het jaar 1500. Vanaf deze datum staat de auteur immers voor een sterke toename van het beschikbare en in archieven bewaarde bronnenmateriaal, wat de materiële haalbaarheid van het werk in vraag zou stellen.

Nadat in de delen I (B.C.L.G., Publikatie nr. 72, Gent, 1983) en II (Publikatie nr. 95, Gent, 1990) de diverse Rijksarchieven van Oost- en West-Vlaanderen werden behandeld, komen in dit derde deel de archieven van de overige openbare besturen aan bod, met name de stadsarchieven en de archieven van de openbare centra voor maatschappelijk welzijn.

De selectie van de eerste groep instellingen gebeurde op grond van de inhoudelijke informatie verstrekt door J. De Bruyn, Gids van de stads- en

gemeentearchieven in België (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 26), Brussel, 1985, gevolgd door het onderzoek ter plaatse. Men mag inderdaad aannemen dat slechts de stadsarchieven van Aalst, Brugge, Gent, Hulst, Menen, Oudenaarde, Tielt en Veurne voor het onderzoek nuttige documenten bewaren. Inzake de O.C.M.W.-archieven beschikte de auteur niet over een gelijkwaardig hulpmiddel en beperkte hij zich tot instellingen met een openbare archiefdienst, met name Brugge, Damme, Ieper en Oudenaarde. We kunnen slechts hopen dat op termijn nog andere archieven mogelijkheden tot raadpleging scheppen zoals het O.C.M.W. te Veurne dat disrekeningen van de parochie Sint-Denijs vanaf 1427 bewaart.

De structuur van de inventaris verschilt niet van die van de voorgaande delen: per archiefbewaarplaats komen eerst de kerkelijke en karitatieve instellingen aan bod, vervolgens de publiekrechtelijke besturen en tenslotte de adel en private grootgrondbezitters. Ook de wijze van bespreking van de bronnen onderging geen wijzigingen. Na een beknopte geschiedkundige en bibliografische inleiding van de betrokken middeleeuwse instelling volgt de beschrijving der documenten met telkens de archiefverwijzing, identificatie, materiële beschrijving, integrale weergave van de originele titel, kritische datering, en tenslotte de inhoud.

Slechts deze bescheiden werden weerhouden die als boekhoudkundige of administratieve beheersdocumenten kunnen worden bestempeld in de enge zin van het woord, nl. pacht-, cijns- en renteboeken, evenals de rekeningen. Losse of eenmalige stukken betreffende individuele goederen, ontvangsten of inkomsten zal men hier niet aantreffen. Ook cartularia werden terzijde gelaten, ofschoon van sommige bekend is dat ze op initiatief van een ontvanger werden aangelegd en in hun samenstelling duidelijk bedoeld waren als een uitgebreide goederen- en rechteninventaris ten bate van het financiële beheer van de instelling.

Zoals steeds worden alle posten van inkomsten en uitgaven nauwkeurig geanalyseerd. Hierbij wordt de grootste aandacht besteed aan de plaatsbepaling van de vermelde goederen, renten, cijzen en pachten. Nieuw in voorliggend deel is de aanduiding van de foliëring bij elke vermelde plaatsnaam. Dit was uiteraard onmogelijk in het geval van (rol)rekeningen waar de foliëring jaarlijks verschilt. We kunnen dit initiatief slechts toejuichen aangezien dit de afwezigheid van een index op plaatsnamen - een soms gehoorde kritiek op deze reeks archiefgidsen - gedeeltelijk ondervangt.

Voorliggend deel III (en de vorige delen I en II) zijn onmisbare instrumenten geworden bij het onderzoek naar bijv. de landbouweconomie, bedrijfsvoering in de agrarische sektor, bezitsstructuren, landschaps- en nederzettingsgeschiedenis, toponymie o.a. van verdwenen woonkernen, enz.

Het vierde deel in deze reeks wordt aangekondigd in 1994 en behandelt het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Brugge, evenals het archief van het Bisdom Brugge. Hierin wordt tevens de cumulatieve plaatsnaamindex op alle reeds verschenen delen opgenomen.

R. WATTHY, Dagboek interneringskamp St.-Kruis-Brugge. Sept. 1944-Jan. 1946. Vrouwen-Diksmuide, 1993 (bij de auteur).

Het ligt in de lijn der verwachtingen dat de herdenking van de bevrijding in 1944 aanleiding zal geven tot heel wat publikaties. Ongetwijfeld zal ook het stilaan op gang komende amnestiedebat heel wat inkt doen vloeien. De thans 74-jarige Raymond Watthy, afkomstig uit Wulpen, doorliep het curriculum van duizenden van zijn generatiegenoten : katholieke opvoeding, flamingant geworden in de collegetijd en actief in het AKV. Dat hiermee een zekere aversie gepaard ging tegen het Fransgerichte Belgische establishment spreekt vanzelf. Dat men iets voelde voor het "ordelijke" Duitse systeem, dat bovendien van leer trok tegen het goddeloze communisme lijkt even vanzelfsprekend. Maar beweren dat alle idealistische flamingantische jongeren in 1940 klaar stonden om in Duitslands armen te vallen is schromelijk overdreven.

Na zijn humaniora trad Raymond Watthy binnen in het noviciaat van de Paters Dominikanen te Gent, maar in april 1939 moest hij die opleiding om gezondheidsredenen onderbreken. Aanvankelijk was hij tewerkgesteld bij de Commissie van Openbare Onderstand van zijn geboortedorp, maar op 1 april 1942 kwam hij in dienst van de Provinciale Cultuurdienst van West-Vlaanderen die het jaar voordien was opgericht en administratief verbonden was aan het Kabinet van de Gouverneur. Dit bleek een "fout" te zijn die hem later zwaar zou worden aangerekend. Hij was belast met de voorbereiding, de uitbouw, de organisatie en de begeleiding van twee grote historische tentoonstellingen : "Het Graafschap Vlaanderen" en "Ons Eigen Erf". In juni 1944 werd Watthy plaatsvervangend secretaris van de Provinciale Cultuurdienst. Op 12 september 1944, de dag van de bevrijding van Brugge, werd hij in verwarde en bijna toevallige omstandigheden gearresteerd. Hij verbleef eerst een tiental dagen in een schoollokaal in de Boomgaardstraat te Brugge en werd daarna overgebracht naar het beruchte barakkenkamp te St.-Kruis, waar hij pas op 25 januari 1946 in vrijheid werd gesteld.

Tijdens de hele periode van zijn gevangenschap heeft Watthy een dagboek bijgehouden. Dat hij het heeft aangedurfd om deze precieze en erg persoonlijke notities naar buiten te brengen kan alleen maar worden toegejuicht. Het is een ontroerend "document humain" geworden, dat een weliswaar emotioneel gekleurde maar toch beredeneerde evaluatie poogt te bieden van een nog steeds controversieel tijdsgebeuren. De lezer wordt geconfronteerd met doffe ellende en honger, die soms primaire gevoelens bij mensen wakker maken; hij wordt meegesleept in de vertwijfeling om het uitblijven van een verhoor en de wanhoop dat een in het vooruitzicht gestelde in vrijheid stelling alsmear op de lange baan wordt geschoven. Ondanks alles wordt toch gelachen in de barakken en uiteindelijk houdt een diep geloof de auteur recht. Het boek is doorweven met een pakkende liefdesgeschiedenis : in de grootste miserie kunnen toch nobele gevoelens bloeien.

M. BERCKMOES, **Historiek van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)**. In: M. BOONE & H. DE RIDDER-SYMOENS reds. **Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)**. Gent, 1993, 315 blz. (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XVIII)

In maart 1993 was het precies honderd jaar geleden dat de *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* boven de doopvont werd gehouden. Een eeuwfeest waardig, wijdde de Maatschappij een volledig deel uit haar verhandelingenreeks aan deze gebeurtenis. De uitgave bevat twee delen: een uitgebreide historiek (230 p.), gevolgd door de indices op de Handelingen en Bulletin van de Maatschappij (met trefwoordenindex), opgesteld door Marc Struyfs (pp. 231-312). De historiek is van de hand van de jonge historicus Michiel Berckmoes, die zijn licentiaatsverhandeling onder promotorschap van Prof. Dr. R. Van Eenoo reeds aan het onderwerp wijdde.

In vergelijking met de andere Belgische grootsteden, heeft Gent lang moeten wachten op zijn eigen geschiedvereniging. De "rokende fabrieksstad" leek gedurende een groot deel van de 19de eeuw slechts een handvol inwoners voor haar roemrijke verleden te kunnen interesseren. De industriële en commerciële belangen van de Gentse burgerij primeerden en schiepen een ongunstig klimaat voor het algemeen historisch bewustzijn. Het ontbreken van een geschiedkundige organisatie die de liefhebbers van het verleden samenbracht en hun belangen bundelde, liet zich des te pijnlijker voelen naarmate steeds meer historische bouwwerken onder de sloophamer terecht kwamen. Dankzij de niet aflatende inzet van een kleine groep intellectuelen, groeide tijdens de tweede helft van de eeuw het historisch besef bij een groter wordend deel de Gentse burgerij. De definitieve ommekeer situeert Michiel Berckmoes omstreeks 1885, toen het Gravensteencomplex dreigde openbaar verkocht en afgebroken te worden. Na een heftige perscampagne en de oprichting in 1887 van een comité tot behoud van het monument, werd de aankoop en de algehele restauratie door de overheid ter hand genomen. Oprichter en spil van het Gravensteencomité was Auguste de Maere-Limnander, die later bekendheid verwierf als voorvechter van het project Brugge-Zeehaven. Onder zijn impuls werd het comité op 11 maart 1893 omgevormd tot een volwaardige geschiedvereniging en uitgebreid met tientallen leden en medewerkers. De aldus ontstane *Geschied- en Oudheidkundige Kring* (van 1897 af *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*), diende in de ogen van de oprichters door middel van de studie van het Gentse verleden tot een efficiënte monumentenzorg bij te dragen. Gedurende de vooroorlogse periode ontwikkelde de vereniging een koortsachtige bedrijvigheid op het terrein van de stadsplanning en -verfraaiing. Bij de herinrichting van de Gentse Kuip en de restauratie van de belangrijkste historische gebouwen naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1913, speelde ze een toonaangevende rol. Het succes van haar acties steunde hoofdzakelijk op de sterke maatschappelijke positie van haar leden en medewerkers. Met ruim driehonderd leden, onder wie tientallen politici en

beleidsverantwoordelijken van katholieke én liberale signatuur, kon de Maatschappij rechtstreeks haar invloed doen gelden. De eerste decennia waren de bloeiperiode van de vereniging, die diep wortel geschoten had in het burgerlijk milieu en hiervan de vruchten plukte. Tijdens het Interbellum, toen een nieuwe samenleving vorm kreeg, onderging ook de Maatschappij ingrijpende veranderingen. Professionele waarden vervingen voorgoed het sociaal elitaire karakter. De autodidakten, met hun belangstelling voor kunst en monumentenzorg, ruimden grotendeels het veld voor academici. Er ontstond een nauwe band met de Gentse universiteit, die voortaan het gros van de medewerkers en auteurs leverde. De transformatie tot een bijna beroepsvereniging bracht een afslanking van het ledenkorps met zich mee. De maatschappij keerde meer in zichzelf en manifesteerde zich minder in het openbaar leven. Daar de overheid de geldkraan niet langer als voorheen gewillig openhield, was het bestuur bovendien verplicht het actieveld van de Maatschappij te vernauwen. Alle inspanningen werden geconcentreerd op de publikaties, in het bijzonder op de *Handelingen*, die hiermee een hoog wetenschappelijk niveau bereikten. De bewuste afbouw van de vereniging resulteerde in een kleinschalig specialistenbedrijf bestaande uit een redactieraad en een abonneebestand, ter vervanging van het vroegere bestuur en ledenkorps. Dat de Maatschappij voortaan vereenzelvigd werd met haar tijdschrift, gold niet als een nadeel gezien de kwaliteit en de uitstraling van de *Handelingen*.

Van meet af aan onderhield de Gentse Maatschappij goede betrekkingen met haar oudere Brugse zustervereniging, het *Genootschap voor Geschiedenis*. Meer dan eens werden gezamenlijk acties ondernomen. Vooraanstaande figuren van de Gentse kring, zoals Auguste de Maere-Limnander, Ernest Coppieters-Stochove, Thierry de Limburg-Stirum, Alphonse Diegerick en anderen, speelden eveneens een hoofdrol in de *Emulation*. Beide verenigingen ondergingen trouwens een gelijkaardige ontwikkeling, zoals hiervoor ten dele geschetst. Vermelden we nog het feit dat in 1930, wegens nijpend geldtekort, plannen tot fusie van de twee kringen hebben bestaan.

De verhandeling van Michiel Berckmoes is een vlot geschreven feitenrelaas, dat de belangstellenden zal boeien. Het werk bevat een uitgebreid overzicht van de diverse verwezenlijkingen van de Maatschappij en een gedetailleerde beschrijving van de activiteiten van de talrijke medewerkers. De schijnwerpers zijn daarnaast gericht op de concrete organisatie, de werking en het beleid van de vereniging gedurende haar bestaan. Als zodanig is de publikatie een geschikt eeuwfeestboek, waarmee de jubilerende Maatschappij zichzelf meer bekendheid kan geven bij een breder publiek. Toch valt het te betreuren dat de auteur de gelegenheid niet heeft aangegrepen om de wetenschappelijke dimensie van het onderwerp uit te diepen. Zowel op vlak van doelstelling, objectkeuze als methode, blijft het onderzoek oppervlakkig. Het is evenwel de vraag of een jubileumboek uitsluitend op basis van de wetenschappelijke relevantie beoordeeld mag worden. De waarde van dergelijke publikaties schuilt vooral in het praktische gebruiksnut als bibliografisch instrument en kritische kennismaking met de nog grotendeels onbestudeerde plaatselijke geschiedschrijving van ons land.

S. Vrielinck

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam Joseph Marechal (1911-1993) - Joseph Marechal werd te Brugge geboren op 15 oktober 1911, als zoon van Victor Marechal en Béatrice Van Gheluwe. Na middelbare studies aan het Sint-Lodewijkscollege in zijn geboortestad volgde hij, van huize uit franstalig, de kandidaturen Wijsbegeerte en Letteren aan de Facultés Notre-Dame de la Paix te Namen. Hierna studeerde hij geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Gent waar hij in 1935 onder de leiding van Van Werveke promoveerde tot licentiaat op een proefschrift over "Het weezengeld in de Brugsche stadsfinanciën van de middeleeuwen", dat in 1939 herwerkt verscheen in de "Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge".

Nog in het jaar waarin hij afstudeerde, slaagde M. in het examen van kandidaat-archivaris. Na een studieverblijf aan het Belgisch Historisch Instituut te Rome in 1936, trad hij op 1 januari 1937 in dienst bij het Rijksarchief. Al lachend zegden collega's wel eens dat hij de meest bereisde archivaris van het land was. Hij werkte inderdaad achtereenvolgens te Brussel, te Namen, Aarlen, Bergen, Gent en Brugge en kende aldus zes van de toenmalige tien bestaande rijksarchiefdépts in ons land.

In 1943 werd Marechal doctor in de Wijsbegeerte en Letteren, groep geschiedenis, op een thesis, eveneens onder de leiding van Van Werveke, over "De Spaanse handelskolonie te Brugge, XIIde eeuw-1705".

Te Brugge besloot hij zijn archiefloopbaan als conservator en, na de oprichting van afdelingen binnen het Rijksarchief, als hoofd van de afdeling Brugge-Gent. M. ging op rust op 1 november 1976.

Als historicus en archivaris werd hij in 1951 bestuurslid van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge. Hij was ook actief als lid van de provinciale bibliotheek-, archief- en cultuurcommissies in West-Vlaanderen (1964-1976) en als voorzitter van de afdeling der archivariissen van de Vereniging van Archivarissen en Bibliothecariissen van België (1970-1973). In laatstgenoemde functie nam hij deel aan een aantal Ronde-Tafelgesprekken van de Internationale Archiefraad, o.m. te Jeruzalem. Op het ogenblik van zijn overlijden was hij nog steeds lid van de adviescommissie van het Archief van de Stad Brugge (sinds 1972) en ondervoorzitter van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge (sinds 1979).

Als belangrijkste inventarissen van de hand van M. moeten de *Inventaris van het archief der familie Jacopsen* (Brussel, 1949) en de *Inventaris van het archief der proosdij van Sint-Donaas te Brugge* (Brussel, 1960) vermeld worden. Als voornaamste werken in boekvorm kunnen geciteerd worden :

- *Geschiedenis van de Brugse Beurs* (Brugge, 1949)
- *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge* (Brugge, 1955)
- *Haven Brugge-Zeebrugge. Geschiedenis. Economische betekenis en toekomstmogelijkheden* (Brugge, 1964)(in samenwerking met J. Denduyver)
- *Europese aanwezigheid te Brugge* (Brugge, 1985).

Laatstgenoemd werk is de bundeling van talrijke artikelen, die de auteur bij verschillende gelegenheden over dit thema heeft geschreven. Het kwam tot stand op initiatief van zijn vrienden van het bestuurscomité van het Genootschap voor Geschiedenis, die hem als mens, als historicus en als vriend op die wijze wilden huldigen bij zijn 74ste verjaardag. Wellicht is het geen toeval dat dit werk sinds lang is uitverkocht.

Marechal werkte heel secuur en grondig. Vooraleer tot publikatie van een inventaris of historische studie over te gaan moest het werk "af" zijn. Hij was beheerst en bezadigd en hield er niet aan het grote woord te voeren. Maar schrander als hij was had hij zin voor humor en voor het plaatsen van een gevatte opmerking op het juiste ogenblik. Als ambtenaar was hij al even nauwgezet als in zijn archivalisch en in zijn historisch werk. Dit werd soms door zijn hiërarchische meerderen onvoldoende begrepen en gewaardeerd.

Het temperament van Marechal leidde er niet toe zich gauw "bloot te geven". Toch is mij verschillende malen gebleken dat hij een groot hart had : hij kon goed omgaan met kinderen en hield van hen. Misschien was dit niet onmiddellijk uit zijn optreden af te leiden, maar hij hield van de jeugd en hij begreep en aanvaardde de veranderingen van het tijdsgewricht. Hij was een wijs man en een goed man met bijzonder veel begrip en zin voor de relativiteit van de dingen. Hij was begaan met de problemen van de mensen en met de tegenslagen die sommigen moesten incasseren. Hierbij was hij bereid tot effectieve hulp en bijstand waar dit kon. Voor hemzelf was de plicht, zoals hij ze zeer ernstig opvatte, nooit een te grote last, maar hij vervulde ze zonder de minste aarzeling en met grote verantwoordelijkheidszin. Velen zullen blijvend een zeer goede herinnering aan hem bewaren.

Bio-bibliografie :

H. Coppens, *Bio-bibliografisch Repertorium van het Wetenschappelijk Personeel. Répertoire bio-bibliographique du Personnel Scientifique*. Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 1981 (Miscellanea archivistica XXX), blz. 115-117.

J. Marechal, *Europese aanwezigheid te Brugge*. Brugge, 1985 (Vlaamse Historische Studies 3), blz. 9-12.

J.M.

Liber amicorum prof. dr. M. Baelde. - Een liber amicorum voor een 60-jarige op emeritaat gaande professor : niet iedereen die in het geval is krijgt er een aangeboden. Je moet er vooreerst vrienden voor hebben. Michel Baelde heeft er vele, getuige de talrijke auteurs die een bijdrage leverden, de honderden personen en instellingen die intekenden, en de al even talrijke schare sympathisanten die de presentatie op 15 oktober 1993 in het Gentse Pand Onderbergen kwamen bijwonen.

Je moet er ook verdiensten voor hebben. Ook dit staat bij de gevierde buiten kijf. Onderwijs was zijn opleiding en zijn levenstaak, waar hij zich tenvolle heeft voor ingezet. Onderwijs op een hoog academisch niveau, gebracht vanuit een mens-tot-mens verhouding. De specialiteit van Michel

Baelde als historicus ligt bijzonder goed samengevat in de titel van het liber amicorum : "Beleid en bestuur in de Oude Nederlanden". Daarin heeft hij als jonge onderzoeker zijn sporen verdiend, met zijn overbekende studie over de Collaterale Raden onder Karel V en Filips II. In dezelfde richting heeft hij gedurende zijn professorale loopbaan zijn onderzoek verder gezet en het onderzoek van zijn studenten begeleid.

Zoals onder de mensen maakte Michel Baelde ook onder de verschillende aspecten van het geschiedkundig onderzoek geen strikte opdeling : de rechtsgeschiedenis en de instellingen duldden graag de dialoog met de politieke, sociale en religieuze facetten van de maatschappelijke evolutie. In dezelfde zin hebben de editors Hugo Soly en René Vermeir van de vakgroep Nieuwe Geschiedenis van de Universiteit Gent een liber amicorum met veel variatie binnen het ruim afgebakende algemene thema samengesteld. Het resultaat kan bij de gevierde niets dan fierheid opwekken.

Het stuk voor stuk bespreken of zelfs maar vernoemen van de artikels van meer dan dertig auteurs is niet mogelijk. Zelfs zich beperken tot de bijdragen die binnen het werkgebied van het Genootschap voor Geschiedenis vallen is een onbegonnen taak. We kunnen alleen maar enkele algemeenheden ten beste geven, die ongetwijfeld tekort doen aan de hoge kwaliteit van het boek. De auteurs komen uit verschillende hoeken : collega's professoren van de Gentse universiteit uiteraard, maar ook van heel wat andere binnen- en buitenlandse universiteiten, ook opvallend veel jonge onderzoekers, naast archivarissen die zich in het historisch onderzoek zijn blijven bekwamen. In de behandelde onderwerpen komen de centrale instellingen, de vorsten en hoge gezagsdragers, en de reformatie uiteraard ruim aan bod. Maar ook de provinciale en lokale instellingen, religieuze kwesties, demografie, cultuur en zelfs handelstrafiek zijn vertegenwoordigd. Gent, de Westhoek en Brugge - zeker deze laatste stad, hoewel de gevierde zich eerder een ingezetene van het Brugse Vrije voelt - zijn menigmaal het schouwtoneel. De artikels brengen stuk voor stuk vernieuwende gegevens - voor wat Brugge betreft zijn we zelfs uitermate verwend - die de geschiedschrijving weer verschillende stappen vooruit helpen. Dit was en blijft ook de bedoeling van professor Baelde, die door de leden van het Genootschap van harte wordt gelukgewenst.

A. Vandewalle

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

**Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies Oost- en West-Vlaanderen
Katholieke Universiteit Leuven (1993)**

CARRON Bernadette, *Het beeld van de Middeleeuwen in het Brugsch Handelsblad tijdens het interbellum* (De Keyser).

CHRISTENS Carla, *Ida de Crombrugge (1820-1875) : haar visie op en bijdrage tot het nieuwe vrouwconcept in de tweede helft van de negentiende eeuw* (De Keyser) [Gentse aristocratische familie].

DE CLERCQ Ilse, *Het politieke leven in Kortrijk (1938-1947)* (Wils).

DE VOLDER Nele, *De vrijkoping van christenslaven in Noord-Afrika in de 17de en 18de eeuw door de Drievuldigheidsbroederschappen van het bisdom Gent* (Cloet).

DOSOGNE Lieve, *De Vasten en het 'Broederlijke Delen' in de 18de en de 19de eeuw (tot 1865), voornamelijk in het bisdom Gent* (Cloet).

DUHAMEL Claude, *Het bisdom Ieper (1607-1646)* (Cloet).

GIJSEN Joris, *De historisch-demografische ontwikkeling van de stad Dendermonde 1569-1796* (Cloet).

LEMAY Nancy, *Het gebruiksmateriaal uit twee gesloten afvalcontexten van het site "Sint-Salvatorsabdij" te Ename* (Van Doorselaer).

MEIJNS Brigitte, *De stad Oudenburg. Een synthese van haar eerste tien eeuwen* (Verhelst).

NEELS Rinaldo, *Het Heilig Bloed te Brugge tijdens de 14de-16de eeuw : een mentaliteitshistorische benadering van een eeuwenoud object van vereering en folklore* (De Keyser).

VANAUTGAERDEN Sofie, *Van schipper naast God tot apostolisch vicaris. Het levensverhaal van Camille van Ronsli tot 1900* (Verhelst) [scheutist geboren te Lovendegem].

VANDEN BROECKE Steven, *Rekrutering en carrièrepatroon van de parochiepriesters in het bisdom Gent, 1609-1712* (Cloet).

VANHOUTTE Mia, *Jan-Baptist De Smet, XVde bisschop van Gent en het bisdom tijdens zijn episcopaat (1712-1741)* (Cloet).

VERHACK Joke, *Brugge garnizoensplaats in de negenjarige oorlog (1689-1697)* (Van Buyten).

Doctoraat :

OPSOMMER Rik, *Het leenrecht in het graafschap Vlaanderen, 14de-15de eeuw* (Monballyu/Van Mingroot).

M. Cloet

Rijksuniversiteit Gent (1993)

ALBRECHT Heidi, *Een halve eeuw 'Maatschappij voor Natuurlijke Historie' te Gent (1851-1904)* (Everaert).

AMEELS Vera, *Een epipaleolithisch en mesolithisch site op de Mont de la Hutte te Ploegsteert* (Bourgeois).

BIL Geertrui, *Het begijnhof Onze Lieve Vrouw Ter Hoyen [te Gent]: een institutionele studie* (Milis).

CASAER Luc, *De haven van Nieuwpoort in de eerste helft van de XVde eeuw: infrastructuur, havenwerken en waterwegen naar het binnenland* (Verhulst).

COCQUYT Wendy, *Archeologische inventaris van alle metaaltijdvondsten in het noordoosten van Oost-Vlaanderen* (Bourgeois).

COPPENS Christian, *De Gentse havenbewegingen (1830-1914). Een kwantitatieve benadering* (Everaert).

DEBAERE Olivier, *Stedenatlas: Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad* (Verhulst)

DEBYTTERE Yves, *Archeologisch onderzoek van de gemeente Kwaremont* (Bourgeois).

DELBAERE Bart, *De seksuele fantasieën van de rechters. De seksualiteit en het antifeminisme in de heksenprocessen in Vlaanderen (XVIde-XVIIde eeuw)* (Vandenbroeke).

DEZUTTERE Veerle, *Het dagelijkse leven in de Gentse weeshuizen in de 17de-18de eeuw* (Soly).

DUHAMEL Stijn, *De Gentse familie Maelcamp. Fortuin en sociaal prestige in de 17de, 18de en 19de eeuw. Kapitaalsopbouw en -bescherming* (Degryse).

EVERAERT Pedra, *Het zuidoostelijk gedeelte van de provincie Oost-Vlaanderen tijdens de metaaltijden: een archeologische inventaris* (Bourgeois).

FONTANA Chantal, *Het belang van testamentaire schenkingen op sociaal, financieel-materieel en familiaal vlak in het laat-middeleeuwse Gent (1400-1450)* (Prevenier).

GILTE Michel, *Het Gallo-Romeinse aardewerk uit de zuidoostelijke zone van de vicus te Oudenburg* (Thoen).

HANSKENS Karine, *Het klooster van de Heilige Vincentius a Paulo te Dendermonde. Geschiedenis (1856-1992) - recrutering - sociale stratificatie van de kloosterlingen* (Art).

HOEDEKIE Véronique, *De familie Soenens. Een sociaal-economische studie van een Gents adellijk geslacht in de 17de en 18de eeuw* (Degryse).

HOUTHOOFD Stefaan, *Destructie en restauratie van het religieus patriomonium te Gent (1566-1577)* (Soly).

IGUAL-PACHECO Michel, *Beeldenstormers in het Land van Aalst en hun sociale achtergrond* (Soly).

LOOTENS Kristof, *De milieuproblemen in het stedelijk eco-systeem. Een gevalstudie: Kortrijk, 15de-16de eeuw* (Prevenier).

MIELANTS Hans, *Simulatie in het historisch onderzoek. Algemene inleiding en casusonderzoek omtrent Vinkt in mei 1940* (Balthazar).

PUISSANT Yves, *Genese en schipbreuk van de Vredesgroep der Socialistische Partij (1908-1919), een centristisch hervormingsproject binnen de Gentse B.W.P. tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Balthazar).

ROSSIE Joris, *Het Vlaams-Nationalisme in het arrondissement Ieper vanaf 1918 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog* (De Wever).

SEGERS Yves, *150 jaar scheepsbouwnijverheid te Baasrode. De werven Van Praet en Van Damme (van het einde van de 18de eeuw tot 1914)* (Degryse).

SIMOEN Olivia, *SEO. Spaarzaamheid - Economie - Oostende. Neutrale coöperatieve van het Rijkspersoneel* (François).

VAN QUATHEN Kristof, *Het Brugse schoenmakersambacht in de Nieuwe Tijden. De ontwikkeling van een middeleeuwse instelling in haar sociaal-economische context* (Soly).

WOEDSTAD Nathalie, *Stadszegels en image-building in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen* (Prevenier).

Opmerking. De Opleiding Geschiedenis van de Gentse Universtiteit heeft zich voorgenomen om, naar het voorbeeld van de U.C.L. en de K.U.L., jaarlijks een publikatie uit te brengen met de samenvattingen van de licentiaatsverhandelingen geschiedenis van het voorgaande academiejaar. De uitgave zal gebeuren in samenwerking met de vereniging O.S.G.G. - Oudstudenten Geschiedenis Universiteit Gent. De verschijning van de eerste aflevering, die de academiejaren 1991-1992 en 1992-1993 zal beslaan, is voorzien voor april 1994.

M. Ryckaert

Sint-Trudo. - Aan de ikonografie van de H. Trudo werd van 3 september tot 31 oktober een tentoonstelling gewijd in het Museum Vlaamse Minderbroeders te Sint-Truiden. Bij de tentoonstelling hoort een catalogus "Sint-Trudo, een portret".

Corpus van de Vlaamse Primitieven. - Langzaamheid past grote zaken, en dit geldt uiteraard ook voor het prestigieuze Corpus van de Vlaamse Primitieven. Het wordt echter bedenkelijk als het trage verschijningsritme mede te wijten is aan een erge wijdlopigheid in beschrijvingen en in ikonografische uitleg of aan vergezochte vergelijkingen. Aan deze tekortkomingen lijdt het in 1991 uitgekomen eerste deel gewijd aan twee musea uit Lissabon : het Museu Nacional de Arte Antiga en het Museu Nacional de Azulejo (auteur : mevr. M.-L. Lievens-De Waegh).

In dit nieuwe deel worden twaalf schilderijen besproken ; in deel twee komt H. Bosch 'Verzoeking van de H. Antonius' aan de beurt. De belangrijkste besproken werken zijn 'Maria en Kind' van H. Memling en 'S. Lucas schildert Maria' van H. van der Goes. De overige werken staan op een veel lager niveau. Een anoniem middelmatig werk uit het einde van de 15de eeuw "De Passie van Kristus in Jeruzalem" - een stripverhaal - krijgt

60 blz. toebedeeld, waaronder op blz. 88-95 een beschrijving uit 1937 van het schilderij in het Portugees en in Franse vertaling !

Het verantwoordelijk Centrum zou eens kunnen nadenken over de gevolgde werkwijze en over het na te streven doel. Uiteindelijk zal men moeten komen tot veel kortere teksten die "ad rem" zijn, als men wil vermijden dat de lofwaardige onderneming die nu reeds met geldgebrek kampt, helemaal zal verzanden.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Jaarvergadering. - Op 27 november 1993 vond de jaarlijkse ledenvergadering van het Genootschap plaats, ditmaal in het mooie 18de-eeuwse herenhuis "De Lombard" (Langestraat 21), dat op initiatief van ons bestuurslid A. Vanden Abeele gastvrij ter beschikking was gesteld door de eigenaar, het Verbond van Kristelijke Werkgevers.

Een verwarmende koffie was - in het koude herfstweer - een deugddoende verwelcoming voor het zeventigtal aanwezigen dat in het groot salon en gedeeltelijk ook in de kleine kamer ernaast een plaatsje vond.

Na een welkomwoord door voorzitter L. Devliegheer en gastheer A. Vanden Abeele, gaf secretaris L. Valcke een overzicht van de werking gedurende het verlopen jaar.

De gastspreker prof. dr. John Everaert (RU Gent) werd door M. Vandermaesen voorgesteld. Prof. Everaert had als onderwerp van zijn spreekbeurt een minder bekend facet uit de Brugse geschiedenis gekozen, nl. "Brugge in de Portugese expansie 1450-1550". Spreker onderscheidde drie etappen : telkens speelden daarin leden van de Brugse familie Lem een vooraanstaande rol. In het midden van de 15de eeuw waren Vlaamse, en inzonderheid Brugse handelaars nadrukkelijk aanwezig in Lissabon; ze voerden voornamelijk textielproducten in en voerden o.m. zuidvruchten uit naar Vlaanderen. In de tweede helft van de 15de eeuw keek men verder en werden producten verhandeld uit Noord-Afrika, voornamelijk Mauretanië (olie), de Azoren (familie de Hurtere en Vander Haegen; graan, wijn), Guinea (stofgoud, ivoor) en Madeira (familie Nieulant en Esmeraldo; suiker). Brugge werd de grote wereldmarkt van deze producten. In de eerste helft van de 16de eeuw trok men nog verder, naar Oost-Indië (vanuit de standplaats het fort van Malakka) voor de specerijenhandel en naar Brazilië.

Na de lezing werd door bestuurslid O. Mus, die in onze Handelingen (1964) reeds een belangrijke studie over Brugse handelaars in Portugal heeft gepubliceerd, nog vragen gesteld over de handel in edelstenen, een aspect dat prof. Everaert wegens tijdsgebrek niet had kunnen behandelen.

Het tweede gedeelte van de vergadering was opgevat als een kleine hulde aan kanunnik B. Janssens de Bisthoven die van 1979 tot 1992 voorzitter van het Genootschap was. Dat dit mocht gebeuren in het huis waar de

gevierde gedurende 60 jaar had gewoond, was een mooie meevaller. De aflevering 1-2 van de Handelingen 1993 is opgevat als een huldenummer voor de ere-voorzitter, waarin zijn broer Aquilin, ere-hoofdconservator van de stedelijke musea, een biografische schets en de bibliografie heeft gepubliceerd. De overige studies in het huldenummer zijn geschreven door bestuursleden. Redactiesecretaris A. Vandewalle zou deze aflevering aan de vergadering voorstellen maar op het onverwachts door ziekte neergeveld, werd zijn tekst door J. Mertens voorgelezen. Daarna overhandigde de voorzitter het eerste exemplaar aan de gevierde die een kort dankwoord uitsprak.

Een receptie - waarop Vanden Abeelse visspecialiteiten overvloedig aanwezig waren - besloot op passende wijze de geslaagde jaarvergadering, de achtste sinds 1986.

Bestuursvergaderingen. - Het bestuur van het Genootschap voor Geschiedenis vergaderde in 1993 viermaal, nl. op 16 februari, 4 mei, 7 september en 14 december.

Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. - Op 6 november van dit jaar werd te Gent het honderdjarig bestaan gevierd van onze zustervereniging. In de voormiddag werd door het "Oostylaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis" een colloquium gehouden waarin een kritische balans werd gebracht van de geschiedenis van Gent (door prof. dr. A. Verhulst, dr. M. Boone en prof. dr. R. Van Eenoo).

Op de academische zitting in de namiddag spraken provinciegouverneur prof. dr. H. Balthazar, burgemeester G. Temmerman en voorzitter prof. em. dr. R. Van Caenegem. Deze laatste wees er o.m. op dat de zorg voor het Gentse monumentaal patrimonium een dringende bekommernis was tijdens de beginjaren van de maatschappij. Vermeldenswaard is ook de band met de Gentse universiteit. Na het meer dan een halve eeuw voorzitterschap van kanunnik G. Van den Gheyn, zijn de drie volgende voorzitters professoren van de Gentse Universiteit : H. van Werveke, S. De Laet en R. Van Caenegem.

De 18de Verhandeling van de Maatschappij bevat de geschiedenis van de vereniging met biografische schetsen van de bestuursleden en van de leden, 1893-1925 (door M. Berckmoes). M. Struyfs maakte een lijst op van de bijdragen die verschenen in de Handelingen en het Bulletin (alfabetisch op naam van de auteur); daarbij hoort een trefwoordenindex.

Inventaris Stadsarchief Veurne uitgegeven. - De "Vrienden van het Veurns Archief" publiceerden in 1993 de *Inventaris van het Nieuw Archief (1794-1914)*, 89 blz. Het is een bewerkte uitgave van een vroeger (d.i. in de jaren 1963-1969) gemaakte inventaris die tot hiertoe alleen in de leeszaal beschikbaar was. In een Inleiding schetst J. Van Acker de totstandkoming van

deze inventaris en de principes van de bewerking. Met deze uitgave is de toegankelijkheid van het Veurns archief in grote mate verbeterd.

Pitsenburg. - Eerder reeds (Handelingen Genootschap 1992/1-2, p. 133-135) wijdden we een bespreking aan het eerste deel van de bronnenpublicatie van A. JAMEES, *De oorkonden van Pitsenburg commanderie van de Duitse Ridderorde te Mechelen (1190-1794)*. Thans verscheen een tweede deel dat handelt over de periode 23 januari 1300-10 december 1344. Na een korte inleiding volgt een lijst van aan te brengen verbeteringen in deel I en een overzicht van niet opgenomen vidimussen. In dit tweede deel worden ruim 400 oorkonden vakkundig uitgegeven; het wordt afgesloten met een uitvoerige index van plaats- en persoonsnamen.

Kroon en Mijter. - Van 6 tot 28 maart 1993 was de reizende tentoonstelling "Kroon en Mijter" te gast in het Brugse Stadsarchief. Deze tentoonstelling was samengesteld door dr. Nigel Yates voor de organiserende County Council van Kent. Het onderwerp was de invloed van de Reformatie op de samenleving in West-Europa. De godsdienstige hervormingen uit de 16de eeuw hebben inderdaad in landen als Engeland, Duitsland en niet in het minst de Nederlanden grondige veranderingen teweeggebracht die eeuwen lang in alle maatschappijgeledingen voelbaar zijn gebleven. Het is betekenisvol voor de huidige aanpak van de studie van de geschiedenis dat niet enkel aan de onvermijdelijke bloedige kanten aandacht wordt besteed, maar eveneens aan de positieve kanten en aan de vernieuwingen door de Reformatie tot stand gebracht (o.m. de invloed van de veranderde liturgie op de kerkgebouwen). Een catalogus met suggestieve afbeeldingen houdt voor de bezoeker aan de tentoonstelling de grote ideeën ervan in het geheugen.

Als uitbreiding bij de "Engelse" panelen werd de situatie te Brugge speciaal belicht aan de hand van boeken en documenten uit het Stadsarchief en uit de Stadsbibliotheek, die daarenboven in een afzonderlijke catalogus zijn beschreven.

Brugge gefotografeerd in 1900-1918. - In het Stadsarchief was van 9 oktober tot 21 november 1993 de fototentoonstelling "Brugge door de lens. Foto's en fotografen, 1900-1918" te zien. Deze tentoonstelling kan als een vervolg worden aangezien op de tentoonstelling "Beeldig Brugge. Foto's en prentbriefkaarten 1875-1900" uit 1987.

Sinds Jaak Rau in 1986 zijn verzameling van duizenden prentbriefkaarten, foto's, negatieven en porseleinkarten aan het Stadsarchief schonk, is de stedelijke verzameling gestadig verder aangegroeid met de hulp van velen die er het belang van inzagen voor de geschiedenis van het gebouwenpatrimonium en van het maatschappelijk leven in de stad. Speciaal dient hier vermeld te worden de schenking van mevr. J. Decoster-Watteyne van

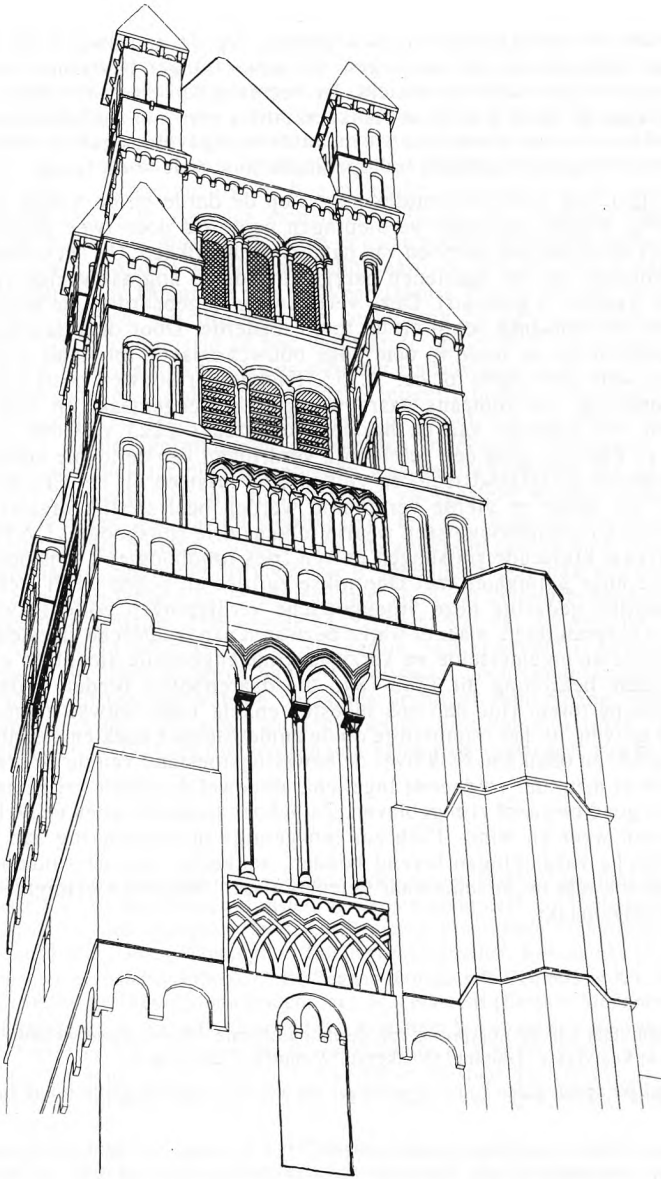
o.a. meer dan 1000 glasnegatieven van de fotografen vader en zoon Alfons Watteyne. In de tentoonstelling werd daaruit een kleine keuze gemaakt, naast foto's van andere Brugse fotografen. Verder waren er ook enkele documenten betreffende o.m. het politieke leven en de Eerste Wereldoorlog te zien.

Het onder redactie van N. Geirnaert door M. Van de Wiele uitgegeven boek dat als catalogus fungeerde, bevat niet enkel een afdruk van de meeste foto's, maar ook enkele lezenswaardige inleidingen. Hoofdarchivaris A. Vandewalle behandelt het ontstaan, de evolutie en de wijze van bewaren van de fotoverzameling van het Stadsarchief. J. D'hondt geeft in "Brugge op de drempel van de twintigste eeuw, 1900-1918" een schets van de economische en politieke toestand in die tijd. J.A. Rau - een levende encyclopedie betreffende foto's en prentbriefkaarten van Brugge - behandelt uitvoerig "de fotografie te Brugge" inzonderheid de Brugse fotografen, die er toen werkzaam waren, A. Watteyne sr. en jr., L. Laloo, G. Triebels, A. Brusselle, e.a.

W. Caxton. - Op 23 juni 1993 werd in Londen een exemplaar geveild van de "Recuyell of the Histories of Troy" in 1473 te Brugge gedrukt en uitgegeven door de Engelsman William Caxton die zelf de tekst uit het Frans had vertaald. Het was het eerste te Brugge gedrukte boek en het eerste Engelstalige. Van dit boek, waarvan waarschijnlijk maar enkele honderden exemplaren werden gedrukt, zijn slechts 18 exemplaren bekend, waarvan maar 2 volledig zijn.

Caxton, die een tijdlang in Brugge woonde, was een rijke koopman die ook contacten had met het Bourgondische Hof. Hij leerde de boekdrukkunst in 1471-1472 kennen in Keulen van waar hij het nodige naar Brugge meebracht om er een drukkerij in te richten. In 1476 keerde hij terug naar Engeland waar hij in Westminster een drukkerij oprichtte.

De restauratie van de toren van de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. - Tijdens de voorjaarsstormen van 1990 zijn enkele stenen van de toren van de Brugse kathedraal naar beneden gevallen wat een hele kettingreactie heeft teweeggebracht. Een nader onderzoek bracht inderdaad heel wat fouten en schade aan het licht. De veldstenen fundering die aanzet op -5,20 m beneden het vloerpeil, draagt een toren die nu bijna dubbel zo hoog is als oorspronkelijk gepland. Bakstenen parement uit de 19de eeuw was op vele plaatsen losgekomen van het vele eeuwen oudere oorspronkelijk metselwerk. Er was een onvoldoende verbinding tussen de 19de-eeuwse binnenstructuur en de trekankers. De tufsteen in muren en bogen was overal aan vervanging toe. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om 19de-eeuwse bakstenen herstellingen te vervangen door materiaal dat identiek was met het oorspronkelijke, nl. veldsteen en tufsteen.

Bovengedeelte van de toren van de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, gezien uit het zuiden. In het midden van de zuidwand zal een vrijgelegd gedeelte van de 13de-eeuwse toren zichtbaar blijven.

Er werden ook belangrijke vondsten gedaan. Op de noordwand werd een romaanse luikopening die verborgen zat achter jonger bakstenen metselwerk, terug vrijgemaakt en hersteld. De rechtstanden en de rondboog zijn van tufsteen, de twee monoliete flankerzuiltjes met hun sokkels, basissen en kapitelen zijn van Doornikse steen. In de westgevel kregen de drie verkommerde romaanse tufstenen luikopeningen hun oude vorm terug.

Belangrijker nog waren de ontdekkingen op de derde en de vierde torenverdieping. Samen zijn deze verdiepingen begrensd door twee rondboogfriezen en op de hoeken voorzien van natuurstenen blokken. Uit het onderzoek is nu gebleken dat het bakstenen parement vóór de nog aanwezige vroeggotische wanden is geplaatst. Deze verbouwing is gebeurd na de brand uit 1358 die het romaanse schip en de toren teisterde. Door deze vondst kan men besluiten dat de toren in één lange bouwcampagne tot stand is gekomen, van kort vóór 1200 tot ca. 1275¹. Tijdens het bouwen heeft men de stijlverandering van romaans naar vroeggotiek meegemaakt en zelf ook toegepast. De opkomst van de baksteen omstreeks 1225 viel ook in die periode en daarmee ging een geleidelijk verdringen van de lokale veldsteen (Paniseliaanse kiezelzandsteen) en vulkanische tufsteen uit het Eifelgebied gepaard. De derde en vierde verdieping werden heel sierlijk afgewerkt: onderaan een rij rondboognissen waarin telkens drie spitsboogjes², erboven een rij elkaar kruisende spitsbogen en een fries rondboogjes³, tenslotte bovenaan de hoge galmgaten met Doornikse zuiltjes en bogen⁴. Het leek een aantrekkelijke gedachte deze vroeggotische verdiepingen volledig vrij te leggen en te restaureren, maar er waren bezwaren van technische en esthetische aard. Op dit dichtgemetselde en verzwaard bovengedeelte steunt de zware neoromaanse bekroning uit 1843-1846 die daarenboven breder is dan de vroeggotische toren. Hoe dan ook moesten enkele 14de-eeuwse elementen bewaard blijven, nl. het traptorentje op de zuidoostelijke hoek en steunberen op de noord- en oostkant. Ook over de bewaringstoestand van de Doornikse galmgaten is men niet voldoende ingelicht, alhoewel de enkele vrijgemaakte gedeelten goed bewaard zijn gebleven. Ze hebben trouwens geen eeuw bloot gestaan aan weer en wind. Toch zal een getuige de herinnering aan deze vroeggotische verdiepingen levend houden, aangezien aan de zuidkant de middenstrook met de boven elkaar gelegen nissen, bogen en galmgaten zal worden vrijgemaakt.

1. De toren staat aan de oorsprong van de monumentale 13de-eeuwse westtorens in de Vlaamse kustvlakte (Damme, Oostkerke, Woumen, Lissewege).

2. Soortgelijke spaarvelden komen eveneens voor aan het ongeveer gelijktijdige Brugse belfort.

3. Elkaar kruisende rondboogjes zijn kenmerkend voor de Anglo-Normandische romaanse bouwkunst. Het enig bekende Westvlaamse romaanse voorbeeld bevond zich aan de zuidelijke transeptgevel van de Brugse Sint-Donaaskerk (einde 12de eeuw). In de 13de-eeuwse westtorens van Woumen en Heist komen ze eveneens voor.

4. In zijn geheel, met spaarvelden en Doornikse galmgaten, is de toren van de O.-L.-Vrouwekerk te Damme het meest verwant met de toren van de Brugse kathedraal.

Hoe hoger de steigers werden opgetrokken, hoe groter de problemen van de toren werden. Over de toestand van de neoromaanse bekroning deden in 1993 onheilspellende geruchten de ronde. De arduinen afdekking van de acht hoektorentjes moest worden afgenomen en de vier bovenste torentjes afgebroken. Het bakstenen parement zou moeten vervangen worden o.m. wegens een (vermeend) te hoog zoutgehalte in de bakstenen en in de voegen. Wat moest er gebeuren als de bouwfysische toestand van de toren zou blijken zo slecht te zijn dat men deze volledig zou moeten afbreken? Moest de bekroning terug in de 19de-eeuwse toestand worden herbouwd of mocht men iets anders verzinnen? Om daarover een inzicht te verkrijgen gaf de Bestendige Deputatie van de Westvlaamse Provincieraad een adviesgroep de opdracht het probleem te bestuderen en een eindadvies uit te brengen⁵. Deze commissie ad hoc vergaderde op 10 en 27 september en op 14 oktober. In de laatste vergadering werd het eindadvies geformuleerd⁶. Tijdens die bijeenkomsten werden verscheidene mogelijkheden onder ogen genomen. De gemakkelijkste oplossing ware het slopen van de torenbekroning. Daartegen werden gefundeerde argumenten ingebracht. Allereerst dat na grondig onderzoek ter plaatse gebleken was dat de toestand van de bekroning niet zo slecht was als men het had voorgesteld en dat er dus geen dwingende reden was om tot sloping over te gaan. Sloping zou dan eerder een vrijblijvende oefening worden om iets anders te maken in de plaats van de neoromaanse bekroning die voor vele Bruggelingen toch maar een misbaksel blijft. Een meerderheid in de adviesgroep vond dat de bedreigde bekroning wel architectuurhistorische waarde had, zelfs al was het een vreemd element in het stadsbeeld, of misschien juist daarom. Het gewrocht is het werk van de Engelse architect Robert Chantrell, weliswaar geen eersterangsarchitect, maar toch een leerling van de befaamde architect John Soane. Een ander argument was het vertrouwd uitzicht van de Sint-Salvatorstoren, die met het belfort en de O.-L.-Vrouwetoren een belangrijk onderdeel van het stads-

5. De adviesgroep bestond uit de volgende leden die ten persoonlijke titel en niet als afgevaardigde van een bestuur of instelling werden aangesteld: L. Constandt (Stedelijke Dienst Monumentenzorg), G. Declercq (Directeur Provinciale Technische Dienst), W. Desimpelaere (Groep Planning), L. Devliegher (voorzitter, Koninklijke Commissie Monumenten en Landschappen), C. De Zegher (Provinciale Commissie K.C.M.L.), J. Esther (Stedelijke Dienst Monumentenzorg), M. Goossens (Bestuur Monumenten- en Landschapszorg), H. Pauwels (Koninklijke Academie W., L. en Sch. K. van België), M. Ryckaert (secretaris, Provinciale Dienst Cultuur), L. Van Biervliet-Van Overbeke (Provinciale Commissie K.C.M.L.), J. Van Daele (Bestuur Stedebouw), U. Vanden Bussche (Kerfabriek). H. Stynen (K.C.M.L.) heeft aan geen enkele vergadering deelgenomen.

6. Een bijkomende vergadering op 8 november, in aanwezigheid van o.m. dr. E. De Witte (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium) was gewijd aan het probleem van het vermeende te hoge zoutgehalte in de baksteen en in de voegen, aan de eventuele gevolgen ervan en aan de eventuele te nemen maatregelen. Uit een eerste verslag (dd. 23 december) van het KIK blijkt dat er zich betreffende bovengenoemde vragen "in feite weinig problemen stellen".

silhouet uitmaakt. Zonder bekroning is de kathedraaltoren ca. 45 m hoog, wat ongeveer de hoogte is van de verwante toren van de O.-L.-Vrouwekerk te Damme, waar het silhouet een belangrijke rol speelt in de vrije omgeving. Zonder spits is de Brugse toren a.h.w. uit het stadsbeeld verdwenen ! Als er dan toch voor een nieuwe bekroning of spits moet worden geopteerd, komen onmiddellijk nieuwe problemen aan bod i.v.m. stijl en uitzicht, opdracht of wedstrijd, enz. De adviesgroep heeft dan ook de veiligste en minst controverse oplossing voorgesteld, nl. het herstellen van de neoromaanse bekroning. Op 4 november trad de Bestendige Deputatie dit advies bij⁷.

Luc Devliegher

7. Er kan hier nog aan worden toegevoegd dat alle hier vernoemde restauratiewerken door het provinciebestuur zelf werden betaald.

Beschilderde graven in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. - Tijdens de laatste jaren werd het patrimonium van 14de-eeuwse grafschilderingen in de Brugse Sint-Salvatorskathedraal verder verrijkt¹.

Het begon in 1989 toen op 6 november tijdens rioleringswerken op het zuidelijk kerkhof bij het zuidportaal een beschilderd graf werd gevonden. Het graf - beschilderd met de traditionele themata Kruisiging, Maria en Kind, engelen met wierookvaten - werd gelicht en zal in de "crypte" van de toren worden opgesteld. Tijdens het vrijmaken van dit graf werd op 13 november een tweede beschilderd graf gevonden dat echter in slechte staat verkeerde. Ook hier kwamen de traditionele themata voor.

Tijdens het onderzoek van de torenfunderingen werd op 26 september 1990 tegen de zuidmuur een eerste graf gevonden dat later bleek te behoren tot een groep van vier graven. Drie graven zijn door één schilder versierd en hebben dezelfde iconografie met Kruisiging, Maria en Kind, engelen met wierookvaten. Het vierde graf vertoont een andere stijl en i.p.v. de Kruisiging is op de westkant Kristus Salvator afgebeeld. Wegens de artistieke kwaliteit zullen de vier graven eveneens in de "crypte" worden getoond.²

In de loop van december 1993 werden in het midden van de ca. 1360 door Wouter de Hondt gestichte en nu in de oorspronkelijke staat herstelde Sint-Jacobskapel drie graven gevonden. Enkel het zuidelijke graf was beschilderd. Ook hier is de westzijde versierd met de voorstelling van Kristus Salvator. Ertegenover zit Maria met het Jezuskind. Op de langswanden zwaaien engelen wierookvaten. De drie graven blijven bewaard onder de nieuwe bevloering die op het oorspronkelijke peil ligt.

Luc Devliegher

1. Een hoofdstuk in het boek "Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen" door A. Bergmans, M. Buyle e.a. (te verschijnen in 1994), is gewijd aan de beschilderde graven in de kathedraal.

2. Het beschilderd graf dat in 1935 tijdens de grondwerken voor het verplaatste doksaal te voorschijn was gekomen en in Gruuthuse stond opgesteld, zal ook in de torencrypte een plaats krijgen.

Brugs edelsmeedwerk. - Verleden jaar werd Lodewijk van Gruuthuse met een tentoonstelling herdacht en volgend jaar komt Hans Memling aan de beurt. Dit brengt voor de museummensen zoveel extra-werk mee dat men het haast niet meer aankan, maar toch vond het stadsbestuur dat er tussenin nog iets moest gebeuren. Het werd een tentoonstelling gewijd aan Brugs edelsmeedwerk, d.w.z. een onderneming die maar gedeeltelijk kan steunen op bestaande inventarissen en vroegere tentoonstellingen (1950, 1980), maar sterk afhankelijk is van wetenschappelijke zoektochten in vele publicaties, van tijdrovende prospecties ter plaatse en, voor wat het profaan zilverwerk betreft, van persoonlijke relaties.

De tentoonstelling "Meesterwerken van de Brugse Edelsmeedkunst" is een grootse onderneming geworden, verdeeld over twee locaties, het Sint-Janshospitaal voor het kerkelijk zilver, en het Arentshuis voor het huis- en ambachtszilver. 35.000 bezoekers ondergingen de schittering van het edelsmeedwerk.

Een tentoonstelling van zilverwerk samenstellen die aantrekkelijk is voor een ruim publiek, is geen gemakkelijke opgave. Er valt inderdaad minder te bekijken dan op een tentoonstelling van schilderijen, en men mist de bekende namen. Men moet moeite doen om van de kunst en van het vakmanschap van de edelsmid te genieten; daartoe is enige kennis van de gebruikte technieken geen overbodige luxe.

Het is ons opgevallen dat veel bezoekers minder en minder vertrouwd zijn met de liturgie en het kerkelijk vaatwerk. Niet iedereen weet wat een ciborie, een monstrans, een pyxis, een ampul of een paxbord is. Een inleidend paneel met gegevens daarover zou velen hebben geholpen. Een paneel met uitleg over het dateren van zilverwerk met behulp van de verschillende soorten merken en letters zou eveneens nuttig zijn geweest. Dit was zoveel te meer nodig omdat de dure catalogus maar weinig gekocht werd. In dat verband ware het o.i. toch wenselijk voor een dergelijke tentoonstelling een kleine draagbare catalogus te maken met beknopte informatie.

De catalogus van het tentoongestelde edelsmeedwerk, opgesteld door ons bestuurslid lic. Dominique Marechal, is een waar monument en zal de basis blijven van alle verder onderzoek over het Brugs edelsmeedwerk. De catalogusnrs. 1-233 betreffen kerkelijk zilver, de nrs. 234-477 huiszilver en de nrs. 478-500 ambachtszilver. Zilver van schuttersgilden werd niet weerhouden. Zijn er ook juwelen bekend die door Brugse edelsmeden zijn vervaardigd? Nr. 127 behandelt de monstrans uit de Brugse O.-L.-Vrouwekerk die bekend staat onder de naam "de katte van Beversluys". Een woordje uitleg over die eigenaardige naam zou hier op zijn plaats geweest zijn.

In bijlage 1 worden de merken en letters van alle tentoongestelde stukken fotografisch afgebeeld. Een bruikbaar werkinstrument zou o.i. een lijst met overgetekende merken zijn, maar ongetwijfeld ontbrak hiervoor de nodige tijd.

In de catalogus schrijft prof. em. dr. Frans Van Molle een in twaalf hoofdstukjes ingedeelde bijdrage "Vijf eeuwen wel en wee van de Brugse gouden edelsmeden" (al te nederig ondertekend met F.V.M.). Hopelijk wordt deze inleiding ooit eens uitgewerkt tot een volwaardige studie van het Brugse

ambacht der edelsmeden. In dat verband moet hier ook de vijfde bijlage worden vermeld, een lijst van de besturen van het ambacht 1363-1794 volgens de registers van de wetsvernieuwingen, uitgegeven door ons bestuurslid dr. A. Vandewalle. Samen met de naamlijst van de edelsmeden uit de catalogus (bijlage 2) komt men zo aan een indrukwekkende lijst van Brugse zilversmeden.

Een trekschuit voor koningen. De barge tussen Gent en Brugge. - Het Gentse Bijloekemuseum organiseerde van 6 november tot 31 december 1993 de tentoonstelling : "Een trekschuit voor koningen. De barge tussen Gent en Brugge." Aan de hand van heel wat archivalia, schilderijen, kunstwerken en kaarten werd een breed beeld opgehangen van de trekvaart in de Nederlanden, met de barge Gent-Brugge als focus.

In de loop van de zeventiende eeuw groeide de barge uit tot één van de meest comfortabele en geprezen vervoersmiddelen van die tijd. In die tijd was een uitgebreid net van kanalen tot stand gekomen. Tussen 1613 en 1624 werd de verbinding Gent-Brugge-Oostende uitgegraven. In een volgend stadium werd de Ieperlee verbreed en zorgde een volwaardige vaargeul tussen Plassendale en Oostende voor een tweede zeeweg, die nog zou uitgebreid worden in 1641 met de verbinding Duinkerke-Veurne-Plassendale. Op die manier beschikte men in de kuststreek over een waternet, dat zelfs in Holland zijn gelijke niet vond.

Naast de uitbreiding van het net lag de grootste vernieuwing van de zeventiende eeuw op organisatorisch vlak. Na het graven van het kanaal richtten de Staten van Vlaanderen een beurdienst in tussen Gent en Brugge. Om de goede verbinding te verzekeren en om financiële redenen werd de uitbating van de twee bargaan verpacht. De pachters waren verplicht op de afgesproken, vaste tijdstippen te vertrekken en aan te komen vóór de poorten van de stad sloten. De tocht duurde ongeveer acht uur en aan boord konden de passagiers, meestal handelaars met hun koopwaar en reizigers, uitrusten en een maaltijd gebruiken.

Aan de hand van enkele mooie modellen en plannen werd op de tentoonstelling een idee gegeven van de omvang en het uitzicht van de boten. De trekschuiten werden letterlijk voortgetrokken door een paard of man op het jaagpad. Meestal waren ze ook voorzien van een mast met zeilen voor het geval de wind goed zat en om de trekkoord langs te geleiden. Een aantal documenten tonen aan dat vooral in de achttiende eeuw de barge een grote faam genoot. De verfijnde maaltijden en grote luxe aan boord konden zelfs illustere personen zoals Peter de Grote en Lodewijk XV bekoren; een wat primitieve reconstructie van de Statenkamer, een voorbehouden vertrek voor de leden van de Staten van Vlaanderen, moest ons daar ook van overtuigen.

Het stadsbeeld van zowel Gent als Brugge werd door de uitbouw van de waterwegen en de commercialisering ervan danig veranderd. Vele kaarten en schilderijen visualiseerden het ontstaan van de coupure en de uitbouw van een havenkom. Spijtig genoeg viel het iconografisch materiaal voor

Brugge nogal mager uit; de situatie in Gent kwam daarentegen des te beter naar voor.

Aan de officiële bargediensten kwam een einde in 1839. Vooral de concurrentie van privé-initiatief, diligences en later de trein deden hen de das om. Dit belette echter niet dat privé-bargen nog tot 1919 vooral nachtdiensten bleven verzorgen.

K. Van Quathem

Beeld van Maria en Kind in de Sint-Basiliuskapel te Brugge. - Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel is een nationale wetenschappelijke instelling die uitmuntend werk levert. Het bekende fotoarchief (ACL), de laboratoria en de bibliotheek zijn onvervangbare hulpmiddelen voor het kunsthistorisch onderzoek. In het Bulletin 23 (1990-1991) van het K.I.K. wordt o.m. verslag uitgebracht over de behandeling van het beeld van *Maria en Kind* uit de Sint-Basiliuskapel te Brugge dat in het begin van de 19de eeuw aan de Edele Confrerie van het H. Bloed werd geschonken. Het beeld wordt na onderzoek en vergelijking toegeschreven aan een Keuls atelier uit het eerste derde van de 14de eeuw (p. 163-179).

Huidenvettersretabel. - Van februari 1992 tot oktober 1993 werd in het restauratieatelier van de Brugse musea o.l.v. P. Vanden Bussche het zg. retabel van de Huidenvetters uit de Sint-Salvatorskathedraal hersteld. Tijdens het onderzoek werd o.m. vastgesteld dat het neerklappend deksel oorspronkelijk op de bovenregel van het raamwerk was bevestigd; deze toestand werd dan ook hersteld. Dit oudste te Brugge bewaarde retabelschilderij dat van ca. 1400 dateert, blijft voor de duur van de restauratie van de kathedraal in het Groeningemuseum bewaard.

Het schilderij "De nederdaling van de H. Geest" van Jacob van Oost. - Op 7 maart 1993 werd in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge het gerestaureerde schilderij "De nederdaling van de H. Geest" van Jacob van Oost (1603-1671) officieel aan het publiek voorgesteld. Het schilderij werd hersteld door het Fonds van het Cultureel Roerend Erfgoed van de Koning Boudewijnstichting dat in 1990 het initiatief had genomen om enkele grote schilderijen te herstellen. Van de ruim 700 aanvragen werden er uiteindelijk 17 weerhouden waaronder het doek van J. van Oost. De restauratie gebeurde door P. Masson uit Leefdaal onder toezicht van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

Het schilderij is afkomstig uit de Brugse Sint-Trudoabdij die zoals vele andere afgeschaft werd door de wet van 15 Fructidor IV (1 september 1796). De kunstwerken van de abdij werden samen gebracht in de Ecole Centrale, in de cisterciënzer Duinenabdij te Brugge. De 14 schilderijen uit

de Sint-Trudoabdij bleven er echter niet lang, want door het Concordaat dat Napoleon met paus Pius VII afsloot kregen de instellingen, voor zover deze nog bestonden, hun kunstwerken terug. Aangezien de abdijgebouwen in 1798 gesloopt waren, keerden de schilderijen niet terug naar de zusters. Zo kwamen 3 schilderijen terecht in de Sint-Salvatorskathedraal.

“De nederdaling van de H. Geest” ontstond heel waarschijnlijk in 1658, het jaar dat Maria, de dochter van Jacob van Oost in de Sint-Trudoabdij werd geprofest. Algemeen wordt dan ook aangenomen dat het doek een gift is van J. van Oost aan de abdij. Het schilderij stond tegen de eindmuur in het koor van de abdijskerk. Het vormt een wonderlijk geheel, zowel door de combinatie van linnen en hout, als door de illusionistische weergave van de architectuur. Vooraan zijn drie trappen met enkele boeken die een stilleven-element vormen. Via deze trappen komt men in een voorhalle met marmeren vloer en rosettenplafond die door twee zuilen en twee pilasters is begrensd. De zuilen dragen een eigenaardig hoofdstel waarop een fronton steunt; tegen het midden houden twee engeltjes een cartouche met daarop de woorden *IGNEM VENI MITTERE IN TERRAM*. De personen in de voorhalle kijken via een opgehouden gordijn in de zaal waar de H. Geest en vurige tongen neerdalen over de daar aanwezige personen. In het schilderij spelen Caravaggeske licht- en kleureffecten een belangrijke rol. Volgens J.-B. Deschamps in zijn *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant*, is de man links tussen de zuil en de pijler Jacob van Oost zelf, en de jongen die aan de andere kant het gordijn ophoudt zijn zoon Jacob. Soms wordt daaraan toegevoegd dat de schilder Onze-Lieve-Vrouw onder de trekken van zijn tweede vrouw Maria Tollenaere zou gepenseeld hebben. Zo zag Maria iedere dag haar familie vóór zich.

We willen hier nog aan toevoegen dat het schilderij opgesteld is vóór een nis die ontstaan is door het gedeeltelijk dichtmetselen van een spitsboogdoorgang die de noordelijke zijbeuk zou verbinden met een geplande, maar nooit uitgevoerde kapel. Op de niswand werden in de tweede helft van de 15de eeuw twee grote engelen geschilderd die een rode doek vóór zich houden.

Luc Devliegheer

Groeningeabdij te Kortrijk. - In 1993 is aan de lang aanslepende restauratie van een vleugel van de Groeningeabdij te Kortrijk eindelijk een einde gekomen en kan het gebouw nu als museum en tentoonstellingsruimte worden gebruikt. In het vroegere dormitorium op de verdieping is een tentoonstelling ondergebracht gewijd aan de geschiedenis van de abdij en van de zusters Arme Klaren die er van 1845 tot 1978 hebben gewoond (en gebouwd). In de inkom van het nieuwe museum staan de vier merkwaardige fragmenten van het grafmonument voor de loden harturne van Beatrijs van Brabant (+ 1288), weduwe van graaf Willem van Dampierre, dat op het einde van de 13de eeuw in het koor van de abdijskerk van Groeninge II werd opgesteld. Tijdens zijn archeologisch onderzoek van Groeninge III vond Ph. Despriet in 1989 de Doornikse graffragmenten in de fundering van de westmuur van

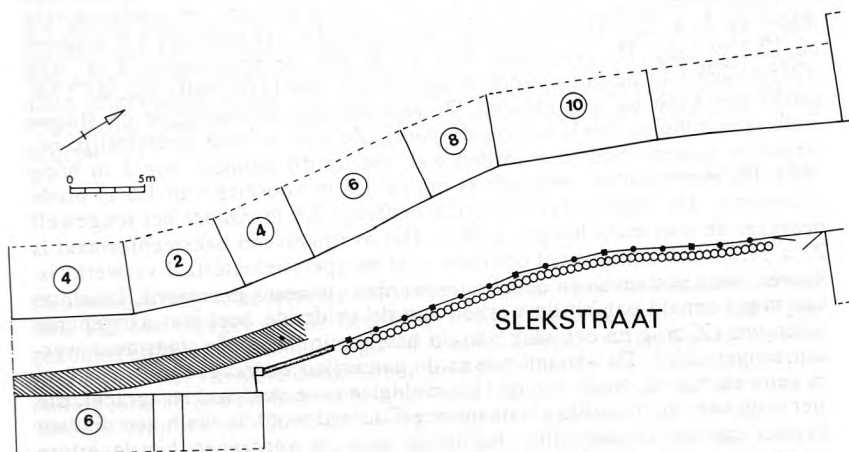
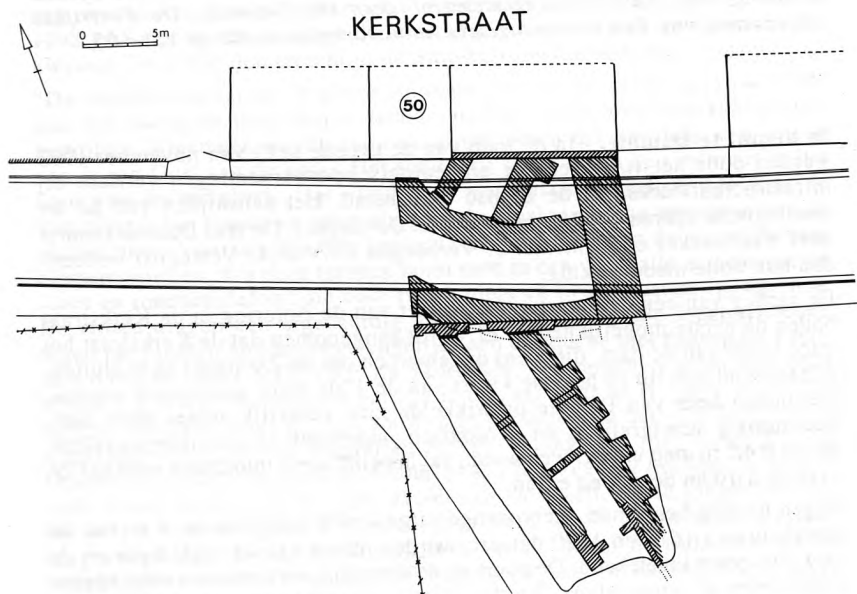
de abdijkerk. Afbeeldingen en een reconstructie van het belangrijke grafmonument kan men vinden in de nieuwe uitgave - deel 28 - van de "Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen" door Ph. Despriet, *De Kortrijkse Groeningeabdij. Een archeologische en historische studie*, p. 151-165.

In de put te Damme. - In de loop van de tweede helft van november 1993 werden door het I.A.P. enkele archeologische waarnemingen verricht bij infrastructuurwerken in de Damse binnenstad. Het aansnijden van de archeologische sporen werd gemeld door L. Devliegher. De stad Damme (vooral Bert Vanhaecke) en aannemer J. Verhaeghe (B.V.B.A. Vewegro) verleenden hun volle medewerking.

De aanleg van een overstort en de aanzet van de riolering in de Kerkstraat boden de eerste mogelijkheden. Er wordt aangenomen dat de Kerkstraat het tracé volgt van de dam, die werd opgeworpen om de Zwingel af te sluiten. Benaderend kan dit in het 3de kwart van de 12de eeuw gesitueerd worden. De oudste kern van Damme ontwikkelde zich zuidelijk achter deze dam. Toekomstig stratigrafisch en geologisch onderzoek in de rioleringsleuf, die zo'n 4,5 m diep uitgegraven wordt, zal hopelijk meer informatie verschaffen over de aard en de aanleg ervan.

Tegen de nog bestaande, stervormige uitgewerkte stadsvesten, waarvan de aanleg tussen 1615 en 1620 dateert, werden resten van de stadsmuur en de O.-L.-V.-poort ingetekend. De poort en de doorgang vertonen een uitgebogen, sikkelvormig grondplan. Beide zijn opgetrokken met 14de-eeuws recuperatiemateriaal (27 x 13 x 6 / 26 x 12 x 5,5 cm) en contemporain materiaal (o.a. 22 x 10,5 x 5,5 cm). Binnenwerks was de poort 3,5 m breed en 12,2 m lang. De stadsmuur was 3,1 m dik, de poortmuren 2 m. Aan weerszijden van de poort werd in een latere fase (1ste helft van de 17de eeuw) een kazemat aangebouwd. Ze stonden aan de stadszijde en sluiten onder een schuine hoek aan op de poort. Ze zijn nu nog gedeeltelijk bewaard en steken onder een aarden wal, die op dit moment nog 3 m hoog reikt. De muur aan de veldzijde is om de 1,5 m voorzien van 1,5 m brede steunberen. De binnenwerkse breedte bedraagt 2,8 m. Onder het tongewelf bedraagt de maximale hoogte 2,28 m. Het overheersend baksteenformaat is 23 x 11,5 x 5,5 cm, hoewel opnieuw veel recuperatiemateriaal verwerkt is. Sporen van kijksleuven en opdelingen werden eveneens genoteerd. Tenslotte kan nog vermeld dat bij de werken aan de veldzijde heel wat aangepunte palen van de brug en een stuk van de beschoeiing vóór de stadsmuur werden aangetroffen. De afstand tussen de palenrijen bedraagt eenmaal 4,2 m en eenmaal 6,6 m. Noch van de laat-middeleeuwse stadswal en -gracht, die hier ongeveer op dezelfde plaats moet gesitueerd worden, noch van de dam werden sporen aangetroffen. Kennelijk zijn ze vergraven bij de latere vestenaanleg. Vanaf 1782 werden de vesten ontmanteld. De gordels van depressies, ravelijnen en bastions bleven tot op heden evenwel redelijk goed bewaard in glooiende akkers en weiden.

Bij de heraanleg van de markt kon de constructiewijze en de vulling van een citerne gedocumenteerd worden. Het zilte karakter van het grondwater

nootte de stad er in de middeleeuwen immers toe drinkwaterreservoirs aan te leggen, die van buiten de stad bevoorrad werden. Zo werd in het 3de kwart van de 13de eeuw een loden pijplijn ingegraven van de vijvers van het kasteel van Male, zo'n 4,2 km verderop gelegen, tot aan de ZO-rand van de stad. Van hieruit werden minstens 4 citernes bediend.

De citerne op de markt lag pal vóór het stadhuis. Bij het onderzoek bleek dat de put uit twee duidelijk onderscheiden gedeelten bestaat, die twee bouwfases weerspiegelen. Het onderste gedeelte is ongeveer cilindrisch (2R : 1,8 m), opgemets met grote, gele bakstenen (? cm x 14 à 15 cm x 5,5 x 7 cm), die radiaal en kops geschikt zijn. Ter vergelijking : de bakstenen, waarmee het Sint-Janshospitaal te Damme opgetrokken werd vóór 1249, meten 29 à 29,5 x 13,5 à 14 x 6,5 à 7 cm. Het metselwerk rust op een houten ring met een dikte van 7 cm. Een bodem werd niet aangetroffen. Een 0,9 m dikke vulling werd hierin gecontroleerd. Het zandige slib bevatte evenwel slechts een weinig post-middeleeuwse archeologica. Dit is niet zo verwonderlijk daar de historische bronnen aangeven dat de put in de loop van de 14de, 15de en 16de eeuw geregeld geruimd werd.

Bij de herstelling werd het bovenste gedeelte afgebroken. De put werd over een hoogte van 0,7 m trechtersvormig vergroot tot 2,8 m doormeter met bakstenen recuperatiemateriaal en natuursteen. De bovenbouw werd afgevoerd in Balegemse kalksteenblokken over een hoogte van 3,5 m. De stenen waren zeer zorgvuldig gehouwen (26,5 à 48,5 x 33 x 12 cm) en ditmaal volgens de omtreklijn geplaatst. De stadsrekening van 1464 verwijst naar timmer- en metselwerken aan de "nieuwe fontein". Het nieuwe stadhuis werd toen eveneens in hetzelfde materiaal opgetrokken ! De bovenste anderhalve meter werd nog verschillende malen aangepast en overwelfd. De laatste keer gebeurde dit in 1936. De totale diepte van de put moet dus een kleine 6 m bedragen hebben. In de putmantel werden geen aanwijzingen aangetroffen voor de loden buis die het water aanvoerde. Denkelijk werden alle sporen uitgewist bij de herstellingen aan het bovenste gedeelte. Onlangs werd bij wegeniswerken aan de Pijpweg, die het tracé van de loden buis volgt, een stuk ervan bovengehaald. De buis stak ongeveer 1 m onder het wegdek en had een doormeter van 10 cm. Blijkens de historische bronnen werd rond het midden van de 17de eeuw definitief afgezien van wateraanvoer uit Male en werd de loden pijp uitgegraven. Van toen af werd de put als pompput benut.

In de Slekstraat werden de resten gevonden van een 1,6 m brede muur, die ongeveer het verloop van de straat volgt. De muur is opgetrokken in rode baksteen (23,5 à 22 x 11 à 10,5 x 5 à 5,5 cm). Mogelijk gaat het om de kademuur die in 1334-35 door de stad Gent werd opgetrokken, al pleiten de baksteenformaten voor een latere datering. Aangezien slechts het bovenste gedeelte van de muur werd geïnspecteerd kan het hier evenwel ook om een herstelling gaan. Anderzijds werd dit formaat bij opgravingen in Ieper ook in 14de-eeuwse context aangetroffen naast grotere formaten.

De controle van de funderingen van de noordelijke huizenrij bracht daarnaast enkele interessante gegevens aan het licht. Ongeveer 0,5 m onder het huidig oppervlak werden tegen de huizen de resten aangetroffen van kasseibestrating, die overgaat in steenslag. De breedte van de kasseistrook

kon niet nagegaan worden, daar een sleuf voor nutsvoorzieningen het verband had verbroken. Benaderend kan de breedte op 0,5 m gesteld worden. Vanaf die bestrating konden op basis van het mortelverschil een drietal lagen bakstenen onderscheiden worden, die qua formaat in de 13de, maar vooral 14de eeuw thuis horen (? x 15 x 7 en 27 à 26 x 13 à 12,5 x 6,5 cm). Mogelijk vormde dit de basis waarop vakwerkconstructies waren gemonteerd. Hogerop kwamen kleinere formaten en puin voor. Samen vormt dit de fundering van de huidige huizen. Dit wijst erop dat de rooilijn van de Sleestraat, althans in een aanzet van 60 m, teruggaat tot de late middeleeuwen. Het verdere verloop van de kaaimuur kan dan ook hypothetisch op ongeveer 3,2 m van de rooilijn geïnterpoleerd worden. Tussen de Sleestraat en de Speiestraat in, moet de oude loop van de Zwingel en de Reie, die in 1810 werd gedempt, gesitueerd worden. Bij de aanleg van het kanaal Brugge-Breskens werd immers vanaf Damme van het oude tracé afgeweken. Op het kruispunt van deze straten met de Kerkstraat zullen in het voorjaar 1994 zonder twijfel resten aangesneden worden van de sluis- en sascomplexen, die de wateraan- en afvoer regelden tussen de Reie en de haven in de Zwingel¹.

Marc Dewilde

Fransmans. - Dit jaar werd te Koekelare naast de vroegere brouwerij Christiaen, een nieuw museum geopend dat gewijd is aan de Fransmans, de seizoenarbeiders die tot vóór enkele decennia, tweemaal per jaar naar de bietenvelden in Frankrijk trokken om er in zware werkomstandigheden het dagelijks brood te verdienen.

Snellegem en pastoor Noterdaeme. - Op 1 en 2 november 1992 werd te Snellegem door de heemkundige kring een tentoonstelling ingericht rond drie thema's : de geschiedenis van de kerstening van onze gewesten, documenten over de familie Noterdaeme en een overzicht van honderd jaar kerkelijk leven aan de hand van parochieregisters, foto's, doodsprentjes en neogotische voorwerpen.

Deze expo voerde ons terug naar het neogotische Snellegem en meer bepaald de periode van pastoor Jozef Noterdaeme (°1 november 1892). Hij was pastoor te Snellegem van 1944 tot 1962. Toen was de neogotische kerk nog intact en vormde ze nog een artistiek geheel. Vele kerkmeubels waren nog niet geheel of gedeeltelijk afgebroken of verkocht, zoals het nu het geval is. Het romaans kerkje, hoewel reeds vervallen, deed dienst als sacristie en magazijn.

Pastoor Noterdaeme had geen bouwzorgen en kon zich vooral inlaten met geschiedkundig werk. Hij leefde nog in de pre-conciliaire tijd. Alles was

1. Allerlei informatie werd geput uit : L. Devliegher, *Damme (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 5)*, Tielt-Utrecht, 1971.

toen nog duidelijk en vast omlijnd. De parochie was niet groot. Hij had tijd om zich met zijn boeken bezig te houden. Geschiedkundig was hij een bekwaam persoon. Had prof. Pirenne niet gezegd dat Noterdaeme de knapste leerling was die hij ooit gehad heeft ? Hij deed vooral onderzoekingen in verband met Jacob van Maerlant en de locale geschiedenis. Ook als hij de mensen bezocht, was dit met een historische bijbedoeling : nl. intussen inlichtingen inwinnen voor zijn geschiedkundig vorsingswerk. Een van de mooiste vondsten die hij aldus gedaan heeft, was het terugvinden van de oude altaarsteen van het romaans kerkje, op de hoeve Cnockaert. Na zijn overlijden is zijn rijke bibliotheek verdeeld geworden. Het grootste gedeelte ervan bevindt zich thans te Maldegem.

Pastoor Noterdaeme was een groot figuur. Een straat is naar hem genoemd op een nieuwe wijk te Snellegem. Ieder jaar wordt op de Driedaagse de Noterdaemepenning uitgeworpen. Tot de vriendenkring van de pastoor behoorden Dom Nicolaas Huyghebaert van de abdij van Zevenkerke, Louis Vanheule, de latere pastoor van Izenberge, Paul Deklerck, prof. aan het seminarie en pastoor Jules Pollet. De laatste drie kwamen dikwijls samen in de oude pastorie van Snellegem voor een onderonsje van geschiedkundigen.

L. Loosveld

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge.

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), M. Vandermaesen (penningmeester); M. Cloet, D. Dalle, A. Janssens de Bisthoven, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke en R. Van Eenoo.
